

HELMUT PIIRIMÄE

ÜLIKOOLILINN PÄRNU

PÄRNU – THE UNIVERSITY TOWN

HELMUT PIIRIMÄE

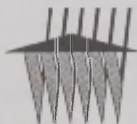
ÜLIKOOILILINN PÄRNU

PÄRNU —
THE UNIVERSITY TOWN

HELMUT PIIRIMÄE

ÜLIKOOLILINN PÄRNU

PÄRNU —
THE UNIVERSITY TOWN

TARTU ÜLIKOOL
PÄRNU KOLLEDŽ

Toimetanud ja tõlkinud *Editor and Translation into English*
Ken Kalling

Retsenseerinud *Reviewed by*
Toomas Hiio, Aldur Vunk

Keeletoimetaja *Language Editor*
Leelo Jago

Tõlke korrektuur *Proof-read by*
Gordon Leman

Kaas *Cover*
Kalle Paalits

Fotod
Pärnu Muuseum ja Tartu Ülikooli Raamatukogu

Photos
Museum of Pärnu and Tartu University Library

© Helmut Piirimäe, 1999

ISBN 9985-4-0085-2

Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78, Tartu 50410
Tellimus nr. 360

SISUKORD

SISSEJUHATUS	9
Eesmärk	9
Allikad	11
Historiograafia	14
PÄRNU PIKK TEE ÜLIKOOLILINNAKS	21
Vana-Pärnu	21
Uus-Pärnu	23
Koolihariduse algus Eestis	26
Liivimaa teel kõrgharidusele: Euroopa taust	28
Liivimaa tee oma kõrgkoolini: kas Tartu või Pärnu	31
Läbi usuvõitluste kõrgkooli poole	32
Ülikool asupaika otsimas	34
Tallinna võimalus	37
Raske valik Tartu ja Pärnu vahel	39
PÄRNUSSSE KOLIMINE	41
Pärnu kui kavandatav ülikoolilinn 1668–1688	41
Ikka veel ja juba jälle Tartu	45
Murrang Pärnu kasuks	48
Ettevalmistused Pärnusse kolimiseks	50
Kolimise pidurdumine: Tartu vastuseis ja suur näljaaeg ..	53
Ülikooli ümberasumine Pärnusse	55
ÜLIKOOL PÄRNUSS	59
Uus ülikoolilinn	59
Sisseseadmine	60
Avapidustused	65
Õiguslik seisund ja õppetöö korraldus	67
Argielu muredes ja askeldustes	74
Paanika Põhjasõja algul	78
Lootustega sõja seljataga	80

Õppetöö algab jälle	83
Töö algus püssirohutunnide otsas	87
Ikka lootustega	92
VAIMUELU	98
Usutülid	98
Üliõpilaskond ja üliõpilaselu	101
Eesti keel ja teised kohalikud keeled	107
Luule ja trükisõna	109
LÕPP JA TRADITSIOON	113
Lõpp Põhjasõja kägistuses	113
Katsed taastada Pärnus ülikooli	117
KOKKUVÕTE	125
VIITED	255
KIRJANDUS	261
ISIKUNIMEDE REGISTER	267

CONTENTS

INTRODUCTION	127
Goals	127
Sources	129
Historiography	132
A LONG WAY TO BECOME A UNIVERSITY TOWN	140
Old-Pärnu	140
New-Pärnu	143
The first schools	145
Livonia on its way to higher education: the European background	147
Livonia on its way to the introduction of higher education: Tartu or Pärnu?	149
Through religious battles towards a University	151
The University searching for its location	153
A possibility for Tallinn	156
A difficult choice between Tartu and Pärnu	158
MOVING TO PÄRNU	161
Pärnu as a planned university town in 1668–1688	161
Tartu again and again	165
A breakthrough for Pärnu	168
Preparations for the departure	170
Hindrances for the moving: Tartu's resistance and the Big Famine	173
Moving to Pärnu	176
UNIVERSITY IN PÄRNU	180
The new university town	180
The settlement	181
The opening festivities	187
The legal status of the University and its academic disposition	189

In the worry and bustle of everyday	197
Panic at the beginning of the Great Northern War	201
Hope despite the war	204
The studies start again	208
Start of the work on the gunpowder caskets	212
The hopes remain	217
MENTAL ATTITUDES	224
Religious struggles	224
Student body and student life	229
Estonian and other local languages	234
Poetry and printed words	235
THE ENDING AND THE TRADITION	239
The end of the University in the aftermath of the Great Northern War	239
Attempts to restore the University in Pärnu	244
CONCLUSION	252
REFERENCES	255
LITERATURE	261
INDEX	267

SISSEJUHATUS

Eesmärk

1999. aasta augustis möödub 300 aastat Tartu ülikooli kolimisest Pärnusse. Ülikooli pidulik avamine uues asukohas toimus 28. augustil (7. septembril) 1699. aastal.* Esialgu oli ülikooli nimi endiselt *Academia Dorpatensis*, kõnekeeles võis kasutada nimetust *Academia Gustavo-Carolina*. Alles 1700. a. juunis ilmus ülikooli pitsatile nimetus *Academia Pernoviensis*. Seega oli eelkõige läheneva Põhjasõja eest Pärnusse varjule läinud, aga ka muidu paremaid arengutingimusi otsinud Tartu ülikoolist saanud Pärnu ülikool. Pärnus töötas ülikool kuni 1710. aastani. Üle saanud esialgsetest kolimiskustest, oleks ta võinud Pärnust teha Liivimaa uue ülikoolilinna, kuid Vene vägede vallutused ja katk tegid arengule lõpu. Hilisemad katsed ülikooli Pärnus avada ei andnud tulemusi ja nii jäi Pärnu kui ülikoolilinna peamiseks tähtsuseks see, et seal oli võimalik jätkata kõrghariduse andmist ka Põhjasõja üliirasketel aastatel, kui maad laastasid Vene feldmarssali Boris Šeremetevi "parteid" ning senine ülikoolilinn Tartu hävitati Peeter I käsul viimse majani.

Tegelikult ei piirdunud Pärnu osa kohalikus akadeemilises elus ainult Põhjasõja aastatega. Konkurents Tartuga algas juba 16. sajandi alguses ja kestis 18. sajandi lõpuni. Tänapäeva jaoks teeb selle aktuaalseks asjaolu, et 1996. a. avati Pärnus Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž. Nii on Tartu ja Pärnu asunud varasema konkureerimise asemel koostööle. Pärnu Kolledži uue hoone valmides peame meenutama ka Nõukogude okupatsioonivõimu

* Käesolevas raamatus on kuupäevad esitatud omaaegse kalendri järgi, milles hiljem kehtestatud nn. uue kalendriga võrreldes oli vahe 17. sajandil kümme, 18. sajandil 11 päeva.

kohalike esindajate ülimalt barbaarset akti: hävitati täielikult Pärnu ordulossi — rootsiaegse ülikooli hoone — müürid, mis olid osaliselt säilinud veel pärast Teise maailmasõja lõppu. Samuti lõhuti Nikolai kirik, kus Pärnu ülikooli pidulikul avamisel 1699. a. oli peetud jumalateenistus. Et kõik ülikooliga seotud silmale nähtav on Pärnus hävitatud, on meil seda enam põhjust meenutada olnut.

Käesoleva väikese raamatu eesmärgiks on anda lugejale ülevaade Pärnu pikast teest ülikoolilinnaks ja ülikooli tööst Pärnus, samuti ülikooli taastamise püüetest linnas ajal, kui Eesti- ja Liivimaa olid saanud Vene impeeriumi osaks. Raamat on mõeldud laiale lugejaskonnale. Seetõttu on tekstis loobutud viidetest allikatele ja kirjandusele ning pole süüvitud teadusharude arengu spetsiifilistesse probleemidesse. Teisalt ei ole eesmärgiks omaette ka pelk loetavus, raamatu kirjutamisel on silmas peetud eelkõige haritud lugejaskonda.

Raamatu autor kasutab siinkohal meeldivat võimalust tänada kõiki asutusi ja isikuid, kelle kaasabil see väljaanne teoks sai. Eelkõige tahaksin taastada need tänuavaldused, mis kustutas Nõukogude tsensuur 1982. a. "Tartu Ülikooli ajaloo" I köite ilmumisel. Need on tänuavaldused Rootsi Instituudile, kelle 2000 Rootsi krooni suurune stipendium võimaldas autoril töötada kaks kuud (detsembrist 1979 jaanuarini 1980) Rootsi arhiivides ja raamatukogudes; Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskusele (juhataja prof. Aleksander Loit), kes aitas kaasa stipendiumi saamisele ja toetas igati uurimistööd; Balti Instituudile, kelle antud imetore pisike tuba võimaldas ühe kuu stipendiumiga kaheks kuuks tööle pühenduda; paljudele pagulaseestlastele (Jüri Tamm, perekond Rebas jt.), kes osutasid aatelist toetust ja sõbralikku vastuvõttu.

Pärnu Ülikooli käsitleva raamatu kirjutamise mõtte ütlesid välja Tartu Ülikooli Pärnu Kolledži ja Pärnu linna esindajad, silmas pidades lähenevat Pärnu ülikooli avamise 300. juubelit. Raamatu tellijaks oli kolledži direktor pr. Riina Mürsepp, tellimuse võttis vastu Tartu Ülikooli rektoraat. Pärnu linn on võtnud enda kanda väljaandmiskulud. Autor avaldab südamlikku tänu raamatu toimetajale magister Ken Kallingule Tartu Ülikooli ajaloo muuseumist

asjaliku koostöö eest ja Tartu Ülikooli Kirjastusele. Autor ja toimetaja rõhutavad Toomas Hiio ja Aldur Vunki asjalikke kommentaare ja nõuandeid.

Allikad

Käesolev raamat põhineb eelkõige algupärasel arhiivimaterjalil. Allikate uudsust on mõnevõrra küll vähendanud nende varasem kasutamine rootsiaegse Tartu ülikooli ajaloo kirjutamisel sama autori poolt. Tegemist on eelkõige ülikooli tegevuse tulemusel tekkinud dokumentidega. Kui mõelda, milliseid hävinguaastaid on Eestil tulnud üle elada, on lausa ime, et enamus kõnesolevatest dokumentidest on säilinud. Tänapäeval on need ajalooallikad laiali mitmes hoiukohas, olles kättesaadavad kõigile, kes suudavad lugeda gooti kirjas käsikirju ja mõistavad omaaegset rootsi keelt. Tartu ülikooli 350. aastapäeva eel, kui välissõidud olid Nõukogude okupatsiooni oludes äärmiselt piiratud, oli juurdepääs Rootsis asuvatele allikatele väga raske, kuid tänu ülal mainitud isikute ja asutuste toetusele sai siiski teoks.

Tartu Ülikooli teadusliku raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond on üheks tähtsamaks andmebaasiks kogu Tartu ülikooli ajaloo, sh. ka ülikooli ajaloo Pärnu perioodi kohta.¹ Praegu Tartus säilitatavad dokumendid viidi Rootsi 1710. a., enne, kui Pärnu kapituleerus Vene vägedele, kuid kooskõlas 1721. a. Uusikaupunki rahulepingu sätetega toodi Liivimaa kindralsuperintendent K. G. Sonntagi, Tartu ülikooli audoktori initsiatiivil 1826. a. Stockholmist ära. Tartu Ülikooli raamatukogule anti materjal üle 1848. a.

Meid huvitavaist allikaist tähtsaimad on ülikooli senati ehk suure konsistooriumi protokollid. Senat oli professorite täiskogu, kus arutati ülikooli kõiki tähtsamaid probleeme, sageli ka igapäevaelu küsimusi. Ülikooli tegevuse esimesel perioodil, *Academia Gustaviana* ajal, olid protokollid ladinakeelsed, need säilinud lünklikult.

Teisel perioodil (1699–1710), mil tegutses ka Pärnu ülikool, toimus asjaajamine rootsi keeles ning kõik protokollid on säilinud.

Oma vormilt on kõnesolevad dokumendid osalt protokollid-resolutsioonid, s.o. üleskirjutused, milles fikseeriti ainult arutusel olnud küsimus ja vastu võetud otsus. Eriti väärtuslikud on aga protokollid-*notulad*, milles ka arutelu käik on osavõtjate sõnavõttudena fikseeritud. Sellised protokollid pandi kirja enamasti siis, kui rektor pidas vajalikuks ära kuulata kõikide professorite arvamuse. Siiski erinevad eri aastate protokollid sõltuvalt protokollijate põhjalikkusest üsna palju. Kõrvuti üksikasjalike üleskirjutistega leidub selliseid, milles arutlusel olnud küsimus on fikseeritud sisusse tungimata. Protokollid kui allikaliigi usaldusväärsust tõstab suuresti asjaolu, et korra kohaselt loeti iga koosoleku alguses eelmise koosoleku protokoll selle kinnitamiseks ette. Seega oli asjaosalistel võimalik kontrollida, kas nende välja öeldud mõtted on õigesti kirja pandud.

Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna teine tähtis allikaliik on üliõpilaste matrikliraamatud. Neisse on kronoloogilises järjestuses sisse kantud kõik ülikooli vastu võetud üliõpilased. Ülikoolis õppivate (s.o. ühel või teisel hetkel realselt kohal olevate) üliõpilaste nimekirju tol ajal ei peetud. Matrikliraamatute andmed on üsna kasinad. Peale immatrikuleerimiskuupäeva ja nime on märgitud üliõpilase päritolu, aadlikel ka seisus. Nimed kirjutati tolle aja tava järgi latiniseeritud vormis, mistõttu üliõpilaste rahvuse määramine on peaaegu võimatu. Et suurel osal alamatest seisustest üliõpilastel puudus perekonnanimi üldse, kanti noormehed sisse isanime järgi. Matrikliraamatud publitseeris möödunud sajandil baltisaksa ajaloolane Theodor Beise.²

Rootsi Riigiarhiiv. Stockholmis on teine tähtsam Tartu ja Pärnu ülikooli ajalooliste dokumentide hoiukoht, kus asub see osa ülikooli arhiivist, mis 1826. a. jäi Liivimaale tagasi toomata. Kuni 1789. aastani, enne Riigiarhiivi üle andmist, asusid need materjalid koos ülikooli raamatukoguga Kuninglikus Raamatukogus. Seal asunud materjale on eraldi märkinud Carl Schirren, kes koostas nimistu Liivimaa ajaloo allikatest Rootsi arhiivides ja raamatukogudes.³ Riigiarhiivis ühendati see fond *Livonica II* koguga,

sellele koostas Tor Berg 1922. a. eraldi nimistu.⁴ Nimistus leidub ka kirjade ja supliikide (palvekirjade) saatjate register, mis on kasulik abivahend eriti siis, kui uurija tahab keskenduda konkreetsele ülikoolis töötanud või ülikooliga seotud isikule.

Põhiosa Rootsi Riigiarhiivis säilitatavatest materjalidest moodustab ülikooli kirjavahetus. Ülikooli saadetud kirjad on säilinud kontseptidena (mustanditena). Pärnu ülikooli haarab seeria aastaist 1694–1710. Sissetulnud kirjade seas puudutavad ülikooli Pärnu perioodi kuninga kirjad aastaist 1686–1706, ülikooli kantslerite kirjad aastaist 1690–1710, teiste võimukandjate ja eraisikute kirjad aastaist 1690–1710, samast perioodist on ka professorite ja teenistujate kirju, supliike stipendiumide taotlemiseks ning muud kirjavahetust.

Kirjavahetus annab paljudes küsimustes hoopis üksikasjalikuma pildi kui protokollid. Kui näiteks protokollides fikseeritakse tähtsate asjade puhul ainult senati otsus kirjutada kuningale või kantslerile, siis kirjas avaneb kogu probleem. Muidugi on kirjavahetusele, eriti eraisikute kirjadele, iseloomulik mõningane subjektiivsus. Samas võimaldab see süveneda tolle aja inimeste mõttemaailma ja annab pilti olustikust.

Omaette seeria Rootsi Riigiarhiivis moodustavad professorite ja üliõpilaste kohtuprotsesside materjalid.

Uppsala Ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnas moodustavad Pärnu ülikooli ajaloo vallas kompaktsema osa professor Johan Folcheri juurdluse materjalid seoses viimase pietistlike vaadetega. Teadusloo seisukohalt on ülimalt väärtuslikud ülikooli loengukavad, nende hulgas Pärnu-aegsed 1702/1703. ja 1707/1708. õppeaastast.

Läti Ajalooarhiivis säilitatakse osa 1826. a. Riiga jäänud arhiivimaterjalidest (dokumendid toodi Stockholmist Tartusse Riia kaudu). Pikemat aega säilitati seda materjali 1834. a. asutatud Ajaloo ja Muinsuste Seltsi Raamatukogus. Teise maailmasõja lõpus vedasid sakslased raamatukogu käsikirjade osakonna koos teiste arhiivimaterjalidega Tšehhoslovakkiasse ja sealt Poznańi. Sõja lõppedes enamusi materjalidest tagastati ja paigutati Läti Ajalooarhiivi. Sama saatust jagas ka osa tolleaegsest Riigi Keskarhiivist (praegu

Eesti Rahvusarhiivi ajalooarhiivi osakond Tartus) evakueeritud materjalidest. Viimastest on kõige olulisem Liivimaa kindralkubernerite fond.

Eesti Rahvusarhiivi ajalooarhiivi osakonnas Tartus leiduvad Liivimaa kindralkubermangu arveraamatud, milles on fikseeritud Rootsi riigi kohalikud sissetulekud ja väljaminekud, sealhulgas kõik ülikoolile eraldatud ja väljamakstud rahasummad. Arveraamatuis leidub ka stipendiaatide nimekirju. Käesoleva raamatu seisukohalt on kahetsusväärne, et arveraamatud lõpevad 1696. aastaga ega sisalda informatsiooni Pärnu ülikooli kohta. Küll aga pakub selle küsimuse üksikasjades lisa Pärnu magistraadi fond. Nimetatud arhiivis leidub ka Liivimaa kindralkubermangu materjale, mis on tagasi saadud Riiast. Suurema osa neist moodustavad Liivimaalt Rootsi kuningale ja riigiasutustele saadetud kirjade kontseptid (mustandid), mille originaale Tartu Ülikooli ajaloo kirjutamiseks oli võimalik kasutada Rootsi Riigiarhiivis. Seetõttu ei oleks saanud neid materjale nimetada senitundmatuteks.⁵ Küll on aga õige see, et Pärnu perioodi kohta annavad informatsiooni Riiast tagasi saadud kaks säilikut dokumente, milles leidub kirju Pärnu ülikooli juhtkonnalt Liivimaa kindralkubernerile.

Historiograafia

Ülikooli Pärnu perioodi on tavaliselt käsitletud osana Tartu ülikooli ajaloost. Esimese "Tartu ülikooli ajaloo" nimetust kandva töö koostas professor Ingemund Bröms, kes oli professor just ülikooli Pärnu perioodil. Eelkõige professorite kohta biograafilisi andmeid sisaldav töö jäi aga trükkis avaldamata. Käsikirja ära kiri asub praegu Tartu Ülikooli raamatukogus.⁶ Esimesed Pärnu ülikooli elule pühendatud avaldatud memuaarid on kirjutanud Benedictus (Bengt) Morini ning need kirjeldavad 1707.–1708. aasta sündmusi.⁷ Esimene trükitud lühijärelevaade ülikooli ajaloost ilmus

H. L. C. Backmeisteri sulest ning on põhiilmelt sissejuhatust allikapublikatsioonile: dokumendid ja neid siduv vahetekst.⁸

Esimesena baltisaksa ajaloolastest andis rootsiaegse Tartu–Pärnu ülikooli põhikäsitletuse tuntud ajaloolane C. Schirren,⁹ kelle hinnanguid mõjutas baltisakslaste mõisate redutseerimisest Rootsi ajal tulenev eitav suhtumine sellesse perioodisse üldse. C. Schirreni hinnang oli erakordselt otsekohene: ta väitis, et oma eksistentsi haledalt lõpetanud ülikool ei andnud midagi positiivset ega jätnud endast mingeid jälgi.¹⁰

Baltisaksa ajaloolaste eitav hinnang mõjutas ka vene ja hiljem nõukogude ajaloolaste seisukohti. Kui 20. sajandi alguses valmistuti tähistama Tartu Ülikooli taasavamist 1802. a., kirjutas vene kirjan-duse professor Jevgeni Petuhhov ka ülikooli tegevusest rootsi ajal. Keeleteadlasena nimetas ta seda perioodi ladina–rootsi ülikooliks ja käsitles seda eelloona Tartu ülikoolile, mida pidas asutatuks 1802. aastal.¹¹ Et J. Petuhhov ei kasutanud oma kirjutistes allikaid, võttis ta üle baltisaksa ajaloolaste negatiivse suhtumise rootsi ajal tegutsenud ülikoolisse. Ilmselt võis seda tendentsi süvendada ka taotlus rõhutada läheneva juubeli tähtsust. Poliitiliseks ja ideoloogiliseks tagapõhjaks oli see, et tegemist oli sügava venestusajaga.

Eesti Vabariigis huvitus eriti soome ja ingeri päritoluga üli-õpilastest rootsiaegses ülikoolis Tartu ülikooli üldajaloo professor, soome–rootsi päritolu Aarno Rafael Cederberg,¹² kes käsitles ülevaadena ka ülikooli kogu tegevusperioodi.¹³

Monograafia Tartu ülikooli ajaloost rootsi ajal avaldas rootslane Johan Bergman,¹⁴ kes 1919–1922 oli Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia ja muinsuste professor. Teda sidus rootsiaegse ülikooliga ka see, et üks ta esivanemaid oli sel ajal Tartu ülikooli üliõpilane. J. Bergman märgib baltisaksa autorite erapoolikust ja seda, et eriti vaenulikult suhtusid nad Karl XI ja Karl XII aega. Autor ise rõhutab Rootsi suurriigi kultuuripüüdlusi.

Seoses Tartu Ülikooli 300. aasta juubeli tähistamisega kujundasid ka Eesti ajaloolased oma arvamuse rootsi ajal tegutsenud ülikooli suhtes. Ilmus terve hulk üksikküsimusi käsitlevaid artikleid ja raamatuid. Enamus asus tunnustaval seisukohal, juhti tähelepanu baltisakslaste rootsivaenulikule erapoolikusele. Ilmusid uurimused üliõpilaskonna,¹⁵ ülikooli raamatukogu, trükikoja ja raamatu-

kaubanduse ajaloost.¹⁶ Aegumatu väärtusega on rootsi päritolu kunstiajaloo professori Sten Karlingi töö ülikooli hoonetest ja ehitusloost.¹⁷ Teadusloo seisukohalt on väärtuslikud arstiteaduse, orientalistika ja usuteaduskonna ajaloo käsitlused.¹⁸

Ainsana oli rootsiaegse ülikooli suhtes eitaval seisukohal Eesti ajaloo professor Hans Kruus, kes väitis: "Üldiselt tuleb rootsiaegse ülikooli osa eesti kultuuriloos hinnata kas päris küsitavana või õige väikesena ..." ¹⁹ Ilmselt ahendas Eesti ajaloo professor eesti kultuuriloo talurahva või linna almkhihtidesse kuulunud eestlaste kultuurilooks.

Eesti Vabariigi ajal jätkas baltisaksa ajalookirjutuse traditsioone Georg von Rauch, avaldades 1930. aastatel artikleid eelkõige teadusajaloo alalt, selle kõrval ka kirjutisi üliõpilasnatsioonidest ja riigisaksa üliõpilastest Tartu–Pärnu ülikoolis. Uurimistöö krooniks oli monograafia "Tartu ülikool ja varase valgustuse sissetung Liivimaale 1690–1710" ²⁰ ning selle eest Greifswaldi ülikoolis 1941. a. saadud doktorikraad. G. v. Rauchi raamat on jäänud siiani mahu-kaimaks (üle 450 lk.) monograafiaks Tartu–Pärnu ülikooli kohta rootsi ajal. Töö tugineb väga ulatuslikule allikmaterjalile paljudest arhiividest ja raamatukogudest. Uudne on, et autor pöörab peatähelepanu teadusloole, ilmutades väga head sisseelamist teadusharude arenguprobleemidesse. Et käesolev raamat jätab laiemat lugejaskonda silmas pidades teadusloo kõrvale, võib just G. v. Rauchi raamatut soovitada teadusloost huvituvale lugejale. Vastandina varasematele baltisaksa ajaloolastele, kes suhtusid ülikooli rootsiaegsesse arenguperioodi reserveeritult või lausa eitavalt, toonitab G. v. Rauch toonase Tartu–Pärnu ülikooli tähtsust teadus- ja vaimuelus.

Teise Nõukogude okupatsiooni ajal (1944–1991) mõjutas ametlikku suhtumist rootsiaegsesse ülikooli okupatsioonivõimude ja kaasajooksikute püüe välja juurida rahvuskultuuri, eitada lääne mõjusid ja püüe esitada igal sammul vene ja eesti rahva nn. ajaloolist sõprust. Sisuliselt oli eesmärk venestamine. Eriti teravaks muutus olukord stalinliku diktatuuri viimastel aastatel pärast Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kohaliku osakonna (Eestimaa Kommunistlik Partei) 1950. a. märtsipleenumit, millel väljaõeldu ohvriks langesid isegi nn. juunikommunistid (enamjaolt arvatakse sellesse

kategooriasse 1940. a. uue võimuga kaasa läinud vasakpoolsed intelligendid), kes kohalike kvislingitena olid seni püüdlikult täitnud kõiki okupatsioonivõimude korraldusi. Alanud nn. kodanlike natsionalistide vastases kampaanias langes rünnaku alla ka käsitus rootsiaegsest ülikoolist. Gustav II Adolphi mälestussammas Tartus hävitati, Pärnus läks okupatsioonivõimude käsilaste barbaarsus koguni nii kaugele, et lammutati ordulossi müürid — kultuurimälestis, mille eest igas kultuurriigis seisnuks muinsuskaitse.

Sellel ideoloogilisel ja poliitilisel taustal sai ülikooli ajaloo käsitlustes paljudeks aastateks ametlikult valitsevaks Venemaalt tulnud biokeemik Eduard Martinsoni täiesti eitav hinnang rootsiaegsele Tartu–Pärnu ülikoolile.²¹ Historiograafiliselt sai E. Martinson toetuda ainuüksi J. Petuhhovile, kes omakorda oli võtnud aluseks, nagu eespool nägime, C. Schirreni jt. 19. sajandi baltisaksa autorite tööd. J. Petuhhovi eeskujul nimetas E. Martinson ülikooli ladina–rootsi ülikooliks ja kordas väidet, et ülikool ei jätnud endast teadusesse mingit jälge. Kohati ilmutas biokeemikust “ajaloolane” puhtakujulist ignorantsust. Nii näiteks väitis ta, et ülikooli hoonetest polevat mingeid jälgi, isegi mitte viiteid ülikooli asukohale. Samasse nõukoguliku teaduse valdkonda kuulub ka väide, et peamise osa üliõpilaskonnast olevat moodustanud rootsi ja saksa aadlikud, samuti hävitavalt mõjuma pidanud süüdistus, nagu olnuks nn. ladina–rootsi ülikool mõeldud pärisorjusliku korra ja feodaalse ideoloogia säilitamiseks Eesti- ja Liivimaal.

E. Martinsoni seisukohad rootsiaegse Tartu ja Pärnu ülikooli kohta leidsid kajastamist ja püüdlikku edasiarendamist ka ametlikus kolmeköitelises koguteoses “Eesti NSV ajalugu”.²² Raamatus rõhutatakse, et õppetöö ülikoolis oli kehval järjel ja et professorid ei olevat tundnud põhjalikult ühtegi eriala. Narva linnakool olevat andnud umbes samasuguse ettevalmistuse kui Tartu gümnaasium ja ülikool.

Edaspidi oli nõukogude trükisõnas sõna “ülikool” kasutamine rootsiaegse kõrgkooli kohta üldse keelatud. Võimaluse keelust möödaminekuks andsid omaaegsed paralleelnimetused *Academia Gustaviana* ja *Academia Gustavo-Carolina*. Alles Hruštšovi sula saabudes 1956. a. oli võimalik asuda rootsiaegse ülikooli ajaloo taastamisele, esialgu küll ainult venekeelseis väljaandeis. Parim võimalus

selleks oli Tartus ilmuma hakanud aastaraamat "Скандинавский сборник" (Skandinaavia kogumik). 1957. a. ilmus selles Tartu Ülikooli ajaloolaste Rudolf Kenkmaa ja Linda Eringsoni artikkel *Academia Gustaviana*²³ ja seejärel L. Eringsoni töö *Academia Gustavo-Carolina* ajast. Viimane haarab ka ülikooli Pärnu perioodi.²⁴

1950. aastate alguses käibele lastud seisukohad olid aga siiski visad kaduma. "Eesti NSV ajaloo" I köite venekeelne väljaanne, milles eestikeelsega võrreldes oli tehtud olulisi korrektiive ajaloolisele tööle lähenemise kasuks, märgib ülikooli "teatud positiivset osa" Baltimaade kultuuri ja teaduse ajaloos, kuid põhitekst on jäänud oluliselt muutmata.²⁵

Oluline osa rootsiaegse ülikooli, sealhulgas selle Pärnu perioodi väärtustamisel kõneksoleval ajal on olnud teadusajaloo uurimustel, sealhulgas eriti Ülo Lumiste töodel matemaatika ajaloost²⁶ ja Heino Eelsalu käsitlustel astronoomia arengust rootsiaegses ülikoolis.²⁷

Rootsiaegse ülikooli tutvustamiseks, varjatult ka nõukogulikest seisukohtadest läbimurdmiseks korraldas ülikooli raamatukogu 1972. a. ulatusliku, ülikooli asutamise 340. aastapäevale pühendatud näituse. Näituse kataloogi sissejuhatavas artiklis resümeeriti meie päevil naiivsena kõlav, toona aga läbimurdeline seisukoht, et "...tegutsenud õppeasutus oli kahtlemata ülikool oma aja mõistes."²⁸

Järeleandmisena rootsiaegse ülikooli tähendust rõhutanud uurimustele ja käsitlustele tuli käibele ametlik kontseptsioon, et *Academia Gustaviana* ja *Academia Gustavo-Carolina* olnud Tartu ülikooli eelkäijad. Selle kontseptsiooni vastu suunatud artikli avaldas ajakiri Nõukogude Kool.²⁹ Vajadusest esitada Tartu ülikooli ajalugu ka *alma materi* kollektiivile ausa, kommunistliku partei moonutustest vaba käsitusena avaldas käesoleva raamatu autor 1971–1976 toimetuse initsiatiivil ajalehes Tartu Riiklik Ülikool artikliseeria rootsiaegse ülikooli ajaloost.

Läbimurret laiema avalikkuse jaoks ja ettevalmistust Tartu Ülikooli asutamise 350. aastapäeva tähistamiseks pakkus ajakirja Horisont toimetis. GlavLiti (nõukogude tsensuuriamet) ja kommunistliku partei kontrolliga harjunud kirjastustöötajad teadvustasid, et mõttekas on rootsiaegse ülikooli ajalugu tuua välja üksikute artiklite kaupa, kuna raamat võinuks jääda tsensuuri värvate taha. Nõu kuulda võttes avaldas nende ridade autor Horisondi veergudel artik-

lite seeria. Algul oli see kavandatud 5–6 artiklist koosneva lühiülevaadena. Arvestades aga toimetuse soove ja lugejaskonna positiivset vastuvõttu, otsustati pärast esimeste artiklite ilmumist anda käsitlus detailsemana. Seetõttu on ülevaade ebaproportsionaalne. Ülikooli Pärnu perioodile on artiklitest pühendatud otseselt kolm,³⁰ kuid paljudes küsimustes puudutavad ülikooli tegevust Pärnus ka teised artiklid. Peale üldülevaadet andvate artiklite ilmusid teadusloolised käsitlused³¹ ja ülevaade ülikooli raamatukogust.³²

Tartu ülikooli asutamise 350. aastapäeva tähistamise ajal ilmus kolmeköitelise väljaande esimese köitena käsitlus ülikoolist rootsi ajal,³³ milles ülikooli tegevust Pärnus on vaadeldud Tartu ülikooli ajaloo orgaanilise osana, põhjalikumalt on puudutatud ka teaduslugu. Juubelit arvestades väikese hilinemisega ilmus Arvo Teringu koostatud uurimus rootsiaegse ülikooli üliõpilaskonnast, mis haarab ka Pärnu tudengkonna.³⁴ Ka eesti pagulased, keda tsensuur ei piiranud, kirjutasid Tartu ülikooli ajaloost rootsi ajal.³⁵ Pärnu ülikooliga seoses tasub pagulasautorite sulest ilmununa mainida veel Ilmar Arensi tööd, mis heidab valgust ülikoolipere Pärnust lahkumisele 1710. a.³⁶

Vilniuse ülikooli 400. aastapäevale pühendatult toimus 1979. a. Marburgis teine Eesti, Läti ja Leedu sotsiaal- ja kultuuriajaloo sümpoosion, millele järgnes rida teisi rahvusvahelisi teaduskokkutulekuid: baltisaksa 33. kultuuripäevad Lüneburgis, Tartu ülikooli rajamise 350. aastapäev jne. Mitme maa teadlaste koostööna avaldati 1987. a. kogumik, mis on pühendatud Vilniuse ülikooli 400., Tartu ülikooli 350. ja Riia ülikooli 120. aastapäevale.³⁷ Ülikooli Pärnu perioodi puudutab selles teoses eelkõige Georg v. Rauchi artikkel Õhtumaa vaimuelu mõjust Tartu ülikoolile.

Seoses ülikooli Pärnusse asumise tähtpäevaga kõidab kindlasti tähelepanu ka Pärnu varasemast ajaloost kirjutatu. Üks esimesi raamatuid Pärnu vanemast ajaloost ilmus Pärnu Muinasuurimise Seltsi väljaandel, tuntud baltisaksa ajaloolase Richard Hausmanni sulest.³⁸ Kõige silmapaistvamaks Pärnu varasema ajaloo uurijaks on olnud Heinrich Laakmann,³⁹ kelle arvukad tööd katavad õige laiu valdkondi.⁴⁰ Pärnu ajaloo põhiliseks kokkuvõtteks üldkäsitluse tasemel ongi jäänud H. Laakmanni kirjutatu koguteoses *Pärnumaa*⁴¹ 1939. a. koos teiste baltisakslastega Eestist lahkuma sunnitud

H. Laakmann jätkas Saksamaal oma kodulinna ajaloo uurimist, meenutades 1951. a. kirjasõnas Vana-Pärnu asutamist 1251. a. ja seega Pärnu linna 700. aastapäeva.⁴² Teeneka ajaloouurija raamat Pärnu varasemast ajaloost (kuni 1558. a.) ilmus postuumselt 1956. a.⁴³

Vana-Pärnut kui Pärnu ajaloolist algust on populaarse brošüüri näol meenutanud Richard Patzner.⁴⁴ Pärnu kooliolude uurijatest on olnud kõige silmapaistvam G. Koch.⁴⁵

Võrreldes varasema ajalooga, on Pärnu ajalugu rootsi ajal ja seega Pärnu ülikooli tegevuse tagapõhi jäänud vaeslapse ossa. Kasutades säilinud tolliraamatuid, avaldas nende lehekülgede autor artikli Pärnu kaubanduse kohta 17. sajandi lõpul,⁴⁶ seega ajast, mil ülikool valmistus linna kolima. On käsitletud ka lina- ja kanepikaubandust Pärnus 17. saj.⁴⁷ Pärnu 17.–18. sajandi ajalugu veel ootab uurijaid. Uusi perspektiive avab nn. teemavihikute sarjas ilmunud Pärnumaa ajaloo 1. vihik.⁴⁸ Ülikooli Pärnus valgustab küll kõrvalteemana, kuid samas olulisi aspekte välja tuues, raamat Merelinn Pärnu, mille ülikoolile pühendatud osa on kirjutanud Aldur Vunk.⁴⁹ Selles teoses on huvilisele kättesaadav ka küllaltki põhjalik Pärnu kohta käiv historiografia.

Lõpuks ei saa jätta mainimata kultuurilehes Sirp ilmunud Pärnu kui kultuurilinna mainet paljude kultuurihuviliste silmis kahjustanud artiklit, mille autor ilmselt tingituna vähesest haritusest käsitleb ülikooli Pärnus *Academia Gustaviana* nime all.⁵⁰ Et säärast nime pole ülikool Pärnus kunagi kandnud, on juba märkinud kirjandusloolane Maie Raitar oma vaimukas artiklis “Kas verbaalne pangarööv?”⁵¹ M. Raitar on parandanud ka hulgaliselt teisi vigu Reiu Tüüri kirjatöös. Pehmendama peaks ainult pealkirja: tegemist ei ole röövimisega, vaid meil laialt levinud kirjandusliku vargusega, mis ei ole küll parem ei kana- ega mütsivargusest.

Olemasoleva kirjanduse lühivaatlus, samuti autori enda varasemad tööd julgustavad Pärnu linna jaoks olulise daatumi — ülikoolilinnaks saamise 300. aastapäeva — põhjalikumat käsitlust.

PÄRNU PIKK TEE ÜLIKOOLILINNAKS

Vana-Pärnu

Pärnu kuulub Eesti vanade, 13. sajandil, pärast Saksa-Taani vallutust, rajatud linnade hulka. Ta kujunes jõel, mida algul — nagu ka läbi Tartu voolavat suurt jõge — nimetati Emajõeks (*Embecke*), hiljem aga juba Pärnu jõeks. Esialgu pidi jõgi olema piiriks erinevate võõrvõimude vahel. Paavsti legaati Modena Wilhelm, kes võõrvallutajate omavahelisi tülisid lahendas, määras 1234. a. jõe Saare-Lääne piiskopkonna lõunapiiriks. Teisele kaldale pidid jääma Mõõgavendade ordu valdused. Parast leedulastelt Saule lahingus lüüasaamist 1236. a. ühinesid mõõgavennad 1237. a. Saksa orduga. Kujunes Liivimaa orduriik, mida juhtis Riias, seejärel Võnnus (Cēsis) resideeriv ordumeister.

1241. a. loovutas piiskop ordule maa-ala Pärnu ja Sauga jõe vahel, järgmisel aastal veel Sarve (Audru) ja Karuse kihelkonna. Siiski määrati, et suure jõe suue pidi kuuluma ühiselt nii piiskopile kui ka ordule. Mingist linnast ega asulast polnud veel juttu, küll aga sadamast jõesuus.

Esimene asula sellel alal tekkis Sauga (*Perona*) jõe ja mere vahelisel neemel. Seda oli kerge maa poolt kindlustada ning jõe kaldad sobisid sadama ehitamiseks. Piiskop Heinrich (Henrik) kuulutas kiriku, mille ta rajas Sauga jõe suudmesse, Pärnu jõe paremale kaldale, Saaremaa (hilisema Saare-Lääne) piiskopkonna peakirikuks ja toomkapiitli asukohaks — toomkirikuks. Katedraali rajamise kinnitas Riia peapiiskop Albert 1253. aastal, 1260. a. saadi ka paavsti kinnitus. Piiskopkonda nimetati nii *Peroniensis* (Perona, Pärnu) kui ka *Osiliensis* (Ösel, Saaremaa). Kiriku

asukoha, hilisema nimega Vana-Pärnu, asutamisajaks peetakse 1251. aastat. 2. veebruaril 1263. a. rüüstas Leedu vürst Treniota (*Traniate*) linna ja purustas ka kiriku. Pärast seda ehitas piiskop Hermann uue toomkiriku juba Haapsallu, kuhu viis üle ka piiskopkonna keskuse. Tagantjärele leiti, et piiskopkonna serval asunud Vana-Pärnu olnudki keskuseks sobimatu.

Ei ole teada, millal Vana-Pärnu pärast leedulaste laastamistööd taastati. Toomkiriku asemele ehitati Pühale Toomale pühendatud kihelkonnakirik. Arvatakse, et ühes 1293. a. sõlmitud lepingus mainitud "*Perona juures*" märgib Vana-Pärnut. Piiskop Jakob (1322–1337) andis asulale seaduseraamatu. Selle akti puhul on vaieldud, kas tegu oli linnaõiguse omistamisega. Esimesed andmed Vana-Pärnu raest on aastast 1412. Esialgu kuulusid sellesse üks bürgermeister, kaks raehärrat ja linnafoogt, 16. sajandil juba kaks bürgermeistrit nagu teisteski linnades.

Vana-Pärnu kodanikud kuulusid ühte gildi, suuremates linnades jagunes kodanikkond tavaliselt kaupmeeste Suurgildi ja käsitööliste Väikegildi vahel. Ilmselt oli põhjuseks see, et Vana-Pärnu ei olnud kaubalinn selle tavalises tähenduses, küll aga elasid linnas käsitöölised. Linnas oli turg, mainitud on Vanaturgu (ju siis pidi olema ka uus), kuid kodanike kohta kasutati ka nimetust "põllubürgerid" (*Ackerbürger*). Majad asusid suurtes aedades. 16. sajandi keskel oli linnas 30–40 kodanikumaja. Peale linnakodanike oli majaomanike seas Saare-Lääne piiskopi vasalle ning üks maja kuulus piiskopile. Oli ju linn tekkinud piiskopkonna keskusena. Linnas oli kool ja vaestemaja. Vana-Pärnu nõrkuseks oli, et teda ei ümbritsenud kivimüür, vaid kaitsetara (*Heghe*). Vana-Pärnus elas küllalt palju eestlasi, kes tegelesid kalapüügi ja võimaluse korral ka kohaliku kaubandusega. Viimane oli neile küll ametlikult keelatud. Eestlasi oli ka majaomanike seas. 1537. a. kinnitas piiskop Reinhold Vana-Pärnu õigused ja privileegid, millest tähtsaimaks oli tollivaba kauplemise õigus linna ümbruses.

Uus-Pärnu

Vana-Pärnu vastas, ordule kuuluval Pärnu jõe vasakul kaldal, tekkis teine linn, mille keskmeks oli orduloss. Viimase ehitusaja kohta on esitatud erinevaid daatumeid, kõige varaseim neist 1255. Aastal 1265 mainitakse *Nieuslott thor Embecke* ('Uus loss Emajõe ääres') komtuuri. 1295. aastast on teade, et uus linn on piiratud müüriga. 1318. a. märgitakse ühe dokumendi koostamiskohana "Embecke linna, mida uueks Pärnuks kutsutakse". 1325. a. nimetatakse linna raadi. Rae koosseisu kuulus kaks bürgermeistrit ja kuus raehärrat, nagu väiksemate linnade puhul tavaline.

Pärnu linnavapp. Pitsati kujutis aastast 1361. *The city arms of Pärnu.*

Orduloss oli kõrge käskniku — komtuuri — residents. Pärnu loss oli rangelt neljakandiline kivehitus, ordule tüüpiline nn. konvendihoone. Lossi eellinnus oli kolmest küljest ümbritsetud kaitse-

kraaviga, idapoolses küljes oli väravaehitus. Kindluste juurde kuulus ka eellinnus, millele hiljem lisandus teinegi. Tulirelvade kasutuselevõtu järel ehitati juurde ka muldkindlustusi. Käesoleva raamatu seisukohalt väärib orduloss erilist tähelepanu seoses sellega, et 1699–1710 oli see ülikooli peahooneks.

Uus-Pärnu oli ümbritsetud juba enam-vähem korrapärase neli-nurkse linnamüüriga, mida tugevdasid tornid. Linnas oli kolm kirikut, neist tähtsaim Nikolai kirik, ehitatud ilmselt 14. sajandi esimestel aastakümnetel. Kirikus Püha Risti kabelis oli suur must puurist, millele omistati imettegevat väge ja mida on kujutatud ka linnavapil. Linnas olid veel Püha Gertrudi ja Pühavaimu kirik. Eeslinnas asusid Püha Anna ja Johannese (Jaani) kirik. Ordulossi juurde kuulus linnatagune Maarja-Magdaleena kirik.

Mõlemale Pärnule oli oluline Pärnu jõetee, mille kaudu võis väiksemate alustega jõuda Võrtsjärvele ja edasi Tartusse. Jõed ja ojad olid sel ajal tõepoolest palju veerikkamad.

Uus-Pärnu eeliseks olid lõunasse viivad kaubateed. Pärnu nime all oli Uus-Pärnu varakult Hansa liige (kuigi täpne liitumisaasta, nagu paljudel teistelgi hansalinnadel, ei ole teada) ning osales 1369–1479 pidevalt Liivimaa linnadepäevadel. 26 korda toimus linnadepäev ka Pärnus. Uus-Pärnul olid tihedad kaubandusside-
med teiste hansalinnadega, eriti Tartuga. 1346. a. nimetati Pärnut kõrvuti Riia ja Tallinnaga nende linnade seas, mille kaudu tohtis Novgorodi tuua lääne kaupu. Pärnu peamine väljaveoartikkel oli teravili, selle väljaveo kohta on andmeid 13. sajandist. Pärnu põllu-
majanduslikuks tagamaaks oli eeskätt viljakas Järva foogtkond.

Vana-Pärnu langes korduvalt rüüsteretkede ohvriks — Ivar ja Erik Axelssoni juhitud mereröövlid põletasid linna 1473. a., 1533. a. rüüstati ja põletati linn seoses tuliga piiskop Reinhold v. Buxhövdeni ja Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi vahel. Uus-Pärnu tugevamaid müüre ei sõandatud rünnata või kardeti sinna paigutatud orduväge.

Siiski ei saanud ka Uus-Pärnu rahus kasvada. Nagu paljudel keskaegsetel linnadel, olid siin nuhtluseks tulekahjud. 15. sajandi lõpul — 16. sajandil laastasid Uus-Pärnut 45 aasta jooksul koguni neli suurpõlengut. Peeaegu kogu linn põles maha gertrudipäeval (17. märtsil) 1488. a. Teine suur tulekahju puhkes pühapäeval

enne nelipühi (8. mail) 1513. a. Maha põles linn Karjaväravast lossini, sealhulgas Nikolai, Pühavaimu ja Gertrudi kirik.

Kolmas suur tulekahju laastas linna ööl vastu 26. augustit 1524. a., kui toatüdruk ja teenija panid põlema Claus Molleri maja. Maha põles suur osa linnast, Gildimajast lossini jäid püsti vaid müürid. Põlesid Nikolai kirik koos lõpuni ehitamata torniga, rae- ja vaekoda. Linna ajaloo seisukohalt oli eriti traagiline rae-arhiivi häving. Süüdlased põletati tuleriidal. Järjekordne suurpõleng leidis aset 28. mail 1533. a. Jälle oli tegemist süütamisega, süüdlasteks olid üks habemeajajasell ja lõbutüdruk, kelle oli palganud Vana-Pärnu kirikhärra Johann Droste. Kuritöö motiiv jäi selgusetuks. Võimalik, et tegemist oli kahe linna vastuoludega.

Suured tulekahjud pidurdasid oluliselt Uus-Pärnu arengut ja tasakaalustasid konkurentsi Vana-Pärnuga. Uus-Pärnu majanduslikke võimalusi näitab aga see, et linn ehitati üles väga kiiresti. Kümme aastat pärast viimast suurt tulekahju, 1543. a., oli üles ehitamata ainult 4–5 maja. Siiski tekitasid tulekahjud 16. sajandi algul täiendava raha vajaduse, mistõttu reformatsiooniga kaasnenud kirikute ja kloostrite varade ilmalikustamine (sekulariseerimine) leidis siin soodsa pinna.

Kujutluse Uus-Pärnust enne Liivi sõda annab 1543. a. sisse seatud pärusraamat. Selle järgi oli linnas 113 krunti, 65 elumaja, 13 kõrtsi, 12 ladu, 2 poodi ja 8 üldkasutatavat hoonet (raekoda, kirikud jms.). Üle poole majadest olid kivist. Kirikutest oli kasutusel Püha Nikolai kirik. Pühavaimu kirik oli varemeis. Püha Gertrudi kirik oli ümber ehitatud veski. Peaaegu igal majaomanikul oli veel krunt eeslinnas, seal asusid tallid, küünid, saunad, küttetagavara, lubjaahjud, parkimis- ja köiepunumistöökodad, kalurihütid jm.

Uus-Pärnu kodanikkonda kuulus 1543. a. andmeil 70 meest. Kui arvestada pere keskmiseks suuruseks kuus inimest, saaksime kodanike arvuks koos pereliikmetega 420; lisades lesed, pastoriid, köstrid ning koolmeistrid ja linnas elavad aadlikud, tõuseks see arv 500-ni. Kui juurde panna veel teenijad, vaesed ja eestlased ning eeslinnade elanikud, võiks elanikkonna koguarv tõusta 1400-ni. Kriitilisemad autorid on elanikkonna suuruseks arvestanud 1000–1200 inimest.

Vana-Pärnu ja Uus-Pärnu olid kaks eraldi linna Pärnu jõe ääres. Vana-Pärnu oli piiskopilinn, kus kiriku- ja koolielul oli suurem tähtsus. Uus-Pärnu oli ordulinn ja seetõttu paremini kindlustatud, hansalinnana ka rohkem väliskaubandusega seotud kaubalinn. Vana-Pärnu kodanikud tegelesid eelkõige kohaliku kaubandusega ja põllunduse ning aiandusega. Mõlema linna vahel valitses konkurents, kuid mitte vaen.

Koolihariduse algus Eestis

Pärast põlisrahva vägivaldset ristimist 13. sajandi algul püüdis kirik oma positsioone kindlustada ka koolide kaudu. Esialgu oli koolide ülesandeks eeskätt vaimulike ettevalmistamine. Seetõttu loodi esimesed koolid piiskopkondade keskustes ja suurlinnades, kus oli toomkirik. Suurimaks linnaks Eesti alal oli Tallinn, mille kujunemine oli alanud juba enne Saksa-Taani vallutust. Seal resideeris oma piiskop, Tallinna ehitati ka toomkirik. Piiskopkondade keskustest oli tuntuim Tartu, kus valitses nii kiriklikult kui ka ilmalikult Tartu piiskop. Esialgu oli sarnane seisund ka Vana-Pärnul, mis oli Saare-Lääne piiskopkonna keskus. Vana-Liivimaa suurim keskus oli Riia, kus resideeris peapiiskop.

Kõigis piiskopkondades juhtisid kirikuelu piiskopi kõrval toomhärradest koosnevad toomkapiitlid, mille liikmeist ühe, toomskolastiku ülesandeks oli toomkooli juhtimine ja õppematerjalidega varustamine. 13. sajandil oligi skolastik tavaliselt kooli ainus õpetaja. Hiljem, kui õpetajaid oli rohkem, tegeles toomskolastik vanemate õpilastega, kes valmistusid vaimulikukutseks. Peale vaimulike ettevalmistamise oli toomkoolide ülesandeks ka linnakodanike laste õpetamine. Arvatavasti 14. sajandil eraldus kooli juhi, rektori, amet õpetajaskonnast.

Piiskopid ja toomhärrad ise olid enamasti juba ülikooliharidusega inimesed. R. Freytag von Loringhoven on kindlaks teinud 17 pärnakat, kes enne 16. sajandi lõppu õppisid Euroopa ülikoolides. Ilmselt oli neid tegelikult rohkemgi, kuid kõigi üliõpi-

laste päritolu üliõpilaste nimekirjad ei näita. Kõige rohkem pärnakaid õppis Rostocki ülikoolis. Juba viis aastat pärast ülikooli asutamist, 1524. a., immatrikuleeriti seal Hinricus Hedemer de Perona, Uus-Pärnu raehärra poeg. 15. sajandist on teada ka mõned Leipzigi ülikoolis õppinud pärnakad. 1472 immatrikuleeriti Rostockis Johannes Heuer Pärnust, kes 1476. a. promoveeriti seal kunstide magistriks, oli 1486. a. Riia peapiiskopi esindaja (*Orator*) Roomas ja 1497 Saare-Lääne piiskopkonna dekaan. Teistest ülikoolis käinud pärnakatest võib veel nimetada 1492. a. Rostockis immatrikuleeritud Petrus Grotet, kes hiljem oli Uus-Pärnu Gertrudi kiriku võõrmündriks, 1537. a. Wittenbergis immatrikuleeritud Heynricus van Lynthemit, kes sai hiljem Uus-Pärnu raehärraks, ja 1553. a. Rostockis immatrikuleeritud Henricus Barchemit (Heinrich Bachem) kes oli hiljem Uus-Pärnu mittesaksa koguduse jutlustaja. 16. sajandil olid pärnakate seas eelistatuimad Rostocki, Wittenbergi ja Königsbergi, 17. sajandil Rostocki, Wittenbergi, Königsbergi ja Greifswaldi ja 18. sajandil Königsbergi, Leideni, Erlangeni, Halle, Kieli ja Jena ülikoolid.

Pärnule kui koolilinnale kuulub see au, et toomskolastik toomkapiitli koosseisus ja toomkooli asutamine on teada enne mitut teist Eesti linna — 1251. aastast. Tõsi küll, Tartus tegutses toomkapiitel juba 1234. aastast ning on väidetud, et selles olid olemas kõik ette nähtud ametikohad, kuid esimene konkreetne teade toomskolastiku kohta Tartus on siiski alles 1299. aastast. Tallinnas on toomkapiitli olemasolu teada 1266. aastast. Pärast Saare-Lääne piiskopkonna keskuse üleviimist Haapsallu oli seal toomkapiitel juba 1280. a. olemas. Riiga toodi toomkapiitel Ükskülast 1201. a.

Esimeste koolide hulka kuulusid ka kloostri- ja linnakoolid. Nagu enamikus teisteski Eesti linnades loodi ka Pärnu linnakool alles 16. sajandil ning see oli otseselt seotud luterluse levikuga. Ka Pärnus kaasnes reformatsiooniga pildirüüste, kui rahvamass tungis kirikutesse, peksis puruks altarid ja pühakujud ning tassis laiali väärtasjad. Esimeseks luterlikuks jutlustajaks Uus-Pärnus on peetud Johann Ecki (Eycken), endist Riia toomhärrat, kes pärast usuvahetust asus elama Pärnusse ja levitas seal luterlikku õpetust. Gildide aktiivsel toetusel ja rae vaikival nõusolekul sai temast senise, ordu määratud vaimuliku asemel Nikolai kiriku jutlustaja.

Kui 1537. a. lubati luterlus ka Vana-Pärnus, võeti ametisse luterlik õpetaja, kelle kohta on teateid 1545. aastast. 1547. a sai kooli-õpetaja linnalt palka Uus-Pärnus.

Liivimaa teel kõrgharidusele: Euroopa taust

Aegade jooksul on kujunenud arusaam, et ülikooli tunnuseks on teaduste paljusus või kõikehaaravus. Seetõttu nimetati ülikooli (*universitas*) tavaliselt *studium generale*. Mõned kõrgkooli tunnused olid 425. a. Konstantinoopolis tegevust alustanud koolil. Euroopa vanimate ülikoolide seas on nimetatud ka Salernot, kuid 11.–13. sajandil anti seal ainult meditsiinilist haridust ja mistõttu Salernot on loetud protoülikooliks. Seega peetakse Euroopa vanimateks 11.–12. sajandil asutatud Bologna (Ravenna kooli filiaalina 1088, ülikooli tegevuse algus 1119. a., privileegid 1158. a.) ja Pariisi ülikooli. Kesk-Euroopa vanim on 1348. a. asutatud Praha ülikool. Läänemere ääres oli vanim 1419. a. asutatud Rostocki ülikool, järgnesid Greifswaldi (1456), Uppsala (1477) ja Kopenhaageni (1478) ülikool. Königsbergi ülikool asutati 1544. a.

16. sajandi esimesel poolel kerkis kõrgkooli asutamine esmakordselt päevakorda ka Liivimaal. Selle taga võib näha protestantismi ja katoliikluse võitlust ning kõrghariduse jõudmist Vana-Liivimaa vahetusse naabrusesse, eriti aga humanismi levikut. Asetades jumala asemel lähtekohaks inimese, astusid humanistid välja skolastika vastu ning seadsid esiplaanile igakülgset haritust, teadusi ja kunste armastava indiviidi, kellele on võõras kloostritest pärit, sageli silmakirjalik askeetus. Siiski olid valdav enamus humaniste tõsiusklikud.

Humanismi mõjul asutati 1493. a. Viini ja 1497. a. Tübingeni ülikoolis poeetika ja retoorika professorid. 1501. a. loodi Viini ülikooli juures filosoofiateaduskonna eelkäijana *Collegium poetarum et mathematicorum*, kus olid ametis kaks professorit retoorika ja kaks professorit matemaatiliste teaduste jaoks. Humanismi

keskusteks Saksamaal kujunesid aga Erfurdi ja Leipzigi ülikool 1519. a. ülikoolireformiga, kus senine kunstide fakultet muudeti filosoofiateaduskonnaks, milles oli au sees klassikaline ladina keel ning õppeplaanis retoorika, poeetika ja ajalugu. Järgmistel aastatel viidi säärane reform läbi veel mitmes Saksa ülikoolis, sealhulgas Rostockis, Greifswaldis ja Heidelbergis.

Üheks saksa humanismi keskuseks sai 1502. a. rajatud Wittenbergi ülikool. Sellest ülikoolist hakkas levima üks 16. sajandi suuri usuliikumisi — luterlik reformatsioon. Kuigi reformatsioon keskendus peamiselt religiooniprobleemidele, arutati selle kõrval ka sotsiaal-majanduslikke ja poliitilisi probleeme. Reformatsioon jagas teadlased protestantideks ja katoliiklasteks. Kumbki pool asus oma positsioone kaitsma ja teist ründama uute koolide ja ülikoolide asutamisega. Sellega lõhuti ühelt poolt keskaja teaduse ühtsus, teiselt poolt aga kaasnes hariduse levik. Eriti tuleb rõhutada uute protestantlike ülikoolide rajamist.

Uut tüüpi ülikooli silmapaistvaimaks näiteks oli 1527. a. kohaliku maahärra kaitse all tööd alustanud ja 1541. a. Saksa-Rooma keisri privileegid saanud Marburgi ülikool. Selle eripäraks oli eelkõige silmatorkavalt suur rõhuasetus klassikalisele, humanistide poolt idealiseeritud haridusele. Vastavalt Marburgi ülikooli statuudile (põhikirjale) pidid kolm õigusteaduste professorit käsitlema ainult Rooma õigust, kanooniline (kirikuõigus) oli hoopis ära jäetud. Usuteaduskonnas olid ametis vaid kaks professorit. Arstiteaduse professor luges kõrvuti Aristoteelse traditsioonilise "füüsikaga" arstiteadust Hippokratese, Galenose ja Avicenna järgi. Eri-line kaal oli antud filosoofiateaduskonnale, kus oli ametis kümme professorit, kes pidasid loenguid heebrea ja kreeka klassikutest, ladina retoorikast (kaks professorit), dialektikast, ladina poeetikast ja grammatikast, ajaloost, astronoomiast ja loodusteadustest.

Protestantliku kõrghariduse levitamiseks asutati Saksamaal 16.–17. sajandil terve rida uusi ülikoole: Jena (1548/58), Helmstedtis (1574), Gießenis (1607), Straßburgis (1621) jm. Protestantlikeks muudeti ka mitmed vanemad ülikoolid. Ka vastureformatsioon tõi kaasa ülikoolide asutamise: tänini tegutsevatest ülikoolidest asutasid katoliiklased 16.–17. sajandil Würzburgi (1582, õigupoolt taastasid), Grazi (1586) ja Salzburgi (1623) ülikooli.

Vana-Pärnu katoliku preestrite ja hiljem luteri kirikuõpetajate seas on teada Saksamaa või Madalmaade ülikoolides õppinud mehi. Üsna palju Liivimaalt pärit noormehi õppis luterliku reformatsiooni keskuseks kujunenud Wittenbergi ülikoolis. Üheks olulisemaks ülikooliks Vana-Liivimaa jaoks sai mitmeks sajandiks Königsbergi ülikool. Kuid Vana-Liivimaalt oli suundunud varemgi Saksa ülikoolidesse, eriti Rostocki, kus u. 100 aasta jooksul (1485–1596) õppis 345 Liivimaa noormeest. Hansa Liidus peeti Rostocki ülikooli isegi niivõrd omaks, et kui see 1530. aastate lõpul ja 1540. aastate algul vajas rahalist abi, olid teiste hansalinnade seas selleks valmis ka Tallinn ja Riia. Liivimaalasi õppis ka Praha, Kölni, Heidelbergi, Erfurdi jt. ülikoolides. 16. sajandist alates muutus väga populaarseks 1575. a. Leidenis Madalmaadel asutatud ülikool, kus õppis hulk tulevasi Tartu ja Turu ülikooli professoreid. Ainuüksi 1596–1665 oli Leidenis immatrikuleeritud 162 vanaliivimaalast.

Baltimaades jõuti kõrgkooli loomiseni kõigepealt Leedus. Algas kooliuuenduseks tuli protestantidelt, kelle juhtiv tegelane oli Krakovi, Louvaini, Wittenbergi ja Leipzigi ülikoolis õppinud ning doktoriks väidelnud Alraomas Kulvietis. 1539. a. rajas ta Vilniuses protestantliku kooli, kus õppis umbes 60 õpilast. Reformatsiooni-tegelastel oli kavas ka ülikooli asutamine, kuid plaan luhtus katoliikliku vastureformatsiooni tõttu. Vilniuse piiskopi pealekäimisel sulges Leedu suurvürst 1542. a. Kulvietise asutatud kooli ja saatis protestantlikud haridustegelased maalt välja. Mitmed neist said Königsbergi ülikooli professoriks.

1570. a. asutati Vilniuses katoliiklik jesuiitide kolleegium, mille õppejõud tulid Lääne-Euroopast. Jesuiitide õppesüsteemi järgi oli see siiski esimese ehk alama astme (*inferiora*) õppeasutus, mis vastas gümnaasiumile, teisisõnu: see oli Vilniuse gümnaasium. Jesuiitide koolisüsteemi teine aste oli filosoofia kursus, mis vastas ülikoolide vabade kunstide ehk filosoofiateaduskonnale. Ülemastmeks jesuiitide õppesüsteemis oli teoloogia kursus, mis vastas ülikoolide usuteaduskonnale.

Kuningas Stephan Bathory 1. aprilli 1579. a. privileegi ja paavst Gregorius XIII 30. oktoobri 1579. a. bullaga kujundati Vilniuse kolleegium ümber ülikooliks. Asutajate arvates oli selle peamiseks ülesandeks võitlus protestantismiga.

Liivimaa tee oma kõrgkoolini: kas Tartu või Pärnu

Vajadust kõrgkooli järele Liivimaal näitas preestrite vähesus ja olemasolevate kehv haridus. Katoliku vaimulike asjatundmine ja võimetus rahva usulisel kasvatamisel tõusis Euroopas päevakorda tegelikult juba 15. sajandil, seoses hussiitide liikumisega Tšehhi-maal.

Vaimulike kutseoskused tõusid päevakorda 16. sajandi algul. 1512. a. Liivimaa maapäeval Valmieras tegi Riia peapiiskop Jasper Linde ettepaneku asutada preestrite ettevalmistamiseks uus kool, nn. *studium particulare*, mida on nimetatud ka ladinakooliks. Kooli võimaliku asukohana oli kõne all Vana-Pärnu või Tartu. Maapäeval osalenud linnade esindajad, vaimulikkond ja ordumeister suhtusid ettepanekusse pooldavalt, kuid ükski nimetatud korporatsioonidest ei olnud valmis kulused kandma. Riia peapiiskop tõstis kooli asutamise vajaduse üles veel 1513., 1514. ja 1516. a. Valmiera maapäeval. Maapäeva seisukoht oli siiski tõrjuv: arvati, et sellise kooli loomine peaks olema ordu ja prelaatide ülesanne. Kooli võimaliku asukohana soovitati Uus-Pärnut või Narvat.

1521. a. võttis ladinakooli mõtte üles Saare-Lääne piiskop Johannes IV Kievel (Kyvel) piiskopkonna prelaatide päeval Raunas, kus osalesid kõik Vana-Liivimaa piiskopid, ja seejärel Saare-Lääne piiskopkonna meespäeval. Ettepanekus nimetatakse kooli mõneti ebamääraselt kõrg- ehk partikulaarkooliks (*eyne hoge schole oder marckliyck partikular*). Mõtet toetasid rüütelkonna ja linnade esindajad.

Lõplikku otsust, kas kooli asupaigaks saab Vana-Pärnu või Tartu, veel ei langetatud. Ettevalmistusena kooli rajamiseks kutsus piiskop õppejõuks Rostocki humanisti Egbert Harlemi, kes viibis 1522. a. Saaremaal, et tutvuda kohalike olude ja kooli asutamise võimalustega. Ilmselt olid muljed positiivsed ja Harlem oli valmis asutatavasse kooli tööle tulema. Asi jäi aga pooleli, sest Liivimaale jõudis reformatsioon. Uue kooli asutamine langes päevakorrast

välja. Läks veel aega, enne kui hakkas mõju avaldama luterlik lugemisoskuse ja koolihariduse soosimine.

Kõneks olnud kooli on mõned uurijad nimetanud kõrgemaks õppeasutuseks. See hinnang on siiski liialdus. Partikulaarkoolideks nimetati kõiki ladinakoole, mida ei peetud siiski ülikoolideks. Ülikoole nimetati tavaliselt *studium generale* või teaduste kõiksust rõhutades *universitas*. *Studium particulare* oli pigem gümnaasium kui ülikool, kus haridust ei antud kõikide teaduste vallas. Parimal juhul saadi haridust ülikooli õppetöö esimeses astmes filosoofia-teaduskonna ainetes, millele lisandus mõningal määral ka teoloogia. Põhiline erinevus oli aga selles, et gümnaasium ei andnud teaduskraade. Igal juhul oleks sellise kooli loomine tähendanud hariduse viimist Liivimaal senisest kõrgemale järjele ja võib-olla ka sammu teel oma ülikooli poole.

Läbi usuvõitluste kõrgkooli poole

Kesk- ja Lääne-Euroopa kõrghariduse arengus otsustava tähtsusega 16. sajandi teine pool ja 17. sajandi esimesed aastakümned olid Liivimaale väga ebasoodsad. 1558. a. tsaari teenistuses olevate tatari vägede rünnakuga alanud Liivi sõda ja selle järgnenud sõjad tõid kaasa maa laastamise, välistades igasuguse koolihariduse edendamise.

Liivi sõja käigus jaotati maa eri usutunnistusega suurriikide vahel. Põhja-Eesti läks 1561. a. protestantliku Rootsi koosseisu. Esialgu siiski ei tulnud sealtpoolt impulsse ei koolide ega ülikooli rajamiseks. Otse vastupidi — Rootsis eneses tehti kõrghariduses vähikäiku. 1477. a. rajatud Rootsi vanim, Uppsala ülikool oli 16. sajandi alguses oma ukсед sulgenud. Sajandi jooksul üritati seda korduvalt taastada, kuid ülikooli majanduslik olukord oli nii vilets, et ei suudetud isegi professoritele palka maksta. Olukord muutus alles 1620. aastatel. 1622. a. määras kuningas Gustav II Adolf [1611–1632] Uppsala ülikooli kantsleriks oma aja harituimaks rootslaseks peetud Johan Skytte (1577–1645), kes oli olnud ka

kuninga õpetaja. Väga oluline oli see, et 1624. a. kinkis kuningas ülikoolile hulga talusid, veskeid ja kirikukümnisi, mis tagasid majandusliku kindlustatuse. 1626. a. kinnitas kuningas Uppsala ülikooli uue põhikirja, mis andis viimasele laialdase autonoomia.

Hoopis teistsuguseks kujunes olukord Lõuna-Eestis, mis orduriigi lagunedes sattus Poola võimu alla. Poola Liivimaa, hilisem eraldi kubermang, sai üheks katoliikliku vastureformatsiooni keskuseks, katoliikluse ja luterluse rindejoon kulges Põltsamaa ja Paide vahelt. Pärast Jam Zapolski rahu sõlmimist 1582. a. kujunes katoliikluse tugipunktiks Vana-Liivimaal Tartu, kuigi esialgu kavatseti jesuiitide kolleegiumid luua ka Riias ja Narvas. Pärnust selles seoses juttu ei olnud. Küll oli 1556. a. Uus-Pärnusse katoliiklikku gümnaasiumi plaaninud Liivimaa ordumeister Godard Kettler (1517–1587), kuid Liivi sõda katkestas need plaanid.

Tartusse jõudsid jesuiidid 1583. a. märtsis ja rajasid sama aasta aprillis gümnaasiumi. On küsitud, kas ei tuleks Tartu ülikooli ajalugu alustada juba selle gümnaasiumiga.

Jesuiitide koolisüsteemis oli 1583. a. Tartus asutatud gümnaasium nagu ka Vilniuse kolleegium enne ülikooli asutamist alama astme kool. Koolide üldjaotuses oli see siiski keskastme kool, sest sisseastujalt nõuti mõningase alghariduse olemasolu. Jesuiitide gümnaasiumides eristati tol ajal kolme astet: 1) alamaste — *grammatica*; 2) keskaste — *humaniora* ja 3) ülemaste — *rhetorica*. Gümnaasiumi algusaastatel anti õpetust ainult gümnaasiumi alamastmes, mille moodustasid 1) kaheaastane *infima*; 2) üheaastane *grammatica* keskklass ja 3) üheaastane süntaksiklass. Järgnevalt lisandusid kaheaastane keskaste (*humaniora*) ja siis ülemaste — kaheaastane *rhetorica* kursus. Seega oli normaalne õpiaeg kaheksa aastat. Peale gümnaasiumi asutasid jesuiidid Tartusse seminari, mille õpilased pidid üheaegselt õppetööga olema preestritele tõlkeks viimaste katoliiklikus vastumisjonis.

Kahtlemata oli jesuiitide gümnaasium ülikooli eelastmeks. Rajati traditsioon, mida tuli järgida ka uutel põlvkondadel ja valitsejatel. See ilmnas eriti selgelt pärast Tartu vallutamist rootslaste poolt 1601. a., kus nad rüüstasid kolleegiumi, vangistasid jesuiidid ja hävitasid raamatud. Tulevane kuningas Karl IX [(1599)1604–1611] aga teatas Tartu piiskopkonna maapäeval

juulis 1602, et kavatseb asutada Tartusse kõrge kooli (*eine hohe Schule*). Ilmselt mõtles valitseja selle all gümnaasiumi, võib-olla polnudki tal veel kindlat plaani, aga ilmne oli püüe hävitatud katoliiklik õppeasutus millegagi asendada.

Seekord jäi kavatsus ellu viimata, sest 1603. a. langes Tartu uuesti Poola võimu alla. Kui aga 1629. a. Altmarki vaherahuga jäi Liivimaa Rootsile, oli Tartu omandanud sedavõrd koolilinna maine, et kuninga poolt esimeseks kindralkuberneriks määratud Johan Skytte teadis juba Eestisse saabudes, et gümnaasium tuleb rajada Tartusse. 1630. a. saigi see teoks ja nii sai Tartust 1632. a. ka ülikoolilinn.

Ülikool asupaika otsimas

Tartu ülikooli rajamine langes suurte sõdade ajajärku. 1630. a. oli Gustav II Adolf suundunud Rootsi vägede eesotsas Kolmekümneaastasesse sõtta, kus ta Lützeni lahingus 6. novembril 1632. a. ka langes. Selles sõjas oli Liivimaa sügav tagala. Varsti aga kerkis uue sõja oht Poolaga, sest Altmarki vaherahu pidi kestma ainult kuus aastat. Juba 18. jaanuaril 1634 saatis ülikool kantsler J. Skyttele Stockholmis palvekirja, et ülikoolil lubataks mõneks ajaks teise kohta kolida. Esialgu püüti seda soovi põhjendada Tartu asendi ja korterioludega, siis aga loobuti ettekäänetest ning teatati, et ümberasumise soovi taga on sõjahirm. 10. mail 1634. a. Liivimaa kindralkubernerile saadetud kirjas ütlesid rektor ja professorid juba sõnaselgelt, et kuuldused ähvardava sõja ohust "... suurendavad päev-päevalt meie hirmu, muudavad meid kartlikuks ja erutatuks ...".

Teise linna ülekolimise õigus oli Tartu ülikoolile antud juba asutamisürikus: "... võimalikel sõja-aastatel ... olgu voli akadeemiast mõnda teise Liivi- või Eestimaa linna üle viia, kus tal oleks ohutu ase ja kasutada samad privileegid, mis me talle oleme lubanud oma kuninglikust heldusest." Professorite arvates pidi ülikooli uueks asupaigaks saada Eestimaa provintsi pealinn Tallinn. Ülikool taot-

les kõiki Tallinna gümnaasiumi hooneid ja eluruume ning et üliõpilased paigutataks kodanike juurde toidule. Vastuseks palvekirjadele teatas J. Skytte Stockholmist, et ta on nõus lubama ülikooli lahkumist, kui vaherahu Poolaga tõepoolest lõpeb. Ülikooli uue asukohana pooldas J. Skytte Tallinna asemel aga hoopis Narvat, tõusvat kaubalinna, millel 17. sajandil oli väga oluline osa ida-lääne suhetes.

Pärnut neil aastatel ülikoolilinna kandidaadina ei mainitud. Nagu kogu Vana-Liivimaa oli ka Pärnu olnud ränkade sõdade keerises. Liivi sõja ajal vallutasid Vene väed pärast Viljandi alistumist 1560. a. septembris ka Vana-Pärnu, kuid ei rünnanud Uus-Pärnut. Lagunenud orduriigi viimane komtuur Rutger Wolf andis Uus-Pärnus asuva ordulossi 2. detsembril 1561. a. üle Poola asehaldurile Heinrich v. Dohnale. Poola kuningas Sigismund II August [1548–1572] kinnitas ja täiendas linna privileege. Aastal 1562 tuli linnal aga alistuda Claes Horni juhitud Rootsi vägedele. Rootsi võim ei jäänud siiski püsima. 1565 langes linn palgasõdurite reetmise tõttu uuesti Poola kätte. 1575. a. vallutasid Vana-Pärnu venelased, põletasid selle maha ja asusid seejärel piirama Uus-Pärnut. Tingimusel, et kõikidel soovijatel lubatakse linnast lahkuda, anti alla ja Uus-Pärnu jäi Vene vägede kätte kuni Poola-Vene rahu sõlmimiseni 1582. a.

Uus Poola kuningas Stephan Bathory [1576–1586] laiendas veelgi Uus-Pärnu privileege. Vana-Pärnule aga sai Poola aeg saatuslikuks. 1599. a. otsustas Poola komisjon, et Vana-Pärnu elanikud peavad viie aasta jooksul kolima Uus-Pärnusse. 1600. a., enne selle korralduse täitmist, algasid Rootsi-Poola sõjad. Pärnu käis käest kätte. Eriti ränk rüüstamine tabas linna 1609. a., kui Poola väed vallutasid Uus-Pärnu. Samas olid mõlemad riigid Vana-Pärnu ülesehitamise vastu. Rootsi kuningas Karl IX keelas selle 1607. a, Poola kuningas Sigismund (Zygmunt) III [1587–1632] 1611. a. Sellest alates oli ainult üks Pärnu linn.

Ülikooli Tartust lahkumine tõusis konkreetsetl päevakorda 1635. a., kui lähenes Altmarki vaierahu lõppemise tähtaeg. Kuninganna Kristiina eestkostevalitsus [1632–1644 (1654)] oli nõus, et ülikool kolib sõjaajaks Nevanlinna, Narva või Tallinna Toompeale (tehti vahet Toompea ja all-linna vahel). 1635. a. alguses Liivimaad

haaranud paanikas pages osa professoreid juba Tallinna. Neile järgnes umbes 30 üliõpilast-stipendiaati, kelle ülalpidamine kujunes Eestimaa võimudele omaette probleemiks, sest Tallinna linnal ju sellist kohustust ei olnud. Kuberner Philipp Scheiding, kes oli ühtlasi ka Tartu ülikooli kantsler, lahendas probleemi esialgu nii, et paigutas põgenikena linna jõudnud noormehed toidule linnakodanike peredesse. Ühtlasi pöördus kuberner Rootsi keskvalitsuse poole palvega, et see annaks korralduse maksta osa raha ülikooli sissetulekutest õppeasutuse ülalpidamiseks Tallinnas.

Tegelikult langes sõjaohht seekord ära, sest vaherahu Poolaga pikendati Stumsdorfis 20 aastaks, 1655. aastani. Professorid ja üliõpilased pöördusid Tartusse tagasi ja õppetöö normaliseerus. Tagajärjetuks jäid Liivimaa kindralkubeneri Bengt Oxenstierna katsed segast olukorda kasutades Tartu ülikool üldse likvideerida. Kõrge võimukandja saatis 7. novembril 1635 kuninganna Kristiinale kirja, milles väitis, et ülikool maksab hulga raha, kuid selle tegevus pole eriti edukas. Ta tegi ettepaneku moodustada ülikooli asemele gümnaasium "rüütellike harjutustega", et aadlinoormehed võiksid saada seisusekohast haridust. Ilmselt olid kõrgaadli hulka kuuluval mehel silma ees tol ajal Euroopas levinud nn. rüütliakadeemiad, seisuslikud õppeasutused, kus lisaks mõnede üldainetele (esialgu ei olnud kirjaoskus rüütlile kohustuslik) õpetati mõõga, kilbi ja oda käsitsemist, ratsutamist, jahipidamist, käitumist, mõnevõrra ka luulekunsti, et aadlik suudaks oma südamedaamile rüütellikke luuletusi kirjutada.

Ilmselt kooskõlas eelmise kirjaga, kuid võib-olla ka oma initsiaatiivil, seisuslikest arusaamadest lähtuvalt, taotles ka Liivimaa rüütelkond Rootsi keskvalitsuselt ülikooli Tartust äraviimist. Liivimaa rüütelkond oli seisukohal, et ka mujale viiduna ei peaks see enam jätkama ülikoolina, vaid et seda peaks asendama mingi aadlile vastuvõetavam kool. Kuninganna Kristiina eestkostevalitsuse resolutsioon 4. juulist 1643. a. lükkas asja otsustamise edasi. Ülikool jäi sedapuhku alles, ent asukohavahetus oli selle staatust tugevasti kõigutanud.

Järjekordne asukohavahetus 1656. a. oli seotud Rootsi uute sõdadega. 1655. a. alustas kuningas Karl X Gustav [1654–1660] vallutussõda Poola vastu. Liivimaalt lähtunud Rootsi vägi vallutas

Poola Liivimaa ja suundus Leedusse. Rootsi peavägi kuninga juhtimisel vallutas peaaegu kogu Poola. Esialgu oli sõda Liivimaast kaugel, kuid juba kaks aastat hiljem tungis siia 6000-meheline Poola armee.

Veel enne seda kasutas olukorda Venemaa ja üritas järjekordselt Liivimaad vallutada. 1656. a. suvel jõudsid Vene väed Tartu alla. Algas üle kahe kuu kestnud Tartu piiramine. 12. oktoobril 1656. a. kirjutas Tartu maapealik Lars Fleming alla kapitulatsiooniale, mille kohaselt garnison ja kõik soovijad võisid linnast vabalt lahkuda. Ülikooli professorid ja üliõpilased põgenesid Tallinna müüride varju.

Tallinna võimalus

Tallinna järjekordsest võimalusest ülikoolilinnaks saada püüdis kinni haarata Eestimaa kuberner Bengt Horn, kes oli ka ise õppinud Tartu ülikoolis ja ilmselt mõistis ülikooli tähtsust linna arengule. Kui professorid pöördusid kubeneri poole palvega lubada Tallinnas loenguid ja dispuute pidada, oli Bengt Horn algul valmis andma selleks ühe saali Toompea lossis, siis aga pöördus ülikoolile ruumide saamiseks Tallinna linna poole. B. Horn sai bürgermeister Rosenbachilt lubaduse, et ülikool võib kasutada ühte ruumi endises Mikhli kloostri, kus sel ajal asus 1631. a. asutatud Tallinna gümnaasium. Kuberner laskis ruumi korda seada, sinna paigutati kateedri toolid ja pingid. Ülikooli piduliku avamise päevaks määrati 2. märts 1657.

Enne Tallinna ülikooli avamist mõjutas sündmuste käiku Tallinna linnaisade otsustav vastuseis. Tõukejõuks oli gümnaasiumi rektori magister Heinrich Arningu protest rae ees. Sellest mõjutatud bürgermeistrid, raehärrad, gildide oldermannid ja tsunftivanemad leidsid, et ülikooli privileegid, eriti aga ülikooli oma jurisdiktsioon on vastuolus Tallinna linna privileegidega.

Pärast rohkem kui kolm nädalat kestnud väiklast kauplemist riigivõimu esindava kubeneri ja Tallinna rae vahel jõuti kokku-

leppele, et ülikooli professorid saavad kasutada gümnaasiumi ühte ruumi, kuid ainult eraisikuna, et gümnaasiumi privileege ei riivataks. Sellega jäi ülikool Tallinnas ilma privileegidest ja kaotas oma senise staatuse. Ülikool õnnistati Tallinnas küll 19. märtsil 1657 sisse, kuid Eestimaa väljaminekutes ülikooli arvele ei võetud ja Liivimaa arvel maksti palka ainult kahele professorile. Lisaks kõigele jõudis 1657. a. kevadel Tallinnasse katk, mille ohvriks langes omaaegseil andmeil ligi kolmveerand elanikkonnast. Ehkki neid näitajaid on peetud õigusega liialdatuks, soikus katku tõttu siiski majanduselu, katkesid välissidemed ja polnud loota uute üliõpilaste ulatuslikku juurdevoolu.

Ülikool kiratses Tallinnas kuni 1665. aastani. Mõningail andmeil pidas matemaatika professor Joachim Schelen (1612–1673) Tallinnas loenguid ka veel pärast seda, kuid ühe professori loengukursust ei saa enam pidada ülikooliks.

Tallinna linnaisade vastuseisu tõttu olid katsed jätkata Tartu ülikooli tööd Tallinnas nurjunud. Seega lasi Tallinn käest võimaluse saada üleeuroopalise tuntusega kaubalinna ja kubermangukeskuse kõrval ka ülikoolilinnaks. Võib-olla oligi asi selles, et kubermangukeskusena oli Tallinn omandamas pealinna jooni, sellega kaasnevat mentaliteeti ja väärtushinnanguid. Meenutame, et üldiselt ei rajatud ülikoole keskajal pealinnadesse. See on põhjus, miks võimaliku ülikoolilinnana käsitleti vähe Riia. Muidugi kõneles Riia vastu piiräärne asend. Kümnete Saksa ülikoolide ritta astus Berliini ülikool alles 1810. a. Inglismaa tuntuimad ülikoolid on Cambridge ja Oxford, Londoni ülikool alustas õppetegevust alles 1898. a. Rootsi vanima, Uppsala ülikooli kõrvale asutati Stockholmi ülikool eraülikoolina 1877, riikliku ülikoolina alles 1960. aastal. Erandiks vanade ülikoolide seas on küll Pariisi, Viini, Praha ja Kopenhaageni ülikool ning Dublini *Trinity College*.

Vaidlused Tartu ülikooli parema asupaiga ümber ja katsed uut asukohta leida näitavad, et Tartu linn ei olnud ülikooli asupaigana veel kinnistunud. Eitavat seisukohta ülikoolilinnaks saamisele oli kindlalt ilmutanud Tallinn. Seega oli võimalusi veel nii mitmetelgi Liivimaa linnadel.

Raske valik Tartu ja Pärnu vahel

Veel enne, kui ülikool oli lõpetanud oma tegevuse Tallinnas, kerkis üles selle taasavamine Tartus. 1661. a. sõlmiti Kärde rahu, mille sätete kohaselt tuli Vene väed Liivi- ja Eestimaalt välja viia. Taastus Rootsi võim. Juba 1664. a. koostati plaan ülikooli taasavamiseks Tartus, kuid Liivimaa kindralkuberner teatas, et selleks pole raha, sest ülikooli mõisad olid panditud. Rootsi keskvalitsuse suhtumine Tartu ülikoolisse oli siiski positiivne. Karl XI [1660–1697] eestkostevalitsus teatas 1665. a., et peab Tartu akadeemia taastamist tarvilikuks. Vastati ka küsimusele, kust tuleb vajalik raha. Esialgu tuli see võtta korralisest riigimaksust — statsioonist, hiljem Salmi krahvkonna sissetulekutest Soomes.

Samal ajal hakkas tekkima võimalus, et uueks ülikoolilinnaks saab hoopis Pärnu. 1665. a. teatas Karl XI eestkostevalitsus Liivimaa kindralkubernerile, et valitsusele on tehtud ettepanek viia akadeemia Tartust Pärnusse. Kes selle ettepaneku tegi, on teadmata. Kindralkuberner B. Oxenstiernale anti korraldus järele uurida, milline on rüütelkonna ja elanike arvamus selles küsimuses. Liivimaa rüütelkond ja Tartu linn pooldasid Tartut, kuid keskvalitsuse sümpaatia kaldus üha rohkem Pärnu poole, mille peamiseks eeliseks peeti soodsat ühendust Rootsiga. See on mõistetav, kui arvestada, et enamik Rootsi üliõpilasi oli pärit mereäärsest Smålandi maakonnast.

Tartu kasuks kõneles õuekohtu (kõrgeim kohus Eesti- ja Liivimaal rootsi ajal) paiknemine Tartus, selle aga kavatses kindralkuberner samuti Pärnusse viia. Tartu puhul tõsteti eriti esile selle keskset asendit, samas kui Pärnu asus provintsi servas. Rõhutati veel, et Tartu on suur linn, mis pakub häid võimalusi toiduainetega varustamiseks. Väga energiliselt astus ülikooli äraviimise vastu Tartu linn. Argumendina rõhutati, et linnal on mitte üksnes hea asend, vaid paikkond on üldse viljakas ja tuntud oma võimaluste poolest. Pärnut ei saavat võrreldagi ning sellest lähtudes paluti jätta ülikool ja õuekohus senisesse asupaika. Ülikooli tähtsust rõhutavalt põhjendati ülikooli Tartusse jätmist ka vajadusega vältida linna täielikku ruineerimist.

21. juunil ja 25. oktoobril 1665. a. arutati ülikooli taastamist Tartus Rootsi kõrgeimas riigiasutuses — riiginõukogus. Ülikooli asukohast arvati, et Pärnu oleks parem, kuid otsus langetati siiski Tartu kasuks põhjendusega, et ülikool oli seal asutatud, seal on paremad elutingimused ja et Tartu asub Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa keskel. 21. veebruaril 1667. a. saatis Karl XI eestkostevalitsus riigivarahoidjale pika kirja selgitustega, mida selles “vajalikus ja tähtsas asjas” veel teha tuleks. Koostati Tartu ülikooli uus eelarve, millele olid lisatud kaalutlused vajaliku professorite arvu kohta.

Nii määrati ülikooli asukohaks jätkuvalt Tartu. Õnnetuseks tabas 22. mail 1667. a. linna suur tulekahju. Tuleroaks langes 60 maja linnasüdames. Majandusliku stagnatsiooni olukorras, mille põhjustas kaubateede möödumine linnast, eriti Pihkva–Riia kaubatee näol, jäid paljud kivimajad aastateks varemetesse ja osa krunte täis ehitamata.

Esialgu ei taibanud Rootsi keskvalitsus tuleõnnetuse kogu ulatust või puudus tal piisav informatsioon. Veel 18. novembril 1667. a. saatis Karl XI eestkostevalitsus kirja Liivimaa superintendendile sooviga, et ülikooli avamine juba järgmisel aastal teoks saaks. Järgnevalt kinnitas kuninganna Hedvig Eleonora ülikooli avamise plaani 1668. aastaks. Selles olid loetletud mitte ainult professuurid, vaid nimeliselt märgitud ka nende täitjad, kindlaks määratud vajalikud ametnikud ja arvesse võetud kõik väljaminekud. Puudu oli ainult esimene juuraprofessor, kes pidi õpetama ka poliitikat ja eetikat ning kes kavatseti kutsuda Saksamaalt.

PÄRNUSSE KOLIMINE

Pärnu kui kavandatav ülikoolilinn 1668–1688

Ometi ei saanud Tartu seekord ülikoolilinnaks. 1668. a. kevadel märkis Liivimaa kindralkuberner Claes Tott, et ülikooli hooned on varemeis ja ähvardavad ümber kukkuda. Vahepeal ülikooli kantsleriks määratud Rootsi riigivarahoidja Seved Bååt teatas, et ülikool kolib Pärnusse. Pärnu kandidatuurile aitas kaasa Liivimaa veeteede probleem, mille lahendamises Tartu oli näinud ka enda võimalust. Oli ju Tartu jaoks peaküsimuseks linna endise seisundi taastamine kaubateel Pihkvast Riiga. Tee oli varem kulgenud piki Emajõe Tartuni, kus toimus kaupade ümberlaadimine Riia poole kulgevale maanteele. Juba 16. sajandi teise poole sõdade ajal oli sellele põlisele kaubateele tekkinud ohtlik konkurent maatee näol, mis viis läbi Alulinna (Alūksne), Võnnu (Cēsis) ja Volmari (Valmiera).

Tartu linn proovis saavutada uue tee sulgemist Rootsi kesk- võimu abil. Kui need katsed nurjusid, oli korduvalt kõne all plaan taastada veeteed Pärnust Tartu kaudu Pihkvasse. Plaani aluseks oli pärimus varem olemas olnud võimalusest sõita Pärnu jõge mööda üle Viljandi järve Võrtsjärve. Kitsaskohaks sellel teel oli pääs Pärnu jõest Sillavalla lisajõe ja Raudna oja kaudu Viljandi järve. Viljandi järvest Võrtsjärve sõitmist peeti võimalikuks Tānassilma jõge mööda. Kavandatav tee oleks olnud lühim Läänemerelt Pihkvasse ja kuigi suur lootus Tartule, oleks see tähendanud ka konkureeriva Pärnu olulist esilekerkimist, võib-olla koguni muutumist üheks tähtsaimaks meresadamaks Läänemere idakaldal. Kõik see nõudis aga ulatuslikke süvendustöid.

Pärnu–Pihkva veetee rajamine võeti päevakorda juba 1630. aastail. 1636. a. saatis Liivimaa kindralkuberner B. Oxenstierna Stockholmi sellekohase esildise. 1652. a võttis küsimuse uuesti üles Amsterdami kaupmees Johann Wickewoorth. 1654. a. jõudis asi juba niikaugele, et trassi kutsuti üle vaatama Riia insener Tobias Königfels. Pärast ülevaatust ja loodimist andis insener projektile optimistliku hinnangu ning arvas, et süvendustööd tuleks ette võtta. Hakati arutama, kust saada raha, kuid plaanid jäid katki seoses Rootsi–Poola sõja alguse ning Vene vägede rünnakuga 1656. a.

Veetee tõusis uuesti päevakorda 1660. aastatel, kui kõne all oli ka ülikooli taastamine. 1667. a. saatis Tartu bürgermeister Samuel Akerbaum Rootsi järjekordse palvekirja, milles linna muude soovide seas oli esitatud ka veetee süvendamise ettepanek. 9. oktoobril 1667. a. välja saadetud vastus oli seekord täiesti pooldav. Kuningas leidnud, et ettepanek on väga kasulik ning käskis Liivimaa kindralkuberneril nõutada ettevõtmisele abi Liivimaa rüütelkonnalt. Juba 1668. a. sõlmiti ehitusmeister Kasper v. Akeniga leping Pärnu jõe süvendamiseks. Järgmisel aastal andis maaapealik C. Tott välja kaks korraldust veetee süvendamise asjus, kuid tolle aja tehnilise taseme juures osutus töö üle jõu käivaks. Rootsi ajal oli see küsimus viimast korda kõne all seoses puidukaubanduse arendamise plaanidega 1687–1688, kuid mingeid tulemusi ei olnud ka nendel aruteludel. Ometi parandas kavandatav veetee Pärnu mainet ja ettekujutust linna perspektiividest, võides seega mõjutada vaidlusi ja eriarvamusi Liivimaa ülikooli asupaiga asjus.

1668. a. arutati ülikooli taastamist jälle riiginõukogus ja koguni kahel korral. 31. augustil toimunud istungil oli põhiprobleemiks vajaliku raha hankimine. Riigikantsler, kes oli pärast kuningat teine mees riigis, arvas, et tuleks võtta kontributsioonina kindel summa igalt ratsateenistusüksuselt (15 adramaad). Ta arvas samuti, et ülikool tuleks taastada mitte Tartus, vaid Pärnus, mille eeliseks on ruumide olemasolu ja parem ühendus emamaaga. Ettepanekud kiideti heaks.

Järgmisel riiginõukogu istungil 4. septembril 1668. a. esitas kantsler konkreetsed ettepanekud ülikooli avamiseks Pärnus. Otsuse langetamisel Pärnu kasuks peeti oluliseks Eestimaa rüütelkonna toetust. Kantsler sõnastas ka finantsprobleemide

lahendused, mida hiljem täpsustati. Ülikooli aastaeelarveks määrati 5000 riigitaalrit (8125 hõbetaalrit). Sellest summast pidi 1200 riigitaalrit laekuma Pärnu litsentsist (riiklikust tollimaksust sadamas) ja 800 Eestimaa veskitollist (maamaks). Ülejäänud 3000 riigitaalri katteks tuli kolmeks aastaks kehtestada eraldi kontributsioon igalt ratsateenistusüksuselt. On märkimisväärne, et ülikooli väljaminekute katmisel pidid osalema nii Liivi- kui ka Eestimaa kubermang.

1669. a. koostati Pärnus avatava ülikooli koosseisu uus nimekiri ja eelarve. Nagu 1668. a. Tartusse kavandatud ülikooli koosseisu nimekirjas nii pidi ka Pärnu ülikoolis olema ametis 12 professorit. Ette nähtud olid veel raamatupidaja, sekretär (*secretarius*), kaks pedelli, vahtmeister, neli vahisulast, trükkal ja raamatukaupmees. Kava rajanes vanal põhimõttel *tres faciunt collegium*, mis tähendas, et igas teaduskonnas pidi olema vähemalt kolm professorit. Et nii paljude professorite ametisse võtmist peeti ebareaalseks, kavatseti see põhimõte päästa sellega, et kahele usuteadlasele otsustati anda abiks orientalistika professor, kahele juristile ajaloolane, arstiteadlasi pidi täiendama kas matemaatika või metafüüsika professor.

Pärnu ülikooli kavandis olid täidetud kõik professorikohad kolmes kõrgemas, s.o usu-, arsti- ja õigusteaduskonnas. Probleemiks oli filosoofiateaduskonna, ülikoolistuudiumi alguse, professuuride täitmine. Nimelt nägi tolleaegne ülikooli õppekorraldus ette, et stuudiumit alustati filosoofiateaduskonnas, kus umbes kuue õppeaastaga omandati bakalaureusekraad. Sellele järgnes spetsialiseerumine — vähemalt kolm aastat kas samas teaduskonnas või ühes ülalnimetatud kõrgemas teaduskonnas. Tuleb muidugi silmas pida, et ülikooli asutajatele ei olnud kehtestatud vanuse alampiiri ja immatrikuleerimise eelduseks ei olnud gümnaasiumi lõpetamine.

1668. a. olid professorikohad täidetud kolmes kõrgemas teaduskonnas — usu-, õigus- ja arstiteaduskonnas. Seevastu filosoofiateaduskonnas oli täidetud ainult kolm — ajaloo, retoorika ja poeetika ning loogika ja metafüüsika professuur. Suurt kokkuvõtet loodeti saavutada sellega, et kõrgemate teaduskondade professorid täidavad lisatasuta ka filosoofiateaduskonna kohad. Plaani järgi pidi üks meedik õpetama ka füüsikat, teine matemaatikat.

Õigusteaduse professor pidi täitma eetika ja poeetika professuuri, usuteadlane õpetama kreeka ja heebrea keelt.

1669. a võeti Pärnu ülikooli (akadeemia) väljaminekud Liivimaa eelarvesse. Ehitus- ja remondikulud pandi erakorralise maksuna kohalike rüütelkondade kanda. Kuigi uus ülikoolilinn asus Liivimaal, oskas Liivimaa rüütelkond uuest erakorralisest maksust pääseda ning see nõuti sisse üksnes Eestimaa rüütelkonnalt (kokku 8065 hõbetaalrit).

Ülikooli asukohaks Pärnus määrati endine orduloss (vt. skeem). Pärast sõjalise tähtsuse minetamist oli seda kasutatud relvade, vilja, lubja jms. laoruumina. Nüüd algasid ulatuslikud ümberehitustööd, mida juhatas fortifikatsiooniinsener Paul v. Essen, kes oli koostanud ka ümberehituse projekti. Kui tööd juba käisid, leiti Stockholmis, et ülikoolihoonel peaks võrreldes varasemaga olema moodsam ilme. Uue projekti valmistas üks Rootsi silmapaistvamaid arhitekte Nikodemus Tessin Vanem, kes oli ka õukonnaarhitekt. N. Tessin püüdis rüütada vana massiivse kindlusehoone moodsasse baroksesse vormi. Uus projekt nõudis ehitises, mis oli juba katuse alla jõudmas, suuri ümbertegemisi. Peaaegu valmis katus kisti maha, et asendada see tollal uudse mansardkorruse, nn. mõisakatusega.

1673. aastaks oli hoonest valminud kolm auditooriumi ja kirik. Viimane ehitati ümber linnusekabelist. Siis aga ehitustööde hoog vaibus ning 1670. aastate teisel poolel jäid tööd hoopis seisma. Selle põhjuseks oli, et Rootsi kisti Prantsusmaa liitlasena sõtta Brandenburi ja Taani vastu. Rootsi vägesid tabas rida suuri lüüasaamisi, eriti ränk neist Fehrbellini lahingus 1675. aastal. 1679. a lõppenud sõda mõjus laostavalt riigi finantsolukorrale, sest kõik vahendid suunati vägede ülalpidamisele.

Ehitustööde seiskumist Pärnus püüdis ära kasutada Tartu. 10. augustil 1678 jõudis Stockholmi Tartu bürgermeistrite, raehärrade ja kodanikkonna nimel kuningas Karl XI-le saadetud kiri, milles tõsteti esile Gustav II Adolfi tegevust, sealhulgas Tartu ülikooli rajamist ja avaldati kahetsust, et *Academia Gustaviana* nime all tuntuks saanud ülikooli pole ikka veel taastatud. Tartu linna endisele järjele viimiseks pidas selle kodanikkond väga oluliseks, et ülikool võiks Tartusse edasi jääda.

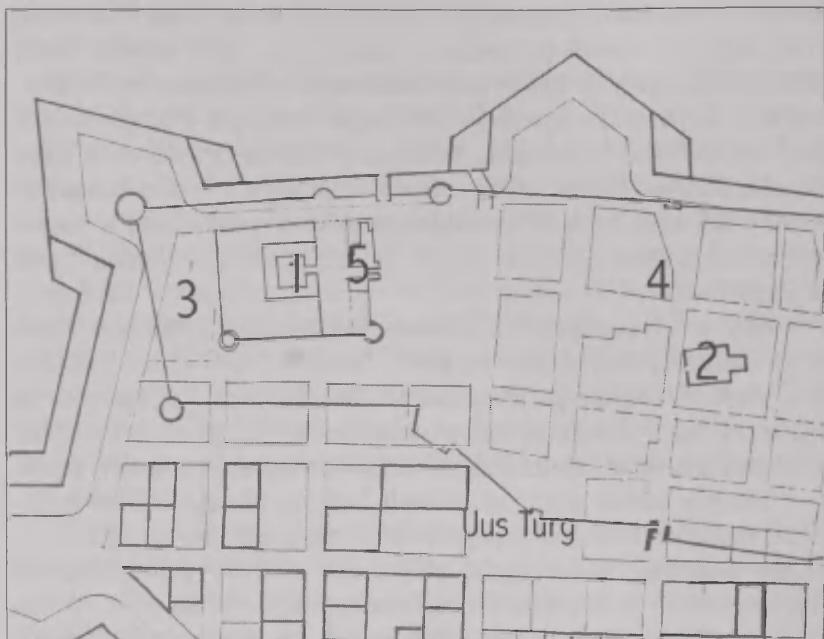
Ikka veel ja juba jälle Tartu

Uus olukord kujunes 1680. aastail, kui sõjad olid lõppenud ja kuningas Karl XI oli hakanud valitsema absolutistlikult. Väga palju olenes nüüd kuninga isikust ja talle ustavate ametnike suvast. Ülikooli taasavamist mõjutas teaduse tormiline areng Lääne-Euroopas ja edusammud Eesti- ja Liivimaa hariduselus. 1684 asutati Tartu lähedal Piiskopi- ehk Papimõisas koolmeistrite seminar, mille juhatajaks ja ainukeseks õpetajaks oli Bengt Gottfried Forselius. Uus kool hakkas ette valmistama kõstreid ja koolmeistreid eesti talurahvakoolidele. Alates 1686. aastast, kui lõpetas selle kooli esimene lend, algas talurahvakoolide rajamine. Rootsi võimude survele otsustas Liivimaa maapäev 1687. a., et igasse kihelkonda tuleb asutada kool.

1686. a. määras Karl XI Liivimaa kuberneriks (järgmisel aastal kindralkuberneriks) Jakob Johann Hastferi (1647–1696), Eesti-maa aadlike hulgast pärineva mehe, kes oli oma karjääri Rootsi riigiteenistuses alustanud lihtsa musketärina Riia garnisonis. 1686. a. ülendati ta kindralleitnandiks, järgmisel aastal anti krahvi tiitel. J. J. Hastfer toetas suisa fanaatiliselt kuninga absolutistlikku poliitikat, teenides sellega kuninga täieliku usalduse. Ta saadeti Liivimaale murdma siinse aadli vastupanu mõisate reduktsioonile (riigistamisele) ja teostama Rootsi riigivõimu poliitikat.

Uuest kindralkubernerist pidi saama ka taasavatava ülikooli kantsler, kelle esimeseks ülesandeks oli välja selgitada, kas ülikooli asukohaks on sobivam Pärnu või Tartu. Lähtudes eelkõige majanduslikest kaalutlustest, leidis uus kindralkuberner, et ökonoomsem oleks ülikooli avamine Pärnus, kus ülikoolihoone oli enam-vähem olemas ja kus täiendavateks ehitustöödeks kuluks võrdlemisi vähe raha. Kõrge riigiametnik ei pidanud paljaks sõita isiklikult Pärnusse, et kavandatav ülikoolilinn üle vaadata. Ülikoolihoone ülevaatusel leidis ta, et see on hästi ehitatud. Negatiivseks asjaoluks oli, et Pärnus polnud sobivaid ruume professorite ja üliõpilaste kortereiks, kuid karmikäelisele kindralile tundus olukord kergesti lahendatavana. Talle omase resoluutsusega andis J. J. Hastfer käsu,

et Pärnu kõigi puumajade omanikel tuleb need lammutada ja asemele ehitada kivimajad. Selleks anti kolm aastat aega. Käsü mitte-täitjalt tuli krunt ära võtta. Puust Pärnu asemele pidi kerkima kivilinn. Projekti teostegemise praktiline külg piiramatu kuningavõimu esindajat ei huvitanud.

Detail Pärnu ajaloolisest linnaplaanist. 1 — ülikooli peahoone (end. ordu-loss); 2 — Nikolai kirik; 3 — Suurtükiväelaste aed — plaanisetava botaanikaia tuumik; 4 — raekoda; 5 — ordulinnuse eelkindlustusega liituv hoone, kus tehti anatoomilisi lahkamisi (hilisem Elevandi ait).

A detail from the historic town-plan of Pärnu. 1 — The main building of the University; 2 — St. Nicholas' church; 3 — The planned area for the botanical garden; 4 — Town Hall; 5 — The site of the anatomical theatre.

Saab siiski märkida, et Pärnu puhul oli tegemist osaga laiema ettevõtmisest. 1686. a. sai lõpliku kinnituse Pärnu laiendamise ja kindlustamise kava, mille kohaselt linn oleks kasvanud pindalalt Riia või Tartu suuruseks.

Olukorda komplitseeris asjaolu, et kuningas pöördus ülikooli asukoha asjus nõu saamiseks ka Riias resideeruva Liivimaa kindralsuperintendenti Johann Fischeri (1633–1705; Liivimaa kindralsuperintendent 1674–1699) poole, kes pidi saama taasavatava ülikooli prokantsleriks. Kirikut ja vaimulikkonda esindava J. Fischeri arusaamad erinesid diametraalselt kindrali omadest. J. Fischeri arvates oli Pärnu kolgas, kus on raskusi toiduainetega, ei ole ei head joogivett ega kortereid. Oma aja väärtushinnangutega kooskõlas tõi kirikupea esile, et Pärnus pole sobivaid kohti jalutuskäikudeks linnast välja ning sealne kodanikkond ei pakkuvat üliõpilastele võimalusi isegi heaks vestluseks. Kommentaariks sellele märkigem, et olukorras, kus puudusid ajalehed ja lugemist pakkusid ainult väikesed raamatukogud, oli haritud seltskonnal akadeemilisele elule suur tähtsus. Kõik, mis puudus Pärnus, oli J. Fischeri arvates olemas Riias. Siiski oli kindralkuberner kindralsuperintendentiga võrreldes kõrgem võimukandja ega pidanud arvestama kirikupea seisukohti. J. J. Hastfer andis ülemleitnant Paul v. Esse-nile käsu seada Pärnus selleks kohandatud hoone ülikooli vastuvõtuks valmis.

Pärnule ja Riiale ootamatult saabus aga Karl XI 13. märtsi 1688. a. korraldus, millega ülikooli asukohaks määrati ikkagi Tartu. Seletuseks märkis kuningas: "... et ülikool juba varem siin on olnud", rõhutades seega järjepidevust. Teise argumendina Tartu kasuks tõi kuningas esile, et Tartus asub ka õuekohus. Tegelikult oli kuninga kirjale eelnenud järjekordne arutelu riiginõukogus Liivimaa ülikooli (esialgu linna nimetamata) asukoha üle. Loeti ette vahepeal feldmarssaliks ülendatud J. J. Hastferi 22. detsembri 1687. a. kiri, milles kindralkuberner jäi truuks oma varasemale seisukohale ja soovitas ülikooli asukohaks valida Pärnu. Kohal viibinud kuningas vaidlustas aga oma usaldusaluse soovituse ja pikk vaidlus lahenes ülikooli endise asukoha kasuks. Kohe määrati kindlaks ülikooli eelarve ning arutati professorite ja ametnike palkamist.

Ülikooli avamist takistas see, et hoone Jaani kiriku vastas, kus ülikool oli asunud aastail 1642–1656, oli endiselt varemeis. Eelnevail aastail oli ju ehitustöid tehtud Pärnus. Isegi müüride rämpsusst puhastamist pidas otsusest ilmselt pettunud J. J. Hastfer

aeganõudvaks tööks. Lähemal uurimisel selgus, et pragude tõttu tuli välismüürid vundamendini maha kiskuda. Tööd algasid 1688. a. sügisel. Aega kulus nii kaua, et ülikooli taasavamine Tartus leidis aset alles 21. augustil 1690. aastal.

Algas rootsiaegse Liivimaa ülikooli teine tegevusperiood. Ülikooli ametlik nimetus oli jätkuvalt *Academia Dorpatensis*. Eraldamaks seda perioodi aga eelmisest, kui ülikooli nimetati *Academia Gustavianaks*, kasutati nüüd nime *Academia Gustavo-Carolina*. Pärnu oli sedapuhku tõsiselt konkureerinud Tartuga, kuid jäänud kõrvale traditsiooni hindava kuninga Karl XI kaalutlusi arvestades. Oma potentsiaali ülikoolilinnana oli tõestanud ka Riia.

Murrang Pärnu kasuks

Ülikool sai Tartus töötada kõigest mõne aasta, asudes lahendama pikast vaheajast tekkinud probleeme, kui jälle tuli jutuks ülikoolilinna halb asukoht ja sellest tulenev ärakolimise küsimus. Esmaordselt öeldi see mõte välja senati (ülikooli nõukogu) istungil 24. jaanuaril 1693. a., kui arutati, miks ülikool pole õiget hoogu sisse saanud.

Tegelikult oli enamus probleeme lahendatud. Poleks olnud põhjust kurta ka üliõpilaste vähesuse üle. Pärast seda, kui augustis 1690. oli alanud üliõpilaste vastuvõtt, oli juba sama aasta lõpuks immatrikuleeritud 104 üliõpilast. Järgmisel aastal lisandus veel 46 ja 1692. a. 36 tudengit. Tolle aja kohta polnudki see nii vähe, eriti kui võrrelda neid arve *Academia Gustaviana* omadega. 1632. a. oli ülikooli vastu võetud 85 ning kahel järgneval aastal vastavalt 49 ja 30 üliõpilast. Kokku immatrikuleeriti 1632.–1656. aastal 1056 üliõpilast. Võrreldes kiratseva Tallinna ülikooliga (1657–1665 immatrikuleeriti Tallinnas ainult 59 üliõpilast), oli uus algus Tartus paljutootav. Ilmselt aga oldi pärast pikki aastaid kestnud ettevalmistusi hellitatud suuremaid lootusi.

Senati istungil avaldati arvamust, et asjad ei edene, sest ülikoolilinn asub liiga piiri lähedal. Hirm Vene piiri ohtlikkuse ees oli

põhjustatud eelmisest Vene vallutusest, mis sundis ülikooli Tallinna põgenema, tõenäoliselt aga ka Rootsi ja Venemaa pingelistest suhetest 1670. aastatel. Nimelt olid Vene–Rootsi läbirääkimistel Meeksi jõel 1676. a. Vene saadikud nõudnud kogu Ingerimaa ja Karjala loovutamist koos Jaanilinna, Pähkinälinna, Jami, Koporje, Käkisalme jt. linnadega. Ettekäändeks toodi tsaari solvamine — tsaari oli nimetatud suurvürstiks, eksitud tsaari isanimega jms. Venemaa ähvardas sõjaga. 1680. aastate algul Vene–Rootsi suhteid reguleeriti, neid võis pidada koguni heaks, kuid eelnev oli tekitanud ohutunde.

24. jaanuari istungil osalenud prokantsler J. Fischer kasutas olukorda, et pöörduda jälle oma lemmikidee juurde — ülikool peaks kolima Riiga. Niisugusel juhul oleks sealne gümnaasium likvideeritud. Riia kasuks kõneles asjaolu, et see oli Liivimaa kindral-kubermangu administratiivne keskus.

Et Riia oli ka kindralsuperintendent J. Fischeri residents, võib oletada, et oma ettepanekuga lootis ta ka kindlustada luteri kiriku mõju ülikooli üle. Samas tuleb arvestada, et J. Fischer oli kirikutegelane, kes oli tõesti huvitatud koolihariduse edendamisest. Just temal oli otsustav osa B. G. Forseliuse seminari loomisel. Et kuningas kirikupea taotlust ei toetanud, jäi jutt kolimisest sedapuhku sinnapaika.

6. veebruaril 1693 pöördus ülikooli senat oma muredega otse kuninga poole. Pikas kirjas esitati rida põhjusi, mis ei lasknud ülikoolil talle seatud ülesandeid täita. Linn oli merest kaugel ja sõjalis-poliitiliselt ebakindlas kohas. Selgitati, et värskest on meeles, kuidas ülikool viimase sõja ajal viletsusse sattus. Märgitati, et see takistavat mõningate inimeste kohaletulekut. Pole selge, kas mõeldi uusi üliõpilasi või professoreid.

Teise punktina kurtis senat halbade korteriolude üle Tartus. Linnas oli palju varemeis ja täis ehitamata krunte, mistõttu nõudmine ületas pakkumise. Üliõpilased seletanud, et korterite ja tubade üür on väga kõrge. Teistes ülikoolides saanud selle rahaga, mis Tartus tuleb välja anda lihtsa kambri üüriks, terve aasta ära elada. Professoritel kulunud aga neljandik palgast üürikuludeks ning ikkagi olnud saadav korter kehvapoolne. Professorite loomulik soov oli oma maja ehitamine. Seda takistanud aga nõue, et linna-

müüride vahele lubati ehitada vaid kivimaju. Selleks vajalik ehitusmaterjal olnud aga väga kallis. Liiga kallid olnud ka toiduained. Kõigest sellest ei teinud professorid siiski järeldust, et ülikool peaks ära kolima. Vastupidi — kirjjas järgnes pikk loetelu ülikooli olukorra parandamise abinõudest Tartus. Taotleti palkade tõstmist, lisaameteid õuekohtus, üliõpilaste ühistoitlustamist jms.

Tartust ärakolimise võimalus tuli esmakordselt kõne alla senati 20. detsembri 1694. a. istungil. Asupaigana olid seekord kõne all kas Tallinn või Pärnu. Professorid otsustasid Tallinna kasuks põhjendusega, et seal oli parem ühendus Stockholmiga ning paremad elamis- ja olmetingimused. Nüüd pidas kindralkuberner J. J. Hastfer ülikooli Tartust ärakolimise üle nõu juba kuningaga. Ilmselt oli kuningas aga Tallinna vastu, võib-olla arvestades linna suhtumist ülikoolisse eelnevatel aastakümnetel. Tallinnast enam võimaliku ülikoolilinnana juttu ei olnud. Kui 1695. a. märtsis, augustis ja septembris ülikooli senat jälle kolimist arutas, oli kõne all ainult Pärnu. Vaidlused ülikooli võimaliku tulevase asupaiga üle olid seega lõppenud ja kõne alla tulid kolimisega seotud tehnilised probleemid.

Ettevalmistused Pärnusse kolimiseks

Nagu eelnevalt selgus, oli Tartust ärakolimise ja Pärnusse asumise vastu kuningas Karl XI. Ei ole teada, millal kuningas meelt muutis ja ülikooli ümberasumisega Pärnusse soostus, kuid on teada, et 8. märtsil 1695. a. rääkis rektor Sven Dimberg (1661–1731) ülikooli senati istungil Pärnusse kolimisest kui tuntud tõsiasjast, mille aluseks on kuninga tahe.

Esimese probleemina tõstis rektor üles professoritele kuuluva Tõrvandi küla säilitamise. Küla oli antud ülikoolile 1690. a. seoses ülikooli taasavamisega Tartus ning jagatud professorite vahel, nii et igaüks kümnest professorist sai kaks talupoega koos peredega. Rektori ettepanekul otsustati pöörduda kantsleri poole palvega, et professoritele säilitataks Tartu lähedal asuv küla, sest Pärnu ümb-

rus olevat teravilja kasvatamiseks ebasobiv. Ei arutatud aga, kuidas saaksid professorid Pärnus elades suhelda Tartu lähedal asuvate talupoegadega. Tõrvandi alternatiiviks pidasid professorid küll palga tõstmist.

Konkreetseid samme ülikooli Pärnusse kolimiseks astus ka kindralkuberner ja ülikooli kantsler J. J. Hastfer. 15. augustil 1695. a. teatas ta Riiast, et kavatseb kuu lõpul sõita Pärnusse ülikooli maja üle vaatama. Tulema pidi ka prokantsler. Kõrge ülem teatas, et kui ülikool peab vajalikuks, võib ta kedagi professorite hulgast samal ajal Pärnusse saata. Senati koosolekul 19. augustil loeti kantsleri kiri ette ja otsustati, et sõitma peaks usuteaduse professor Crispin Jernfeld (1660–1695), kes Rootsis viibides oli saanud kuningalt sellekohase korralduse. Temaga koos pidid sõitma professorid Olaus Hermelin (1658 – ca 1712) ja Gabriel Skragge (†1710). Esimene oli olnud ajaloo, kõne all oleval ajal retoorika ja poeetika, hiljem õigusteaduse professor. G. Skragge oli sel ajal kreeka ja idakeelte professor.

Ülikooli saatkond asus Tartust teele 26. augustil. Teeolud olid erakordselt halvad, sest 1695. a. suvel sadas jaanipäevast mihklipäevani peaaegu vahetpidamata vihma. Pärnusse jõuti alles 1. septembril, kuid väikesel hilinemisel polnud tähtsust, sest kantsler saabus alles 4. septembril. Veelgi suurema hilinemisega tuli prokantsler. Nagu selgub ülikooli saatkonna aruandest, toimusid Pärnus väga olulised läbirääkimised, mille käigus professorid kandsid kantslerile ja prokantslerile ette kõik ülikooli mured ja soovid. Professorite aruandest nähtub, et kuninga asemik Liivimaal oli teinud kõik võimaliku, et ülikooli Tartust Pärnusse meelitada.

Esimeseks sammuks oli tutvumine ülikooli tulevase hoone, endise ordulossiga, mis oli ülikooli tarbeks kohandatud. Maja ülevaatusel selgus, et ukсед ja trepid olid põhiliselt korras, samuti kirik. Peamiseks tööks arvati vahepeal kinni müüritud akende avamist ja kollete remonti. P. v. Essen, kes oli tegelnud ordulossi ümberehitamisega ülikooli jaoks, sai käsu kogu hoone korda seada. Kui P. v. Essen sai teada, et hoone torni kavatsetakse kasutada astronoomilisteks vaatlusteks, pidas ta vajalikuks ehitada vana torni asemele uus, kuigi ülikooli professorid olid ka olemasolevast vaimustuses.

Mitte ainult torn, vaid kogu hoone jättis saatkonnale mulje, et tegemist oli igati parema ehitisega kui Tartus. Maja imponeeris eelkõige oma suurusega. Professorite sõnul olevat majas suuremad ruumid auditooriumide tarvis, sobiv ruum senatile, ruumid teaduskondadele (ilmselt mõeldud nende juhtkonda), üldse 12 või 14 kambrit. Leiti, et ära saab paigutada ka trükikoja ja kartseri, sisustada ruumid harjutusmeistritele jms. Saadikutele meeldis eriti "kena kirik" (ilmselt endine lossikabel), kus usuteaduse üliõpilased saaksid harjutada jutlusi. Kiideti võlvitud keldreid, kuhu professorite arvates tulnuks sisustada ühistoitolustamine, seda enam, et kõik koos juurdekuuluvate ruumidega olnuvat juba valmis.

Teise suure probleemina oli läbirääkimistel Pärnus kõne all korterite hankimine professoritele ja üliõpilastele. Ka sellest sai ülikooli saatkond optimistliku pildi. Kindralkuberner, kes oli ka ülikooli kantsler, olevat andnud Pärnu magistraadile korralduse koostada täpne nimekiri tühjadest korteritest ning käskinud bürgermeistritel ja raehärradel aegsasti muret tunda, et professorid ja üliõpilased saaksid paremini sisse seatud kui Tartus. Tulevikku silmas pidades oli eriti oluline muidugi see, et kõik professorid pidid saama endale krundid otse ülikooli juurde. Peibutav oli väljavaade, et majade juurde saab rajada ilusad rohtaiad.

Üliõpilaste majutamiseks tegid professorid ettepaneku üürida riigi raha eest 40–50 tuba, mis pidanuks leevendama kõrgest üürist tingitud probleeme. Sellele ettepanekule ei vastanud kantsler aga üldse, millest jäänud mulje, et otsustamine lükati edasi.

Usuteaduskonna professoreid huvitas ka võimalus saada lississetulekut andvaid ja ühiskondlikku positsiooni tõstvaid kirikuõpetajakohti. Ka selles asjus kulgesid kõnelused Pärnus soodsalt. Esimene usuteaduse professor pidi saama saksa koguduse õpetajaks. Veel lubas kantsler kuningalt taotleda, et ülikooli liikmetest luuakse eraldi kogudus, mille õpetajaks olnuks samuti professor. Eraldi kirik ja õpetaja oli Pärnu eesti kogudusel, üks professor võis saada garnisoni õpetajaks. Väljaspool linna tuli arvesse vaid Audru kogudus, teised kihelkonnad jäid linnast liiga kaugelt.

Raskem oli professorite vahel Tõrvandi asemel jagatava külaga. Kindralkuberner käskis maamõõtjal üle vaadata mitu kohta linna lähedal. Maamõõtja arvas parimaks Oara (*Oaffer*), kuid professo-

rid pidasid seda liiga kaugeks. Ei aidanud ka peibutamine lubadusega anda neile varasemast rohkem maad. Õpetatud mehed küsisid Reiu linnamõisa hajatalusid, kuid sellele soovile vastati linna privileege silmas pidades eitavalt. Asja tegi keerulisemaks ka see, et maad koos talupoegadega soovisid mitte ainult professorid, vaid ka meistrid ja ülikooli sekretär. Lahtiseks jäi ka professorite erisoov saada igaühele üks kalur. Kompromissina pakuti varianti, et küla ja talupoegade asemel saavad professorid kindla palgalisa. Õpetatud mehed olid nõus 100 hõbetaalriga aastas, kindralkubeneri arvates piisas 60st. Kaalumisele jäi variant, et professorid säilitavad Tõrvandi küla ja rendivad selle kellelegi välja.

Omaette probleemina oli kõne all akadeemilise pere varustamine toiduainetega. See võis väikelinnas raskusi tekitada, arvestades, et linnas paiknes ka enam kui 600-meheline garnison. Kindralkuberner kinnitas, et seatakse sisse kindlad turupäevad ja et mõned mõisad saavad käsu müüa oma saadusi ainult Pärnus. Ülikooli esindajad leidsid, et tuleks ehitada mõned laevad, mis võiksid tuua toiduaineid ka Saaremaalt, Hiiumaalt ja Muhust.

Kolimise pidurdumine: Tartu vastuseis ja suur näljaaeg

Kuigi Pärnusse kolimine näis olevat otsustatud ja käisid vastavad ettevalmistused, astus Tartu linn säärase plaanide vastu otsustavalt välja. 15. novembril 1695. a. saatsid Tartu bürgermeistrid, raehärrad ja gildide esindajad Rootsi kuningale pika kirja paljude allkirjadega. Kuningat kiideti ja tänati ohtrasõnaliselt kõige eest, mida ta linna heaks oli teinud. Eriti tõsteti esile, et ta lasi tuhas seisnud ülikooli taastada ja õitsengule viia. Viimane hinnang erines seega põhimõtteliselt nende professorite arvamuselt, kelle meelest ülikool polnud Tartus õiget hoogu sisse saanud. Rõhutades Tartu sobivust ülikoolilinnaks, toonitati, et linn on nii ehituste kui ka kodanikkonna poolest kasvanud ja muutub päev-päevalt ligitõmbavamaks. Raad ja kodanikkond olevat selle kõige üle rõõmustanud

ja hellitanud häid lootusi. Seda kurvem olnud teade, et kuningas kavatsenud ülikooli Pärnusse viia. Kirja autorid teatasid, et bürgermeistrid, raad ja kogu linna kodanikkond langevad kuninga jalge ette, et ta jätaks akadeemia sinna, kus see on asutatud. Majandusliku argumendina toodi esile, et ülikool Tartus on üles ehitatud suurte kuludega, Pärnus ülikoolile määratud hoone aga olevat väga lagunenud ja järelikult nõuab uusi kulutusi.

Praegu Rootsi Riigiarhiivis hoitav kiri jõudis kahtlemata kuningani, kuid jäeti arvestamata ja ilmselt ka vastusetä. Kindralkuberner sai jätkata tegevust juba valitud suunas. Ta sõitis Pärnusse, et kindlaks määrata, mida oleks vaja ülikooli avamiseks veel teha. Kuid J. J. Hastfer haigestus ja suri samal aastal ning sellega katkesid ka ehitus- ja remonditööd Pärnus — lahkunud oli ülikooli Pärnusse asumise eest võitleja.

Liivimaa kindralkuberner ja ühtlasi Tartu ülikooli kantsleri koht täideti alles 1. veebruaril 1696. Need ametid sai rootsi sõjaväeinsener ja arhitekt, ka väejuhi ja riigimehena silma paistnud Erik Dahlbergh (1625–1703), kes oli sel ajal juba 70-aastane. Augustikuu viimasel päeval jõudis see kuningavõimu teenekas esindaja Riiga ja asus mõlemal nimetatud ametikohal energiliselt tegevusse.

Ülikool ruttas uuele ülemale Pärnusse kolimist meelde tuletama, saates sellekohase järelepärimise. Kindralkuberner käis Pärnus ja lähetas sama aasta oktoobris kuningale kirja, milles teatas, et on akadeemia ehitamise isiklikult käsile võtnud. Sõjaväeinsenerina, kelle kompetentsi kindluste planeerimisel olid kuulunud ka arhitektuurilised nüansid, arvas E. Dahlbergh end suureks asjatundjaks kõigis ehitusküsimustes. Ta pidas vajalikuks tutvuda kõigi seni koostatud plaanidega. Kuberner kavandas isiklikult ülikoolihoone katusele ehitatava observatooriumi arhitektuurilise ilme ning käskis ehitustöid juhtinud P. v. Essenil jälle tööle asuda, et hoone korda saaks. E. Dahlberghi plaan nägi muuseas ette rajada ülikoolihoone ümber veel lustaed ilusate portikuste ja lehtpuudega.

Vastuseks Tartust tulnud järelepärimisele, millal maja Pärnus valmis saab, teatas uus kantsler 8. oktoobril 1696. a., et aega on järgmise sügiseni. Ühtlasi informeeris kantsler ülikooli läbirääkimistest, mida ta oli pidanud Pärnu magistraadiga üliõpilaste maju-

tamise ja professorite korterite asjus. Magistraat lubanud korterite muretsemise eest hoolt kanda. Kui aga professoritest kellelgi oleks lusti, võivat ta endale maja ehitada, milleks antakse sobiv krunt. Järgnevas ülikooli ja kantsleri kirjavahetuses koondus tähelepanu peamiselt juba kolimisega seotud üksikasjadele. Kantsler teatas ülikoolile, et usuteaduse professorid, kes ei saa kirikuõpetaja kohta, saavad rahalise hüvituse, samuti kõik professorid oma Tõrvandi talu eest.

Kõik need ettevalmistused ja arutelud langesid aega, mis oli üks raskemaid mitte ainult Eesti- ja Liivimaa, vaid kogu Põhja-Euroopa ajaloos ja mil igaühel tuli esmajärjekorras muret tunda ellujäämise pärast. 1695–1697 tabas Eesti- ja Liivimaad suur näljahäda, sur-nute üldarvuks on hinnatud 70 000–75 000 inimest (kui arves-tada, et Eesti alal elas sel ajal umbes 350 000 inimest, suri nälga 20% rahvast). Halbade ilmastikuolude tõttu ikaldus viljasaak täieli-kult ning loomade ületalvepidamiseks vajalik hein mädanes. Talu-pojad hakkasid surema juba 1696. a. kevadel, eriti massiline oli see 1697. a. veebruaris. Laiuse kirikuõpetaja Reinhard Broockmann märkis, et inimesi suri kui kärbseid. Kroonikakirjutaja Christian Kelch kirjutas: “Päeval ja ööl kuuldus nii linnades kui külates, tee-del ja tänavatel häda- ja näljakannatajate sellist kaeblemist, et kivigi oleks pidanud kisendama.”

On loomulik, et kohutava nälja ajal ei olnud loota uute üli-õpilaste suuremat juurdetulekut ei Tartusse ega Pärnusse, polnud oodata ka lubatud õitsengut. Näljahäda ei võimaldanud ülikooli kolimisele mõeldagi.

Ülikooli ümberasumine Pärnusse

Kartus Vene ohu ees, mida peeti Tartust ärakolimise põhjuseks, sai uue ajendi 1697. a. Oma suure välisreisi ajal sõitis tsaar Pee-ter I [1682–1725] koos oma arvuka saatjaskonnaga Lääne-Euroo-passe Riia kaudu. Selgus, et ta kasutas peatust Liivimaa pealinnas selleks, millega tavaliselt tegelevad spioonid. Vastu võetuna

kindralkubernereri poolt kogu auväärseusega, mida on kohane ilmutada naaberriigi valitsejale, laskis külaline ära mõõta Riia vallikraavi sügavuse ja laiuse, joonistada bastionide profiilid ning koostada kindluse plaani. Lisaks saadeti salatindiga kirjutatult Moskvasse arvandmed garnisoni suuruse, paigutuse, varustuse jne. kohta. Kindluse komandant avaldas selle peale protesti ning tsaari kui külalise ja E. Dahlberghi kui vastuvõtja vahel tekkis tüli. E. Dahlbergh teatas otsekohe Rootsi, et Venemaa valmistub sõjaks. Varsti jõudis Stockholmi teisigi samasisulisi signaale.

1697. a. suvel tekkis ülikoolis ärevus, sest prokantsleri teatel pidanud Pärnusse kolitama juba samal aastal, et pärast suvevaheaga algavat loengud juba Pärnus. Ülikool saatis kantslerile kirja, millest õhkub muret tuleviku pärast. Kantsleri vastus tuli mõne päeva pärast teatega, et kõnesoleval aastal ei toimu ülikooli elus mingeid muutusi. Selgus, et probleemiks oli ikka veel ülikooli tegevuseks ette nähtud hoone remont. Kuningas oli andnud raha eraldamiseks küll korralduse, kuid raha laekuvat alles järgmisel aastal.

Tegelikult kulus raha saamiseks ja remondiks veelgi rohkem aega. Alles 3. jaanuaril 1699. a. teatas E. Dahlberg ülikoolile, et kolimine tuleb ette võtta eeloleval suvel ning palus teatada, mida on selleks vaja veel kuningalt küsida. Pärast kirja ettelugemist senati koosolekul otsustati kokku seada punktid ülikooli vajaduste kohta. Nende koostamine võttis hulga aega, sest püüti kirja panna mitte ainult oleviku vajadusi, vaid ka tulevikus ette tulla võivaid. Alles 12. veebruaril läks Riiga teele rektor Sven Cameeni (1658–1708) allkirjaga 15 punktist koosnev dokument.

Kolimist soovitati alustada raamatukogu ja trükikoja äraviimisega veel talveteega, sest suvel ei pääse läbi rabade, liiatigi ei tohi talupoegi kiirete tööde ajal küüti ajada. Paluti reisiraha professorite raamatute ja pagasi transportimiseks. Pärnus taheti saada tasuta krunte ja õigust puumajade ehitamiseks, lisaks ehitustoetust. Eelnevate aastate läbirääkimistest ja linna väljaehitamise suurejoonelistest plaanidest lähtuvalt oli ilmne, et majade ehitamiseks Pärnus maad jätkus, küll oli aga nagu keskajalgi probleemiks ehitusmaterjal. Metsarikkas piirkonnas, nagu oli Pärnumaa, oli palkidest ehitamine võrratult odavam kui tellistest või maa-kivist, kuid sagedaste tulekahjude tõttu püüti puumaju vältida.

Oma maja oleks päästnud õpetatud mehed kõrgest üürist, mida oli tulnud tasuda Tartus. Et ka üliõpilased olid Tartus kaevanud kõrge üüri üle, Pärnus aga valitses suur ruumipuudus, soovis ülikool, et veel enne kolimist midagi tõsist ette võetaks. Lahendust nähti bürgermeistritele ja raehärradele antud korralduses võtta arvele kõik majad, kus professorid ja üliõpilased võiksid leida korteri. Muretseti ka toiduainetega varustamise pärast ning peeti vajalikuks kindlate turupäevade sisseseadmist.

Hulk punkte ülikooli kirjas käsitles õppetööks kasutatava hoone väljaehitamist. Et ülikool oleks suursuguse väljanägemisega, peeti vajalikuks portaali. Leiti, et majale tuleks peale ehitada torn, kuhu võiks paigutada anatoomikumi, astronoomiaobservaatoriumi ja mille välisküljel asuks ka kõigile aega näitav suur kell. Ülikooli ammune kavatsus oli olnud botaanikaaia rajamine, mida ei unustatud ka Pärnusse asumisel. Hilisemal kaalumisel oli kõne all mõte paigutada anatoomikum endise ordulossi väravakindlustuse osaks olnud aita.

Ülikooli Pärnusse tulek pidi kaasa tooma linna välisilme muutmise ülikoolilinnale kohaseks. Eriti häirisid professoreid suviti porised tänavad, mis olid meelde jäänud ülikooli delegatsiooni paari aasta tagusest visiidist. Peeti vajalikuks tänavate sillutamist ja rentslikivide paigaldamist. Õppiva noorsoo jaoks paluti rajada mõned alleed. Muret valmistasid ka Pärnu ümbruse teed ja sillad, mis professorite arvates olid soises ümbruses nii halvas olukorras, et võisid paljusid sinnatulekust ära hirmutada. Ülikool palus kindralkubernerilt käsku tööde teostamiseks, mis taganuks iga tulija raskusteta läbipääsu.

Ärakolimise ühe põhiprobleemi — üliõpilaste vähesuse — lahendamiseks paluti anda Eesti- ja Ingerimaale plakat (avalik teadaanne), mis teeks kohalikus ülikoolis õppimise sunduslikuks neile, kes soovivad saada mingit ametikohta Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal. Seoses suure arvu rootslaste Pärnusse asumisega nähti probleemi selles, et Pärnus puudus rootsi kirik. Selle ehitamist peeti tingimata vajalikuks. Seni aga tulnuks avalikke rootsikeelseid jumalateenistusi pidada ülikooli kirikus.

Veel enne kui paljude pretensioonide ja muredega kiri teele saadeti, saabus kantslerilt järelepärimine, kui palju vajab ülikool

raha raamatukogu ning trükikoja veoks ja ametnike kolimiseks. Professorid arvasid, et igale neist oleks vaja 60 riigitaalrit, sama palju ka sekretärile ja raamatukoguhoidjale. Harjutusmeistrile ja trükkalile arvati vajalikuks 20, pedellile 10 riigitaalrit. Kolimisraha saamiseks pöörduti kaks korda kuninga enda poole. Kuningas oli tuntud kokkuhoidliku mehena. Ooteaeg kujunes pikaks. Lõpuks saabus vastus, millist ei oodatud. 20. juunil 1699. a. teatas kantsler ülikoolile, et kuningas on tagasi lükanud kõik rahataotlused nii kolimiseks kui ka uues kohas sisseseadmiseks. Kantslerile saadetud kirjas oli kuningas rõhutanud, et ümberasumine peab toimuma ilma pidulikkuseta ja seetõttu ei pea ta vajalikuks mittemingisuguse raha eraldamist.

Ülikoolil ei jäänud muud üle, kui palgata magistraadi vahendusel ise Tartu voorimehed. Magistraat teatas, et ükski voorimees ei võta reisi Pärnusse ette odavamalt kui 4½ riigitaalri eest, sest tee on halb ja reis ohtlik. 22. juulil 1699. a. pidas ülikooli senat oma viimase töökoosoleku Tartus. Järgmisel päeval kantslerile saadetud kirjas avaldas rektor lootust 14 päeva pärast Pärnus olla. 25. juulil toimus Tartus viimane pidulik kokkutulek, kus retoorika ja poeetika professor Michael Dau (†1710) pidas kõne "*De migratione literarum*". Kuigi kolimine edenes visalt — rektor kurtis küüdi puudumise üle — jõudis ülikool uueks õppeaastaks siiski oma lootuste linna, Pärnusse. Minekut sinna oli arutatud aastakümneid, lõpuks oli see teoks saanud.

ÜLIKOOL PÄRNUS

Uus ülikoolilinn

17. sajandi eelviimasel aastal oli Pärnu tõusuteel. Eriti lootustandev oli kaubanduse areng. Säilinud tolliraamatutest selgub, et näiteks 1684. a. saabus Pärnusse 80, väljus 82 laeva. 1698. a., kui tunda andis veel äsja lõppenud suur näljaaeg, saabus Pärnusse 75 ning sealt lahkus 76 laeva. Tõsi küll, umbes pool neist olid merepaadid või väikelaevad, mille suurus oli valdavalt 5–9 lasti ning mis pidasid ühendust Hiiumaaga (kust toodi peamiselt ehituslupja). Pärnul oli intensiivne kaubavahetus ka teiste maadega, eriti Madalmaadega ja vana hansalinna Lüübekiga. Nii saabus näiteks 1684. a. Madalmaadest (enamasti Amsterdamist) Pärnu sadamasse 18 ja sinna läks 19 suurt laeva. 1698. a. käis Pärnus juba 25 Madalmaade laeva. Kaubeldi ka Rootsi linnade Stockholmi, Kalmari, Göteborgi, Karlskrona ja Visbyga. Üksikuid laevu tuli Kopenhaagenist, Warnemündest ja isegi Prantsusmaalt. Loomulikult oli laevaühendus Riia, Narva ja Soome sadamatega.

Tollitulude järgi otsustades olid parimad kaubavahetuse aastad 1687 ja 1688. Põhiosa väljaveost moodustas teravili, eelkõige rukis, selle kõrval oder, kaer, linnased, veidi isegi nisu, samuti jahu, kruubid ja tangud. 1683. a. oli väärtuse järgi arvestades Pärnu väljaveost 68,4% teravili. Ligi veerandi väljaveost moodustasid metsamaterjalid, mis läksid enamasti Madalmaadesse. Teisteks eksportkaupadeks olid lina, kanep, loomanahad jms. Tähtsaim sisseveoartikkel oli sool (ligi 20%), teise koha hõivasid kõikvõimalikud alkohoolsed joogid (vein, konjak, õlu, veidi ka viina jms.). Lääne-Euroopast toodi ka mitmesuguseid kangaid, kirjutuspaberit, tubakat ning kõikvõimalikke maitseaineid. Lüübekist ja Amsterdamist veeti heeringat ja turska, teiste kalaliikide osa oli tühine.

Oluliseks sisseveoartikliks oli ehitusmaterjal. Eeskätt Hiiumaal toodetud lubi, mida mõnelastiliste purjekatega veeti Pärnusse üpris suurtes kogustes. Päris kaugelt — Amsterdamist, Lüübekist ja Stockholmist — toodi tellis- ja katusekive.

Pärnul oli Eesti- ja Liivimaa kaubanduses oluline koht, kuigi käibelt jäi ta tunduvalt maha sellistest suurtest kaubalinnadest nagu Riia, Tallinn ja Narva. On iseloomulik, et Pärnu väljaveos puudusid Vene kaubad: juhtnahk, karusnahad, potas, loomarasv, roguskid jms. Lootus, et paremate aegade saabudes võib jälle asuda teostama Pärnu–Pihkva kaubatee projekti, mis Vene kaubanduse kandel oleks muutnud linna suureks transiitkaubanduskeskuseks, polnud siiski kadunud.

17. sajandi eelviimasel aastal oli Pärnu suurte tulevikulootustega väikelinn. Samal aastal kolis linna ka ülikool. Nagu on näidanud ülikoolide ajalugu Euroopas ja kogemus Tallinnas, ei olnud suurlinna miljöo vaimuelule kõige soodsam. Suurlinna plussiks oli kontaktide rohkus. Kuid ka Pärnul olid tihedad sidemed Euroopa sadamatega, mereühendus Rootsi ja Soomega. See kõik tähendas teadussuhete võimalust ning uute üliõpilaste juurdevoolu lootust. Pärnu tuleviku määras aga rahvusvaheliste suhete areng.

Sisseseadmine

Esimese istungi Pärnus pidas ülikooli senat 23. augustil 1699, veel enne avatseremooniat. Senati moodustasid kõik ülikooli teenistuses olevad professorid. Pärast ülikooli taasavamist Tartus nägi koosseisu nimekiri ette kümme professorikohta, mis olid ka täidetud. Ametis oli kaks teoloog, üks jurist, üks meedik ja kuus professorit mitmekülgses filosoofiateaduskonnas. Kui 1698. a. saadi juurde veel kolmas teoloog, tõusis professorite arv 11-ni. Ülikooli asumisel Pärnusse oli jälle ametikohti 11 professorile, täidetud oli neist kümme. Usuteaduskonnas oli ametis kolm professorit: Olaus Moberg, Lars Molin ja G. Skragge, arstiteaduskonnas ainult üks (Lars Braun), õigusteaduskonnas professorit polnud, see

koht oli täitmata. Seevastu filoofiateaduskonnas oli ametis kuus professorit: 1) moraali ja poliitika (Gabriel Sjöbergh); 2) ajaloo (S. Cameen); 3) matemaatika (S. Dimberg); 4) loogika, füüsika ja metafüüsika (M. Dau); 5) loogika ja füüsika (Daniel Sarcovius) ning 6) kreeka ja idakeelte (Daniel Eberhard).

Tol ajal oli kümmekond professorit väiksemate ülikoolide jaoks tavaline. Ka 1640. a. asutatud Turu ülikoolis oli 1690. a. kümme professorit. 1668. a. asutatud Lundi ülikoolis oli esialgu ette nähtud 16 professorikohta, kuid 1682. a. vähendati kaheksani. Sageli oli ka ajutiselt vakantseid kohti või mõni professor ära sõitnud.

Õpetatud mehed arutasid pakilist päevaprobleemi — kuidas peaks toimuma ülikooli pidulik avamine uues ülikoolilinnas. Mingit projekti ei olnud ja seda ei asutud ka koosolekul välja töötama. Avatseremoonia korraldamine tehti ülesandeks rektor S. Cameenile ja ülikooli sekretärile, kelle koostatud kava pidi kinnitama kantsler.

Väga põhimõttelised arutelud ülikooli tuleviku seisukohalt toimusid 25. augustil 1699. a., millal senat pidas koguni kaks istungit. Ennelõunasel istungil arutati botaanikaaia rajamist. Tartus ei olnud seda kolimistuhinas käsitletud. Tegemist oli aga ettevõtmisega, mis vajas kindlate tööde tegemist. Pärastlõunase istungi päevakorras oli 22 punkti ning arutelu venis õige pikale, nii et takistas isegi teisi samaks päevaks planeeritud ettevõtmisi. Istungil osales ka Liivimaa kindralkuberner ja ülikooli kantsler E. Dahlbergh, seega oli arutelu ühtlasi läbirääkimisteks riigivõimu esindajaga.

Päevakorra esimesse punkti olid koondatud ülikooli ammused soovid ja aja jooksul tekkinud vajadused materiaalse baasi loomisel: botaanikaaed, matemaatika- ja füüsikainstrumendid, anatoomikum, astronoomiaobservatoorium ja tornikell.

Ilmselt esimene botaanikaaed Euroopas rajati 1309. a. Salernos, kus oli samuti ülikool. 16. sajandil rajati botaanikaaiaid Leipzigi, Pisa, Firenze, Padova, Leideni, Heidelbergi, Montpellier' ja Kopenhaageni ülikooli juurde. Samas suhtuti paljudes katoliiklikes ülikoolides botaanikaaia rajamisse eitavalt: "Inimene ei pea kokku koguma, mida Jumal on loonud!" Nii arvati Vilniuse ülikoolis veel 18. sajandil, Torino botaanikaaed Itaalias hävitati isegi 19. sajandil, Viini kongressile järgnenud reaktsiooniajal.

Tartu ülikooli eeskujuks olnud Uppsala ülikoolis rajas Rootsii loodusteadlane Olaus Rudbeckius botaanikaai 1655. a. Tartus kavatseti botaanikaad rajada juba 1639. a. Jaani kiriku vastas olevale krundile. Pärast ülikooli taastamist Tartus 1690. a. eraldati jällegi plats botaanikaai jaoks, kuid linna komandandi nõudel võeti see ülikoolilt ära, sest asus liiga kindlustuste lähedal. Botaanikaai puud ja põõsad oleksid piiranud nähtavust ja nõrgendanud seega linna kaitset. Ka uus, Tähtvere mõisa maadest välja mõõdetud krunt botaanikaai jaoks jäi kaitse huvides lagedaks.

Pika eelloo tõttu on mõistetat, miks botaanikaai rajamine tõusis Pärnusse asumisel paljude muude lahendamist ootavate probleemide seas esiplaanile. Rektor S. Cameen oli seisukohal, et botaanikaad tuleks rajada ülikooli vahetusse lähedusse. Kantsleri osavõtul toimunud istungil otsustati, et kui ülikoolil on veidi kannatust oodata, läheb botaanikaai käsutusse senine Pärnu komandandi maja ja aed ülikoolihoone ning läänepoolsete kindlustuste vahel.

Matemaatika- ja füüsikainstrumentide muretsemise hädavajalikkust oli rõhutanud matemaatika ja astronoomia professor S. Dimberg juba 1691. a. Tartus. Eriti tarvilikuks pidas ta pikksilma, ostes kantsleri nõusolekut ära ootamata Inglismaalt ühe instrumendi. Järgnevalt muretseti S. Dimbergi algatusel veel astrolaab (tähtede vaatlemise instrument). Pärnusse kolimise ajal oli professor S. Dimberg Rootsis ja seetõttu jäi ülikooli soovides nii mõndagi ebamääraseks. Kantsler soovis instrumentide nimekirja koos maksumusega. Ühtlasi andis ta soovituse küsida hindu otse Hollandist, kust kaup pidi niikuinii tellitama. Astronoomia-observatooriumi ehitamine iseenesest kantsleri vastuväiteid esile ei kutsunud.

Anatoomikumi probleem oli eriti teravalt päevakorral seetõttu, et 1697/1698. õppeaastal õpetas arstiteaduse professor Jakob Friedrich Below (1669–1716) Tartus anatoomiat juba inimlaipade abil, kasutades siiski veel ka loomakeresid. 1695. a. arstiteaduse professoriks saanud J. F. Below oli õppinud ning doktoriks väidelnud Euroopa tähtsaimas arstiteaduse keskses, Utrechtis. Toona oli ülikooli põhiseaduses ette nähtud lahangute tegemine vähemalt kord kahe aasta jooksul. Lahangute jälgimine ei olnud üksnes meditsiinistuudiumi osa, vaid ette nähtud kõigile professoritele ja

üliõpilastele kui (tasuta) üldhariv ettevõtmine. Esialgu oli puudus laipadest. Ülikooli soovil andis Tartu magistraat lahkamiseks hukatud kriminaalkurjategijate ja vaestemajas surnute laibad. Tartus oli tõusnud päevakorda ka anatoomikumi sisseseadmine. J. F. Belowi arvates võinuks selleks sisustada lihtsalt ühe ruumi ülikoolihoones.

Pärnus ei kahelnud anatoomiasaali vajalikkuses keegi. Kantsler soovis ainult kuulda ka uue meditsiiniprofessori Lars Brauni (1657–1730) nõu. Esialgu kavatseti aluseks võtta prof. J. F. Below' Tartus koostatud projekt, hiljem otsustati võtta eeskuju Uppsala ülikooli anatoomikumist.

Korralik ja kaugele nähtav tornikell oli tol ajal ülikooli tööks hädavajalik, sest ilma selleta ei saanud kindlal ajal alustada ei avalikke ega eraloenguid. Kui tavalise tööinimese igapäevaelus polnud täpse aja järgi mingit vajadust, siis ülikooli elu oli muutunud juba nii kiiretempoliseks, et oli vaja teada vähemalt täistundi. Tavaliselt tehti seda kirikukellade järgi, kuid näiteks Tartus oli olnud probleemiks see, et Jaani kiriku kell lõi vahel pool tundi pärast Maarja kiriku oma, vahel oli jälle vastupidi. Pärnus kavatseti ajanäitaja probleem lahendada selliselt, et ülikoolihoonele ehitatakse torn, kuberner tellib aga Riias suure kella, mis torni üles pannakse. Peale selle pidas sõjaväeinsenerist ja arhitektist kindral-kuberner E. Dahlbergh vajalikuks veel ühte seinakella ülikooli suurde auditoriumi ning päikesekella ülikooli ette.

25. augusti istungil esitati ka nõudmine, et Pärnusse tuleks ülikooli liikmeskonda arvestades ehitada rootsi kirik. Usuteaduse professori Olaus Mobergi (1653–1705) arvates tulnuks ametisse seada ka oma piiskop, viimane oleks teinud reaalseks ülikooli teoloogide pretensioonid kohalikele pastorikohtadele. Alustada otsustati rootsikeelsete jumalateenistustega. Veel avaldas senat soovi, et kuni rootsi kiriku valmimiseni saaksid professorid ja nende prouad istepingid saksa kirikus. Nõude taustana tuleb arvestada, et tol ajal oli linnakodanikel kirikus tavaliselt oma kindel istepaik, mille asukoht peegeldas istuja ühiskondlikku positsiooni ja jõukust. Paljurahvuseline garnison kasutas mittesaksa ehk Jaani kirikut. Küsimust oli seega raske lahendada, sest see oleks tähendanud kohtade ümberjagamist ja sellega paratamatult kaasnevaid tülisid. Kantsleril ei jäänud muud üle, kui lubada see küsimus linna raega läbi rääkida.

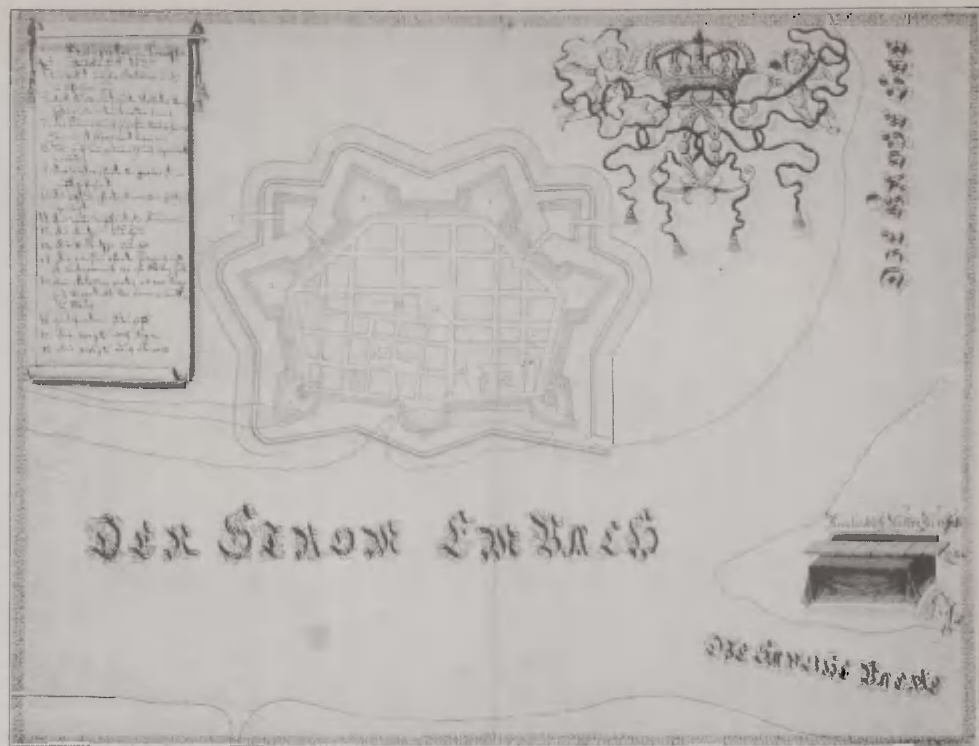
Ülikool soovis ka rootslasest justiitsbürgermeisteri võtmist magistraadi koosseisu. Isegi kandidaat oli juba valmis — ülikooli sekretär Nicolaus Fundell. Selleski küsimuses lubas kantsler pöörduda linna rae poole.

Nagu märgitud, arvasid professorid juba pärast esimest Pärnu külastust, et ülikoolilinnaks saamisel peab muutuma Pärnu välisilme. Õpetatud mehed, kes oma õpingute ja reiside ajal olid näinud paljusid Euroopa linna, kogesid Pärnus, kui raske on kõndida sillutamata poristel tänavatel. Paluti, et pinnast täidetaks ja tänavatel oleksid rentslikivid. Ka selles ilmutas kantsler mõistmist.

Ajalooõpetuse edendamise huvides juhtis rektor tähelepanu, et teistel ülikoolidel on mitmesugused muinsuste, vanade müntide ja medalite kollektsioonid. Ülikool soovis, et talle antaks vanu Rootsi rahasid ja medaleid, nii et võõrastel oleks Pärnus midagi vaadata. Kantsler vastas, et ta olevat ka ise sellele mõelnud ning teinud kuningale ettepaneku ära osta Stockholmis leiduv Elias Brenneri kogu. E. Brennerit peetakse Rootsi numismaatika üheks rajajaks. Selle kogu omandamine Pärnu ülikoolile jäi siiski vaid unistuseks.

Suur osa ülikooli soovidest 25. augusti pikaks venival koosolekul olid seotud juba varem jutuks olnud olmeprobleemidega. Jälle olid kõne all krundid, korteriolud, toiduainetega varustamine, kompensatsioon Tõrvandi küla eest jms. Lahenduste otsimine jäi edaspidiseks, sest rõõne päeva pärast seisis ees ülikooli pidulik avamine.

Alles 19. punktina esitas rektor probleemi, mis takistanuks oluliselt õppetöö alustamist. Nimelt puudus juba alates 1697. aastast õigusteaduste õppejõud, sest professor O. Hermelin oli sõitnud Rootsi, saanud seal riigi historiograafiks (ametlikuks ajalookirjutajaks) ning oli märtsis 1699. a. esitanud lahkumisavalduse. Ühe võimaliku juuraprofessori kandidaadina mainiti Rootsi kõrgeima kohtuorgani — Svea Õuekohtu — asefiskaali Daniel Forseliust. Läbirääkimiste käigus Pärnus esitati kandidaadiks ka Liivimaa rüütelkonna sekretär Georg Friedrich Reutz. Selgus, et kantsleril ei olnud midagi D. Forseliuse, küll aga G. F. Reutzi vastu, sest mees oli olnud Liivimaa aadli juhtivaid tegelasi Rootsi riigi vastases opositsioonis mõisate reduktsiooni ja rüütelkonna võimu kärpimise pärast.

Pärnu kindlustamine. P. von Essen, 1675 (Rootsi Sõjaarhiiv).
The fortification plans of Pärnu. P. von Essen, 1675 (Swedish Military Archives).

Karl XII.
Charles XII, King of Sweden.

Erik Dahlbergh. Ülikooli kantsler.
*Erik Dahlbergh. The Chancellor of the
University.*

Ehrer Königl. Majest. zu Schweden Rath / Feld-Marschall
 und General Gouverneur über Lifland und die Stadt ~~Pernau~~ ^{anhero} auch Cansler der Academie zu
 PERNAU und Oberster über ein Regiment zu Fuß!

WIRTSCHAFTS-ORDNUNG

Graff zu Schenäsß/Frey-Herr auff Stroppia und Herr
 auff Wärder.

Dennach auff Ehrer Königl.ichen Majestät alleranädigsten
 Befehl die Königl.iche Academie von Dorpe anhero nach Pernau transportiret/und nimmeh-
 ro auch alhier ihren wirtschlichen Sitz genoinnen hat: So wird man vor dieses Obtes be-
 ssern Zufuhr und providiung an Victualien und nötigen Lebens-Mitteln billig zu sorgen ver-
 anlasset/ welche von denen umd die Stadt auff 6. Meilen gelegene Güter und Höfe am
 besten geschehen kan. Es ergethet dahero an alle und jede Güthier und Höfe die ingedachte
 circumferene umb Pernau biügen sind / hienut diese notification und Ermahnung / daß sie
 ihre vivres und Essen-Wahren / so sie etwa abzulegen und zu verkauffen willens sind / anhero nach
 Pernau auff öffentlichen Markte nicht allein führen / sondern auch gegen billigen Preiß abgeben und
 verkauffen wollen/ damit also derselbe hiedurch zu besserer commodität und auffnehmen mit nötiger
 provision und guter Zufuhr allerhand Eß-Wahren versorget und unterhalten werden möge: gestalt
 den der Markt und Preiß der Perseelen alda so eingerichtet werden sol / daß ein jeder eine billige Be-
 zahlung vor das Sämige zugewarten hat. Wie nun die Herrn Posseslores und Arrendatores auch
 jedermänniglich ernstlich ermahnnet werden/daß sie sich nicht unterstehen sollen ihr Vieß / Vafell und
 Fische/an jemand anders insonderheit den Fremdbden zu verkauffen/oder auff ihre Wäher von jemand
 Geld auff die Hand zunehmen / sondern dasselbe auff dem Markte öffentlich sel zu biechten. So soll
 dasselbe was nicht zu Markte gebracht wird / in denen Thornen confisciret / und dem Hospial zuge-
 schicket werden. Gegeben zu Pernau den 31. Augusti 1599.

ERICH DAHLBERG.

E. Dahlberghi plakat, mis teatab ülikooli üleviimisest Pärnusse ning kohus-
 tab maaomanikke kuue miili raadiuses mitte takistama talupoegi oma
 kaupa Pärnu turul müümast.

E. Dahlbergh's poster demanding the local landlords not to inhibit the trade
 of peasants at the marketplace of Pärnu.

Kirjeldus ülikooli sissepühitsemispidustustest Pärnus.

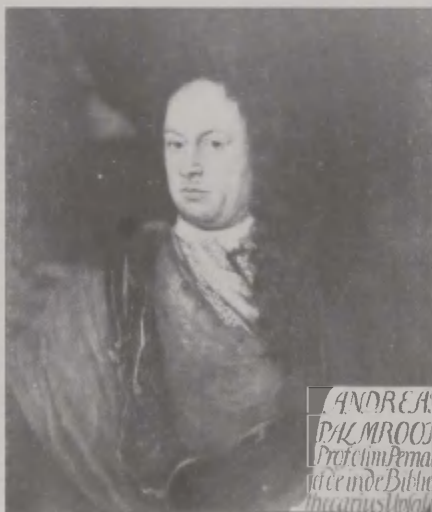
Description of the inaugural festivities of the University in Pärnu.

Nikolai kirik.
The Church of St. Nicholas.

Professor Olaus Hermelin.
Professor Olaus Hermelin.

Professor Andreas Palmrooth.
Professor Andreas Palmrooth.

Ülikooli majanduselu korraldamiseks pidasid professorid häda- vajalikuks rentmeistri palkamist. Selle ametimehe ülesandeks oleks olnud vahendite arvestus ning uue maja korrashoid, seega raamatupidaja, kassameistri ja komandandi töö. E. Dahlbergh oli ülikooli selle soovi esitanud kuningale juba varem, kuid saanud eitava vastuse ja nii langes see taotlus ära.

Et ülikoolil oli teisigi soove, mida ei jõutud esitada niigi pikaks veninud istungil, käskis E. Dahlbergh need kõik kirja panna ja hiljem esitada. Päev lõppes talle aga ootamatu vahejuhtumiga. Eelmisel päeval oli ta andnud Pärnu kodanikkonnale korralduse koguneda kindlal kellaajal raekotta endaga kohtuma. Kui kuberner aga pärast pikka senati istungit lõpuks kohale saabus, selgus, et kodanikud olid juba ära läinud. Pärnakate arvates oli kõrge võimukandja hiljaks jäänud. Võib-olla oli tegemist ka eksitusega kellaa- jas. Kuninga esindaja oli sügavalt solvunud ja määras linnale 20 riigitaalrit trahvi.

Järgmisel päeval, 26. augustil, oli ülikooli soovide loetelu juba kantslerile esitamiseks valmis. Enamiku probleemide lahendamine sõltus aga Pärnu magistraadist või koguni Rootsi kuningast. See- juures tuli paratamatult arvestada riigi kroonilist rahapuudust ja absolutistlikku valitsemissüsteemi. Pisemakski kulutuseks tuli küsida luba kuningalt endalt.

Avapidustused

28. augustil 1699. a. jõudis kätte Pärnu haridusloo tiptund — ülikooli avamine. Et seda sündmust käsitleb eraldi raamat, piir- dume siinkohal ainult lühiülevaatega. Tavakohaselt algasid pidus- tused hommikul vara. Juba kell 7 kogunesid professorid ja üli- õpilased rektor S. Cameeni eluaseme juurde, kust mindi edasi kantsleri peatuspaika. Sinna olid juba kogunenud linna raad, vaimulikud ja aadlikud. Kell kaheksa hakkasid lööma kirikukellad ning nüüd võis väike Pärnu näha enneolematult toredat rongkäiku. See suundus akadeemia suurde saali, kus toimus avaaktus.

Aktuse alguses mängis muusika. Aktuse põhiosaks oli kantsleri ladinakeelne kõne, pühendatud ümberasumise põhjustele ja Pärnule pandud lootustele. Pärast muusikalisi vahepalu pidas rektor, ajalooprofessor S. Cameen, inauguratsioonikõne. Viimase kohta tarvitas omaaegne Riia ajaleht epiteeti "galantne". Pärast aktust rivistuti jälle rongkäiguks, mängis sõjaväeorkester. Turuplatsile oli üles rivistatud relvis kodanikkond. Suunduti Nikolai kirikusse, kus toimus umbes samasugune tseremoonia nagu Tartus 1632. ja 1690. a. Et tegemist ei olnud uue ülikooli avamisega, ei saanud toimuda skeptrite, pitsati, võtmete, privileegidekirja ja ülikooli statuudi üleandmist rektorile; asjast saadi üle nii, et uus rektor seati ametisse kirikus. Uueks rektoriks, kes andis ka ametivande, sai retoorika ja poeetika professor M. Dau. Kreeka keele ja idakeelte professor Daniel Eberhard (†1710) pidas jutluse, lauldi "*Te Deumi*". 40 suurtükki andsid linnavallidel kahe kogupauguga saluudi, millele vastasid garnison ja relvis kodanikkond. Päeva lõpetas pidusöök kindralkuberneri ajutises residentsis.

Pidustused jätkusid järgmistel päevadel professorite ladinakeelsete kõnede, oratsioonidega, filosoofia professori Daniel Sarcoviuse (1661–1704) kõne oli koostatud koguni värssides. Esinesid ka kaks üliõpilast. Pidustuste seeria lõppes alles 12. septembril kümme magistri promoveerimisega. Pidustuste jätkuks saab pida ka I usuteaduse professori O. Mobergi doktoriks promoveerimist 7. detsembril 1699. a. See oli Pärnus esimene doktoritöö kaitsmine. Ülikooli tähtsaim professor, kes oli ametis juba alates 1690. aastast, oli seni vaid filosoofiamagister. Magistritööde ja doktoritöö kaitsmine tähendasid õppetööd kõrgeimal tasemel. Tavalise õppetöö alguseni kulus siiski veel aega. Öieti me ei teagi, millal loengud Pärnus algasid.

Koos promotsiooniga vallandus ka esimene tüli ülikooli ja Pärnu linna vahel. Selle põhjused on ebaselged: oli see ülikooli pretensioonikus, tavalise linnakodaniku põlgus õpetatud meeste vastu või ametkondlikud vastuolud linna raega — raske on üksikuhtumi põhjal anda kindlat vastust. Igatahes keeldus raad *in corpore* doktoripromotsioonil osalemisest. Järgmisel päeval, vastse doktori pidulikul vastuvõtul, osales külalisena raesekretär Franz Carl Steiner, kes olevat väikest koera süles hoidnud doktori-

proualt küsinud, kas koer ka eile doktoriks sai. Võib-olla ei tahtnudki doktorit solvata, mõeldi vaid pisut pilada prouat, kuid professor M. Dau pidas vajalikuks Steinerit korrale kutsuda, mille peale too professorit kelmiks nimetas.

Ülikooli senat arvas vahejuhtumi ülikooli solvamiseks ja nõudis satisfaktsiooni (rahuldust). Kantsler oli sellega nõus, kuid arvas, et kui midagi ette võtta, võib kogu lugu saada laialt teatavaks, millest ülikoolil poleks ei kasu ega au. Ta soovitas ülikoolil piirduda satisfaktsiooni nõudmisega vaid F. C. Steinerilt, mitte raelt tervikuna. Riigivõimu ja ülikooli esindava E. Dahlberghi püüe Pärnu linna ja ülikooli suhete halvenemist vältida oli selles kaasuses ilmne.

Õiguslik seisund ja õppetöö korraldus

Academia Gustaviana 1632. a. statuudi aluseks oli Uppsala ülikooli 1625. a. statuut. Ülikooli taastamisel 1690. a. kavatseti algul järjepidevust silmas pidades jätta ka *Academia Gustavo-Carolina* juriidiliseks alusdokumendiks vana statuut. Et aga 1655. a. oli Uppsala ülikoolile antud uus statuut, otsustati aluseks võtta see. Ka uus statuut rõhutas ülikooli protestantlikku loomust — esimese paragrahvi järgi ei tohtinud ülikoolis “ei avalikult ega privaatselt” õppida keegi, kes pole ristiusku ja kelle usk ei põhine Augsburgi usutunnistusel, s.o. kõik üliõpilased pidid olema luterlased. Säilis ka ülikooli iseseisev jurisdiktsioon.

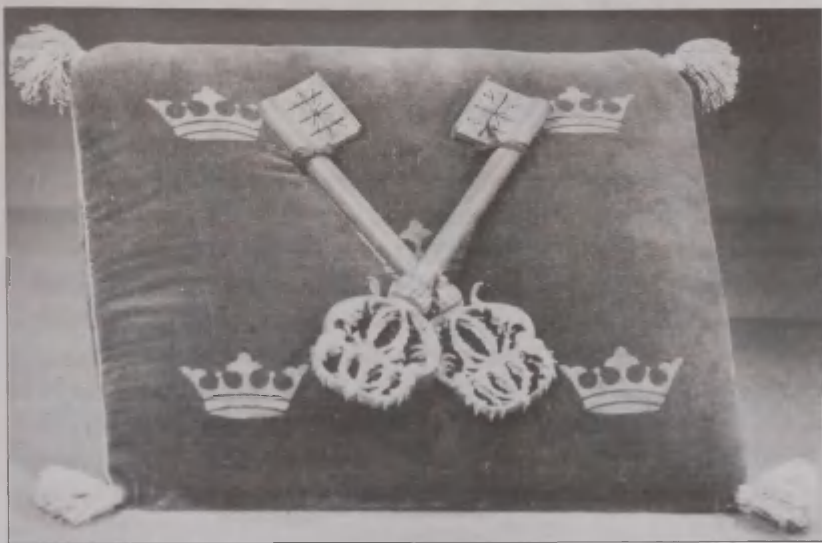
Viimane tähendas sisemist autonoomiat, sh. iseseisva kohtumõistmise õigust tsiviil- ja politsei- (haldus-) asjades oma liikmete üle. Ülikooli liikmeteks, s.o. isikuteks, kes kuulusid ülikooli jurisdiktsiooni alla, arvati mitte ainult professorid ja teenistujad, vaid ka nende perekonnaliikmed ja teenijad. Kohtumõistmine pidi toimuma Rootsi riigi seaduste alusel, mis mõneti erinesid Tartus ja Pärnus kehtinud linnaõigusest ning Liivimaa provintsis kehtinud õigusnormidest. Ülikooli liikmed kuulusid ülikooli jurisdiktsiooni alla ka väljaspool ülikoolilinna kuni ühe päevateekonna kaugusel. Rida sätteid määras kindlaks kohtumenetluse. Ülikoolil oli oma vangla (kartser) ja vahtmeister.

Tähtis privileeg oli professorite, üliõpilaste ja ülikooli teenistuses olevate isikute vabastamine kõikidest maksudest. Vanaduse tõttu erru läinud professor pidi saama poole endisest palgast, professorite leskedel olid samad õigused nagu vaimulike leskedel. Ülikooli eristaatust märkis privileegide säte, millega kuningas võttis oma kaitse alla kogu ülikooli personali koos naiste, laste ja teenistujatega, nende kinnis- ja vallasvara.

Ülikooli kõrgeimaks ametiisikuks oli **kantsler**, kelle nimetamise õigus statuudi järgi oli ülikooli senatil ehk suurel konsistooriumil. Kuningal oli õigus senati valik kinnitada või kinnitamata jätta, tegelikult kasutas monarh oma võimu ja nimetas kantsleri ise. Kantsler pidi olema luterlane, kes on truu Augsburgi usutunnistusele ja 1593. a Uppsala kirikukogu otsusele (millega Rootsisis kehtestati Augsburgi usutunnistus). Ta pidi olema vaga, kõlbeline ja energiline mees ning ülikooli asjades kogenud. Tegelikult ei arutanud senat kantsleri isiku sobivust kunagi, sest 1690–1703 olid ülikooli kantsleriteks Liivimaa kindralkubernerid, 1703–1710 aga kuninga määratud kõrged Rootsi riigiametnikud N. Lillierot ja A. Horn. Viimased ei käinud Pärnus kordagi.

Kantsleri asetäitja oli **prokantsler**, kelle võimust annab tunnistust põhimääruse säte, et prokantsleril oli koos senatiga õigus rektori üle kohut mõista. Prokantsleriks oli 1690–1710 Liivimaa kindralsuperintendent, Liivimaa luteri usu kiriku kõrgeim aukandja. 1706 või 1707 määrati kindralsuperintendentiks ja ülikooli prokantsleriks kauaaegne Tartu Ülikooli kreeka keele ja usuteaduse professor G. Skragge, kes uuel ametikohal ei piirdunud vaid usuasjadega. Ta osales pidevalt senati istungitel ja ülikooli asjade otsustamisel.

Rektor oli ülikoolis tähtsuselt kolmas mees. Tema ülesandeks oli ülikooli juhtimine, ülikooli liikmete kombuse järele valvamine ning õpingute ja harjutuste suunamine. Rektori valis senat üheks semestriks, vastavalt statuudile 24. mail ja 22. novembril. Valida võis üksnes mehe, kes oli olnud vähemalt kaks aastat ülikooli korraline professor. Ainus erand tehti Põhjasõja alguses, kui 1700. a. kevadel valiti rektoriks D. Eberhard, kes oli saanud professoriks alles eelmisel aastal. Tegelikult ei saanudki D. Eberhard hääletenamust (poolt kolm, vastu kaks, erapooletuid kolm).

Rektori regaalid 17. sajandist. Võtmed.

The rector's regalia in the 17th century. Keys.

Rektori ameti juurde kuulus kuldsete kantidega purpurne samet-mantel, hõbeskeptrid, pitsat ja võtmed. Need anti professor O. Mobergile üle ülikooli taasavamise aktusel 1690. a. Rektori ametisseastumine toimus kaheksa päeva enne jaanipäeva ja kaheksa päeva enne toomapäeva piduliku tseremooniaga, mis algas uue rektori ning kõigi professorite ilmunisega hommikul kell kaheksa vana rektori maja juurde, kust mindi ühiselt kirikusse pidulikule aktusele. Tseremoonia juurde kuulus uue rektori pakutav sööma-aeg statuudiga määratud isikutele.

Kuigi rektori ametiaeg oli lühike, tema valimine sõltus professorite häälest ning võim oli piiratud kantsleri ja prokantsleri tegevusega, seisis rektori isik ja hea nimi ning tema maja ja varandus seaduse erilise kaitse all. Kes tõstis käe rektori vastu, seda pidi karistatama käe maharaiumisega. Rektoril tuli peaaegu kogu aeg kohal viibida: õppetöö ajal võis ta linnast lahkuda kuni kaheksaks, õppevaheajal 15 päevaks. Pikem äraolek oli mõeldav ainult prokantsleri eriloal ning selleks ajaks tuli määrata prorektor.

Teaduskondade eesotsas olid dekaanid, kes valiti samal ajal rektoriga. Vastutades kõige eest teaduskonnas, olid dekaani põhimuredeks üliõpilaste kombus ja professorite loengud.

Ülikooli kõrgeim kollegiaalne organ oli **senat** ehk suur konsistorium, kuhu kuulusid kõik korralised professorid. Osavõtt senati istungeist oli rangelt kohustuslik. Põhjuseta puudumise eest tuli maksta kolm marka, hilinemise eest kuus hõbeööri trahvi. Rektorilt nõuti puudumise või hilinemise eest kahekordset trahvi.

Ülikooli teenistujatest oli tähtsaim **kvestor** ehk **rentmeister**, kelle ülesandeks oli kassa valitsemine. Ülikooli viimastel aastatel, kui ülikooli arvete tasakaalu viimine oli muutunud juba lootusetult raskeks, pandi kvestori ülesanded matemaatika professorile C. Quenselile. Kirjavahetus ja muu kirjatöö lasus **sekretäri** õlul. Nagu kvestori nii valis ka sekretäri ülikooli senat.

Ametimees, kelle kohalolek oli iga päev märgatav, oli **pedell**, ühtaegu nii valvur kui ka käskjalg.

Ülikool jagunes **neljaks** — filosoofia-, õigus-, arsti- ja usu-**teaduskonnaks**. Filosoofiateaduskonda peeti sissejuhatavaks teaduskonnaks, mille lõpetamise järel sai asuda kolme kõrgema teaduse studeerimise juurde.

Teistest tähtsamaks ja auväärsemaks peeti usuteaduse professuure, nii et nende täitjad istusid isegi kirikus teistest eespool. Tulenevalt õppetöö korraldusest (alguses õpiti filosoofiateaduskonnas, siis spetsialiseeruti), peeti tähtsuselt järgmisteks arste ja juriste. Et arstiteaduse professori koht nõudis teistega võrreldes siiski eriettevalmistust, jäi filosoofiateaduskonna professoritel üle püüelda usuteadlaseks või juristik. Koha vabanemisega mõnes kõrgemas teaduskonnas toimus professorite edutamine, kuid esines ka erialavahetusi teaduskonna sees. Usuteaduskonnas tehti karjääri III-st II-ks ja II-st I-ks professoriks.

Peale korraliste professorite olid üliõpilaste õpetamiseks ametis veel adjunktid (filosoofiateaduskonnas oli neid ette nähtud neli, usuteaduskonnas kaks, arsti- ja õigusteaduskonnas kummaski üks). Adjunktide ülesandeks oli korrata üliõpilastega ainet, andes neile selleks vajaduse korral eraõpetust.

Ainete õpetamiseks, mida ei peetud teadusteks, olid ülikoolis ametis **meistrid**. Nende ülesandeks oli õpetada moodsaid keeli,

tantsimist, vehklemist ja joonistamist. Vajadus selleks tekkis uute ilmalike haridusideaalide levikuga, konkreetsetelt aga Lääne-Euroopa õukondades noormeestele esitatavate uute nõuetega. Et neid tuli Liivimaalgi arvestada, oli tingitud senisest tihedamast läbikäimisest Lääne-Euroopaga.

Õppeaasta jagunes kaheks semestriks. Esimene kestis septembrist toomapäevani (21. detsember), teine kolmekuningapäevast (6. jaanuar) suveni, kevadsemestri katkestas kahenädalane lihavõttevaheaeg. Suvevaheaja kestuseks pidi olema 30 päeva, kuid tegelikult kippus see pikemaks minema, sest linnast lahkunud tudengid ei jõudnud õigeks ajaks tagasi. Vahel venitasid ka professorid loengute alustamisega, nii et rektoril või isegi prokantsleril tuli septembri keskel või veebruari alguses mõnele neist tema kohustusi meelde tuletada.

Põhiliseks õppevormiks oli ladinakeelne loeng, mis oli kohustuslik. Tolle aja tava kohaselt professorite enamik tõepoolest luges selle sõna otseses tähenduses, s.o. professor kandis ette valmiskirjutatud teksti. Ülikooli statuut määras kindlaks põhiautorid või üksikud raamatud, mille järgi tuli lugeda. Erinõudena filosoofiliste distsipliinide õpetamisel fikseeris statuut, et ainet tuleb esitada selgelt ja ülevaatlikult, vältides skolastikat ning metafüüsilisi spekulatsioone. Osa professoreid lihtsalt dikteeris oma kommentaare mõne autori tööle. Loengul esitatava aine mahu määras statuut. Ainult arstiteaduse professori loengukursus pidi kestma kolm aastat. Usuteaduskonnas täideti kolm aastat sellega, et iga professor luges ühe aasta. Ka filosoofiateaduskonnas oli igale professorile ette nähtud üks aasta oma aine esitamiseks.

Keelte õppimisel tuli õpikust selgeks õppida grammatikareeglid, nende kasutamist selgitada tekstinäidete varal.

Üliõpilastele olid loengud kohustuslikud, varase alguse tõttu (kell seitse) aga tuli ette sissemagamist. Professor O. Moberg kaebas senati istungil veebruaris 1700, et üliõpilased armastavad magada kella kaheksa või üheksani ja loenguid ignoreerida. Selle vältimiseks pidid professorid, dekaanid ja rektor valvama üliõpilaste virkuse üle. Põhiseaduse kohaselt tuli kõigil üliõpilastel end avalikele loengutele kirja panna ja seal ka käia. Professoril pidi kaasas olema nimekiri, mille järgi ta oli kohustatud kontrollima

üliõpilaste kohalolekut. Laisku üliõpilasi ähvardasid lisakatsed (eksamid). Katseid korraldasid filosoofia- ja usuteaduskonna dekaanid, juures pidid viibima võimalikult kõik professorid. Usinusele sundis ka lootus saada stipendiumi. Nimelt korraldati igal aastal pärast mihkclipäeva eraldi eksam kõigile stipendiumi taotlejatele. Õppetöölt puudujaid ähvardas stipendiumist ilmajäämine.

Üliõpilaste teadmiste kontrolliks olid ette nähtud kuu- ja semestrieksamid. Kuueksameid ilmselt pidevalt korraldada ei viitsitud. Seevastu semestrieksamid toimusid korrapäraselt ja olid avalikud. Kuulajate seas olid tingimata kõik vastava teaduskonna professorid ja dekaan.

Esinemis- ja vaidlusoskuse arendamiseks korraldati dispuute. Vähemalt kord aastas pidid dispuudil üles astuma ka kõik korralised professorid, kirjutades selleks vastava disputatsiooni. Ülikooli statuudi järgi jagunesid dispuudid mitmesse liiki. Avalike dispuutide hulka kuulusid 1) pidulik ja sissepühitsemisdispuut, mis korraldati enamasti seoses riiklike tähtpäevadega, 2) professori iga-aastane korraline dispuut ja 3) üliõpilase harjutusdispuut professori eesistumisel. Tegelikult olid avalikud ka dispuudid, mida peeti kraadi taotlemiseks, kuid neil oli mõningaid erinevusi tavaliste dispuutidega võrreldes.

Dispuutide ajad olid täpselt kindlaks määratud. Usuteaduskonnas toimusid need laupäeviti, arsti- ja õigusteaduskonnas kolmapäeval või laupäeval. Filosoofiateaduskonnas toimusid dispuudid kell 8–11 hommikul (pidulik dispuut ka kell 8–12), teistes teaduskondades kell 2–5 pärast lõunat. Dispuudi avas eesistuja (professor või muu teaduskraadiga isik) mõne sissejuhatava lausega. Et esineja tekst oli juba trükitud, kujunes põhiliseks oponeendi sõnavõtt. Aega oli talle antud üks tund. Oma seisukohad pidi ta esitama süllogistlikus vormis ilma liigsete teravusteta. Ülejäänud kaks tundi dispuudi ajast olid ette nähtud teaduskonna professorite sõnavõttudeks ja vaidlusteks. Põhikiri nõudis, et dispuudi ajal valitseks vaikus, sõnavõtjad ei kasutaks kibedaid sõnu, ei sõimaks ega esineks muidu ebasobivalt. Kui dispuut muutus liiga ägedaks või arenes koguni tülik, oli dekaani kohuseks kokkutulnuid rahustada. Häda korral võidi vaidlused koguni katkestada.

Õpingutes hästi edasijõudnud ja muudelegi nõuetele vastavad üliõpilased võisid stuudiumi jooksul kaitsta teaduskraadi. Statuut määras kindlaks magistri- ja doktorikraadi kaitsmise korra, kuid tegelikult tuli üliõpilase jaoks arvesse ainult magistrikraad. Doktorikraadi kaitses *Academia Gustavo-Carolinas* ainult usu-teaduse professor O. Moberg (1699).

Promoveeruda võisid põhimääruse järgi need, kes olid saavutanud õpingutes edu ning näidanud "ilusat eluviisi ja häid kombeid". Otsuse kandidaadi valmisoleku ja sobivuse kohta kraadi kaitsmiseks pidi langetama teaduskond (dekaan ja õppejõud). Filosoofiaalase kraadi taotlejail oli lisanõudeks kindlad teadmised kreeka ja ladina keeles, põhimäärus loetles isegi antiikautorid, kelle tööd tuli läbi töötada. Promoveerumiseks usu-, õigus- ja arstiteaduses oli vajalik filosoofiateaduskonna tõend, et kraadi taotleja on üldajaloos, keeltes ja filosoofias omandanud teadmisi "nii palju, kui on nõutav".

Nagu igalt õpipoisilt ja käsitöösellilt nõuti usutunnistust, tuli teaduskraadi taotlejal teatada, kuhu piiskopkonda ta kuulub, ja esitada selle kiri teaduskonnale. Religiooni tähtsust näitab ka ülikooli statuudi säte, mis keelas kraadi saamise teiseusulistes ülikoolides.

Kraadi saamiseks tuli taotlejal sooritada era- ja avalikud eksamid, viimase all mõeldi tegelikult teadmiste ja oskuste kontrolli laiemas mõttes. Eraeksami sooritamisel filosoofiateaduskonna aines oli eksamineerijaks kaks selle teaduskonna professorit, kellest üks pidi olema retoorik. Viimase ülesandeks oli ladina keele oskuse kontrollimine. Selleks laskis ta eksamineeritaval koostada ladinakeelse kirja või mingi muu teksti, mille dekaan andis kontrollimiseks mõnele teisele selle teaduskonna professorile. Eksam ise pidi filosoofiateaduskonna aines kestma neli, teistes teaduskondades kaheksa tundi, et "põhjalikult tundma õppida edusamme".

Kui eksam oli edukalt sooritatud, oli dekaani kohuseks üliõpilast manitseda, et see tegeleks veel innukamalt õpingutega. Kandidaat omalt poolt pidi andma Jumala nimel töotuse, et ta järgib kogu elu auväärset eluviisi ning kommete ja riietuse poolest peab end üleval auväärse isikuna.

Teadmiste kontroll, mida statuut esitas mõistega “avalik eksam”, koosnes tegelikult kolmest osast: dispuudist, kõnest (*oratio*) ja loengust. Et loengu ettevalmistamiseks tuli kandidaadile aega anda, venis “eksam” tegelikult üsna pikaks. Kraadi taotlemiseks peetav dispuut toimus väga pidulikult. Kohal oli rektor oma purpurmantlis, saabumisel kandsid pedellid tema ees skeptreid.

Kui avalik eksam oli sooritatud, määras senat kindlaks promotiooni aja. Kuivõrd tähtsaks sündmuseks promotiooni peeti, näitab asjaolu, et loa saamiseks pidi dekaan prokantsleri heakskiidu korral kirjutama ülikooli kantslerile. Promotiooni vahetuks korraldajaks määrati **promootor**, kelleks olid kordamööda vastava teaduskonna korralised professorid. Promootori esimeseks ülesandeks oli üles panna “programm” ja seejärel kutsuda promotioonile kõik ülikooli liikmed. Promotioon ise algas kirikukellade helinal piduliku rongkäiguga promootori maja juurest ülikoolihoonesse või usuteaduse kraadi omistamisel kirikusse. Promotioonile järgnes söömaaeg värskelt kroonitud teadusemehe kulul.

Argielu muredes ja askeldustes

Ülikoolil esialgu uut nime polnud. Ametlik nimi oli endiselt *Academia Dorpatensis*, kõnekeeles kasutati ka nime *Academia Gustavo-Carolina*. Alles juunis 1700. a. ilmus ülikooli pitsatile uus nimi *Academia Pernaviensis*.

Pärast avapidustuste lõppu asuti lahendama argiprobleeme, millest paljud olid üles kerkinud juba Tartus ning olnud kõne all ka senati 25. augusti istungil Pärnus. Vana kindralkuberner pühenud innukalt ülikooli probleemide lahendamisele. Ilmselt ei olnud tal aega isegi pidustustel kaasa lüüa, sest juba 29. augustil, järgmisel päeval pärast avaaktust ja pidusööki, andis ta vastused ülikooli taotlustele (memoriaalile).

Kõige kiirem oli ilmselt botaanikaaiaga, sest ülikool soovis selle rajada veel enne külmade tulekut. Kantsleri vastuses oli esitatud kindel ja selge lahendus, nagu sõjaväeinsenerile kohane: botaanika-

aia jaoks tuleb plats kätte näidata ja välja mõõta. Fortifikatsiooni-ohvitser v. Essen sai käsu valmistada vajalikud joonised, et kohe tööle hakata.

Ei ole teada, kellel ülikoolist tuli mõte, et botaanika-aia rajamisel võiks kasutada garnisoni sõdureid. Ilmselt olid lootused tekkinud seoses kindralkuberneri suure vastutulelikkusega. Nüüd aga teatas E. Dahlbergh, et sõdureid pole võimalik appi anda, sest nad on vajalikud kindluse ehitamisel. Ilmselt oskas Vene rünnakuohust teadlik vana sõjaväelane näha kindlustustöödega kiirustamise vajalikkust.

Jõuti ka raske küsimuse juurde: kui palju võiks minna botaanika-aia rajamine maksma. Aedniku ("rohuaiameistri") palk pidi olema vähemalt 50, tema sulasel kümme riigitaalrit aastas. Riigi rahadest tulnuks ehitada ka kasvuhoone (*orangerie*) ja aednikumaja. Tegelikult osutusid kulutused veelgi suuremaks, sest tulevase botaanika-aia krunt kuulus Pärnu komandandile Jakob Hinrich v. Schwengel-mile (Schwengelile), kes nõudis krundi ja seal asuva maja eest 1500 riigitaalrit. Ülikoolil sellist summat ei olnud ja seetõttu pöörduti raha saamiseks kuninga poole. Enne aga tuli talv. Botaanika-aed jäi sedapuhku rajamata, sest hiljem taandus kogu probleem sõjasündmuste ees.

Ülikoolile vajalike instrumentide nimekirja koostamist takistas matemaatikaprofessor S. Dimbergi jätkuv viibimine Stockholmis. Kantsleri nõudel koostati siiski vajalike matemaatika- ja füüsika-instrumentide nimekiri, mis sai oma aja kohta üpris pikk. Et kõigi nende instrumentide tellimiseks või muretsemiseks tuli pöörduda otse kuninga poole, jäädi ootama tema otsust.

Anatoomikumi ja observatooriumi püstitamiseks nõudis kantsler projekti. Käsu püstitada tähetorn oli E. Dahlbergh andnud juba 1699. a. kevadel. Senat taotles Stockholmis viibivalt S. Dimbergilt, et see valmistaks tähetorni joonised. S. Dimberg vastas, et vajab ülikoolihoone põhiplaani ja läbilõiget, sest ilma nendeta polevat võimalik anda korrektset arhitektuurilist lahendust. Seniks esitas ta aga oma kaalutlused tähetorni väljanägemise kohta. Ta arvas, et ehitis võiks olla kas kivist või puust ja nii suur, et selles saaks vabalt ringi käia. Ta soovitas ehitada tähetorn kaheksakandilisena ning paigutada nii, et selle küljed ja nurgad näitaksid ilma-

kaari. Kuidas peaks tähetorn olema kaetud, et seda oleks kerge pöörata ja avada, pidi selguma koostatavast projektist.

Suurte tulevikukavade kõrval ootas lahendust hulk pisiasju. Kõige pakilisem oli äsja remonditud ülikoolihoone läbitilkuv katus. Senat otsustas saata kaebuse fortifikatsioonitööde juhatajale P. v. Essenile, et vihmavesi rikub suure auditooriumi põranda ja "taeva" (laes rippuva riide).

Professorite tulevaste korterite asjus sätestas kantsleri resolutsioon, et kõik akadeemia liikmed võivad saada krundid maja ehitamiseks. Ülikool oli seda taotlenud 25. augusti koosolekul, samas ka puumajade ehitamise luba. Juba siis oli kantsler lükanud tagasi puumajade ehitamise võimalikkuse viitega, et see oleks vastuolus kuninga resolutsiooniga. Nüüd rõhutas kantsler veel kord kuninga soovi, et majad tuleb ehitada kivist.

Professorite enamik oli valmis seda otsust respektseerima, kuid kompromissina sooviti luba ehitada esialgu elamiseks puumajad ning hiljem juba kiviellamud. Kantsler ei sanktsioneerinud seda ettepanekut ja väitis, et puumajade lubamine ei ole tema pädevuses. Ilmselt pidas ta professorite ettepanekut siiski põhjendatuks, sest kirjutas sellest veel kord kuningale, kuid ei saanud vastust. Seega: majad saagu kivist!

Enne kui ehitustööd oleksid võinud üldse alata — ja ega see enne kevadet võimalik olnudki — oli hoopis pakilisem professoritele ja üliõpilastele korterite leidmine. 25. augusti nõuete seas oli soov, et bürgermeistrid ja raehärrad reguleeriksid üüri ja määraksid kodanikud, kes tudengeid odavalt toidaksid. Seda pidas kantsler raskesti teostatavaks. Ülikooli senatis kurdeti, et bürgermeistrid ja raad pole ülikoolile isegi vastanud. Alles 8. detsembril saatis raad ülikoolile vastuse. Kirja järgi tundub, et selleks ajaks olid korteriprobleemid leidnud esialgse lahenduse. Professorid olid asunud nende jaoks remonditud majadesse ning olevat oma korteritega täiesti rahul olnud. Linn võis teatada, et ka mujalt saabunud üliõpilastest pole keegi tänavale jäänud. Kommentaariks 25. augusti koosolekul kostnud nurinale kõrgete üüride üle väideti, et selles küsimuses pole keegi raele kaevanud.

Tudengite odava toitlustamise küsimus linnakodanike poolt oli keerulisem. Sellise majandusvälise sunni kehtestamine oli eba-

reaalne, kuigi kantsler oli lubanud koostada vastavad reglemendid. Senat nägi tulevikulootust ühistoitlustamises, nagu oli olnud Tartu ülikooli algusaegadel. Edaspidi see küsimus Pärnus enam kõne alla ei tulnud.

Jätakuvalt oli päevakorras toiduainetega varustamine. Tegelikult oli kantsler tegelnud probleemiga ka varem. 23. augustil 1699. a. oli ta andnud korralduse, et kellelgi pole õigust lähemal kui 6 miili (1 rootsi miil = ca 10 km) Pärnust talupoegadelt toiduaineid üles osta, kaup pidi jõudma Pärnu turule. Keelu rikkujaid hirmutati toiduainete konfiskeerimisega. Senati koosolekul nuriseti ka selle üle, et turule toodavaid toiduaineid võtvat ära garnisoni ohvitserid.

Oli antud ka korraldus 50 kaluri ametisse seadmiseks, kes pidid hoolitsema ülikooli kalaga varustamise eest. Professorite soov seevastu oli, et neil endal lubataks kala püüda, nagu nad olid teinud Tartus Emajõel ja nagu oli õigus teha Uppsala ülikooli professoritel. Sellele soovile vastas kantsler eitavalt, sest Pärnus oli kalastusõigus linna privileeg. Kalaga varustamise üle nuriseti ka hiljem, kuigi kindralkuberner oli andnud korduvalt korraldusi, et linnas olgu kala saadaval. Võimalik, et nurisemise taga oli professorite soov siiski ka ise kala püüda.

Et Pärnusse koliti vastu talve, tekitas probleeme küttepuudega varustamine. Kaevati, et küttepuud on kallid, sest neid veetakse välismaale. Kaebusele reageerides keelas kindralkuberner küttepuude väljaveo, lubades laevadel neid peale võtta vaid enda tarbeks.

Et ülikool saaks alustada Pärnus kõrgtasemel õppe- ja teadustööd, oli esmatähtis professorskonna täielik komplekteerimine. Suureks probleemiks oli õigusteaduse ja matemaatika professorite puudumine. Neist esimese koht oli pärast O. Hermelini lahkumist üldse vakantne. Senat otsustas, et kuni korralise professori tulekuni *resp.* leidmiseni hakkab kandidaat Johann Christoph Aurbach (Aurbach) andma õigusteaduses eraviisilist õpetust. Keerulisem oli matemaatika professori koha täitmine, sest koos O. Hermeliniga Rootsi sõitnud S. Dimberg ei olnud oma kohast Liivimaal ametlikult loobunud. Ta kandideeris küll Uppsala ülikooli retoorika-, seejärel matemaatika professoriks, kuid arvestas ilmselt ka võimalusega jätkata tegevust Pärnusse kolinud ülikoolis. Senati istungil 20. septembril 1699. a. loeti ette S. Dimbergi järjekordne pikk

kiri seletustega pika äraoleku põhjuste kohta. Senati liikmed andsid oma kolleegile tagasitulekuks aega kuus nädalat, vastasel korral lubati palgata uus mees.

Pärnusse kolimise järel peeti silmas ka kaugemaid perspektiive. Ülikooli taotlusi toetas innukalt Liivimaa kindralkuberner ja ülikooli kantsler E. Dahlbergh. Küllap pikapeale oleks suudetud midagi äragi teha suurte plaanide kas või osalisekski elluviimiseks. Pärnu kui ülikoolilinna väljavaateid rikkus aga Põhjasõda.

Paanika Põhjasõja algul

17. veebruaril 1700. a. teatati ülikooli senati koosolekul, et “paljud tuhanded saksimaalased” on asunud piirama Riia. See oli sõnum Põhjasõja algusest, konkreetset Saksi vägede rünnakust Liivimaa pealinna vastu. Veel ei olnud Pärnus aimugi sõja ulatusest ning ainult väga hästi informeeritud riigimehed võisid teada Rootsi-vastasest koalitsioonist, mille olid sõlminud Venemaa, Taani ja Saksi-Poola (Saksi kuurvürst Friedrich August I [1694–1733] valiti 1697. a ka Poola kuningaks August II nime all ning valitses Poolat 1697–1706 ja 1709–1733). Rootsi-vastase koalitsiooni niite oli erilise innukusega sõlminud Liivimaa rüütelkonna juhtivaid tegelasi Johann Reinhold v. Patkul, kes Liivimaa aadlike reduktsioonivastase võitluse juhina oli Rootsis tagaselja surma mõistetud. Loomulikult ei saa suurriikide liidu loomist pidada ühe baltisakslase saavutuseks, kuid J. R. v. Patkulil oli oma osa selles, et esimene löök suunati Liivimaa vastu. Ta veenis kuningas August II, et Riia on nõrgalt kindlustatud ja on Saksi-Poola vägedele kergeks saagiks. Riia kaitsevõimes kahtles ka Rootsi fortifikatsiooniteenistuse ülem Carl Magnus Stuart, kirjutades, et kaitseks ette nähtud 11 bastionist oli valmis ehitatud ainult kolm. Linna ülejäänud osa turvas vana tornidega ringmüür. Viis värvat Dau-gava jõe ääres olid suletud vaid tõkkepuudega.

J. R. v. Patkuli plaani kohaselt oleks rünnak pidanud aset leidma juba 16. detsembril 1699. Tegelikult võeti üllatusrünnak ette

järgmise aasta 11. veebruaril. Arvestati, et vastlaõhtul on enamik linnakodanikke pärast suurt prassimist sügavasse unne vajunud ja see on parim aeg kallaletungiks. Saksilased olid tõepoolest teinud kõik, et rünnak tuleks ootamatult, kuid üks nende regedel liikunud väeosa sattus ootamatult väikesele Rootsi salgale, kuhu kuulunud mehed küll tapeti või vangistati, kuid üks haavatud ratsaväelane jõudis siiski mööda kõrvalisi teid Riiga koos teatega vaenlase lähenemisest. Anti häire ja suleti linnavärad. Järgnes ränk võitlus linna kaitsel.

Sõja puhkemise teade kutsus esile ärevuse ka Pärnus. Rektor D. Sarcovius pidas vajalikuks raamatukogu kohe sisse pakkida ja ülikooli keldrisse varjule viia. Samuti pidas ta vajalikuks varjule viia ülikooli insiigniad (skeptrid, pitsati, statuudi jms.). Senat pidas neid ettepanekuid siiski liigseks kiirustamiseks ja arvas, et võiks natuke oodata, kuni on saabunud kindlamaid teateid.

Sõjaaja kajastusena tugevdati ülikoolis distsipliini. Professor S. Cameen rõhutas, et sõjamõllus on vajalik akadeemilise pere kohalviibimine, ülikool ei saa taluda kellegi äraolekut. Professor M. Dau tegi ettepaneku, et üliõpilased, kes veebruari lõpuks pole kohale ilmunud, kaotavad stipendiumi. Teised professorid olid siiski arvamusel, et nii kiiresti ei saa üliõpilasi stipendiumist ilma jätta ning lõpuks seati üliõpilaste Pärnusse ilmumise tähtjaks märtsi keskpaik.

Senati järgmisel istungil, 22. veebruaril, polnud ülikoolil ikka veel usaldusväärset informatsiooni sõja käigust. Et ametlikku teavet oli vähe, loeti senatis ette erakirju. Levisid kuulujutud. Esialgu ei osatud teha muud, kui loota Jumalale. Iga päev kell 7–8 hommikul pidi rootsi kirikus toimuma jumalateenistus. Raamatukogu aga otsustati siiski sisse pakkida. Tegelikult Saksi väed Pärnu suunas edasi ei tunginud, sest Riia kindlustused osutusid tugevamaks, kui oletati. Et aga ka Riia kaitsjad ei saanud loodetud abi, jäi olukord siiski ähvardavaks.

Uue ärevuse kutsus esile teade, et Dünaburg (Daugavpils) kapituleerus Saksi–Poola vägedele. 25. märtsil 1700. a. arutati senati koosolekul juba ülikooli varade evakueerimist. Tuleviku suhtes oli kõige pessimistlikum professor M. Dau, kelle arvates oli vaja raamatukogu ja kõik muu otsekohe Stockholmi viia. Talle

väideti vastu, et vedu üle mere on raamatukogule ohtlikum kui Pärnusse jätmine. Osa professoreid pidas vajalikuks viia Tallinna ülikooli arhiiv, raamatukogu aga paigutada keldrisse. Tehti ka ettepanek raamatukogu Soome viia. Lõpuks otsustasid professorid, et raamatukogu ja trükikoda viiakse Stockholmi või mõnda teise kindlasse kohta, arhiiv ja insiigniad saadetakse aga Tallinnasse. Pärnu komandandilt paluti konvold. Ühtlasi pöördus ülikool Eestimaa kindralkuberner Axel Julius de la Gardie poole, et see arhiivi Tallinnas vastu võtaks.

Varad jäid seekord siiski evakueerimata, mis tähendas ülikooli Pärnusse jäämist. Nimelt vastas Eestimaa kindralkuberner, et ta ei näe mingit vajadust ülikooli arhiivi Tallinna transportimiseks, sest Soomest on tulnud juba mitu tuhat meest abiväge ja oodata on veel uute vägede saabumist. Aprillis saabuski kindralmajor Otto Wellingk koos abiväega Viljandisse, kuid meeolelu Pärnus jäi ärevaks. 15. aprillil 1700. a. arutas senat koguni küsimust, kas nii ohtlikel aegadel professorid üldse peavad kohale jääma või tuleb otsida kindlamat kohta. Otsustati siiski Pärnusse jääda, põhjendusega, et muidu ei saa ülikooli säilitada. Peeti aga mõistlikuks, et naised, lapsed ja vara toimetatakse kindlasse kohta.

1700. aasta mais näis sõjaoht Pärnu jaoks möödas olevat. O. Wellingki väed jõudsid Riiale appi ning sundisid vaenlase Väina jõe taha taanduma. Senati 16. mai istungil otsustati raamatukogu jälle kasutamiseks üles panna ja botaanikaaija plats vastu võtta ning trükkalile tehti ülesandeks ülikooli õu puhas hoida. Sedapuhku oldi sõjapaanikast üle saadud ning pöörduti tagasi argitoimetuste juurde.

Lootustega sõja seljataga

Igapäevamuresid oli ülikoolil küllaga. Alustada tuli tilkuvast katuses. Nagu varemgi pöörduti P. v. Esseni poole, kuid seekord loodetud abi ei saadud. P. v. Essen teatas rektorile suuliselt, et ei taha nende asjadega tegelda. Senat oli algul nõutu, siis otsustati kaevata kindralkuberner E. Dahlberghile ja paluda, et see annaks

käsu parandada katus. Paistab aga, et kindlustustööde eest vastutaval ohvitseril oli pakilisemaid muresid kui ülikooli katus. Igal juhul oli katus augustis ikka veel remontimata.

Ülikooli õue puhastamine võeti tõsiselt käsile. Esialgu süüdistati risustamises trükikoda, kuid senati ette kutsutud trükikal selgitas, et süüdi olid vankrid ja töllad, mille sissesõidu tõkestamiseks puudusid väravad. Ülikool palus abi linna komandandilt, kes lubaski õue puhtaks teha.

Sõja surutis andis eriti tunda aga selles, et professorid ei saanud kätte oma palka. 21. juunil 1700 pöördusid nad eesotsas rektor D. Eberhardiga kollektiivse kirjaga kantsler E. Dahlberghi poole ja kurtsid, et lõppeval poolaastal pole professorid saanud palka ega üliõpilased stipendiumi. Pealegi olevat Pärnus kõrgem üür ja kallim elu kui Tartus, samal ajal pole enam lisasissetulekuid (kirikuõpetajakohad) ega tulu majapidamistelt (Tõrvandi küla). Riiast aga vastati, et raha jätkub vaevalt garnisonidele.

Üha raskemaks muutusid juba enne sõda kasinad toitlusolud. 25. mai 1700. a. kirjas kindralkuberner E. Dahlberghile väitis professor Gabriel Sjöbergh (†1704), et ta on lihavõtetest saadik vaevelnud skorbuudi käes ja peaks sõitma Stockholmi, et end tervisevetel ravida. Ta palus luba ärasõiduks ning poole aasta saamata palka. Majanduslikust kitsikusest kõneleb ka rida teisi kirju. Kehva ja üksluse toidu juures polnud skorbuutki välistatud. Kui varem viriseti ka Tartu olude üle, siis nüüd kujutati Tartut juba küllusemaana.

Sõjaaja oludes tuli ülikoolil osa ruume sõjaväele loovutada. Kindralkuberner põhjendas seda asjaoluga, et kuna enamik professoreid ja üliõpilasi oli ära sõitnud, oli maja peaaegu tühjas jäänud. Osaliselt võis see õige olla, kuid arvestama peab ka alanud suvevaheajaga. E. Dahlbergh teatas igal juhul ülikoolile, et Pärnus on vähe ruume saabuva proviandi ja laskemoona mahutamiseks ning ta peab otstarbekaks kasutada selleks ülikooli ruume.

1700. a. suvel haaras Pärnut uus sõjaärevus, mille põhjustas Saksi vägede uus rünnak Riia vastu. Paanikas otsustati kirjutada kiri saamata jäänud palkade asjus. Mõned professorid otsustasid sõja eest pageda. Usuteaduse professor G. Skragge teatas senati istungil 28. juulil üsna ühemõtteliselt, et kavatseb sõita Rootsi ja

sinna jäädagi, kuni ajad paranevad. Moraali ja poliitika professor G. Sjöbergh põhjendas ärasõitu haigusega, kuid lisas, et tal on sõiduks kantsleri luba. Keelemeister Ulrich Schlyter, kelle ülesandeks oli õpetada prantsuse keelt, lihtsalt notifitseeris (teadustas) oma ärasõidu.

Nagu kevadisegi sõjaärevuse ajal arutati jälle, kuhu paigutada ülikooli insiigniad, arhiiv, raamatukogu ja trükikoda. Vastuseks ülikooli palvele lubada need paigutada Tallinna teatas Eestimaa kindralkuberner, et Tallinna Toompea lossis pole nende jaoks ruumi, rääkimata all-linnast. Nõu saamiseks ja informatsiooni hankimiseks oli ülikool kirjutanud ka kindralmajor O. Wellingkile. Rootsi väejuht teatas sõjaleerist Ruhja (Rüjiena) alt, et Pärnus pole midagi karta ning soovitas mitte hakata arhiivi, raamatukogu ja trükikoda ei Rootsi ega Tallinna vedama.

Pärast selle kirja ettelugemist ülikooli senatis otsustati arhiiv ja raamatukogu paigutada ülikooli keldrisse. Samal ajal nõudis komandant J. H. v. Schwengelm ülikoolilt üht ruumi relvade paigutamiseks. Rektor pakkus nn. väikest auditooriumi, kuid komandant võttis relvade paigutamiseks filosoofiateaduskonna toa. Väikesesse auditooriumisse paigutas komandant Wismarist saabunud humalad. Need olid mõeldud garnisonile õlle pruulimiseks. Õlut kulus rohkesti, sest Rootsi sõduritele oli alates 16. sajandi teisest poolest ette nähtud poolteist kannu, pühapäeviti kaks kannu õlut päevas. Ärgem selle õllekoguse hindamisel laskem end eksiteele viia tänapäeva õllekannudest. Rootsi kann mahu mõõdu ühikuna oli 2,62 liitrit. Kahtlemata ei piisanud Pärnu tapuväätidest ja seetõttu oli komandandi üks kohuseid hoolitseda humalate kui esmatähtsa sõdurivarustuse hankimise ja kvaliteetse säilitamise eest. Igapäevase õlle ärajäämine oleks mõjunud pärssivalt sõdurite võitlusmoraalile.

23. augustil 1700. a., vahetult enne uue õppeaasta algust, andis rektor D. Sarcovius ülikooli insiigniad arhiivi. See tähendas ülikooli töö katkestamist. Samal päeval lõpetas töö ülikooli senat, ja nagu näitas sündmuste järgnev areng, mitmeks kuuks. 1700. a. sügisel õppetööd ei alustatudki. Kohal oli liiga vähe üliõpilasi, professoritest olid Rootsi põgenenud D. Eberhard, L. Braun ja

Lars Molin (1657–1723). Ülikool Pärnust siiski ära ei kolinud, vaid jäi oma väikeses koosseisus ootama sõjasündmuste arengut.

Kui 6. oktoobril 1700. a. maabus Pärnus Rootsi armee kuningas Karl XII [1697–1718] juhtimisel, olid riigipead vastu võtnud ainult professorid S. Cameen ja O. Moberg ning kümmekond üliõpilast. Üliõpilased tervitasid kuningat serenaadi ja saksakeelse luuletusega.

Monarh oli hõivatud eelkõige sõjaasjadest. Suvel oli ta andnud purustava löögi Taanile. Oma vägedega Taani peasaare Sjælland juurde jõudes oli kuningas isiklikku vaprust üles näidates viinud oma väed võidule, mille tulemuseks oli Taani väljaastumine sõjast. Nüüd oli kuningas maabunud oma vägedega Pärnus, et minna appi Riiale ja seega vastu astuda ka Pärnut ohustanud Saksi vägedele. Pärnus sai Karl XII aga teate, et venelased tsaar Peeter I juhtimisel olid asunud Narvat piirama. Kuningas muutis kavandatud liikumissuunda. Ta võttis suuna Tallinnale, et minna Narvale appi. Ülikooli jaoks kuningal selle kõige kõrval loomulikult aega ei jätkunud.

Õppetöö algab jälle

Pärast seda, kui Rootsi väed Karl XII juhtimisel olid 30. novembril 1700. a. Narva lahingus võitnud Vene vägesid ning kuningas koos Rootsi pearmeelega asunud talvekorterisse Laiusel ja selle ümbruse mõisates, oli olukord Eesti- ja Liivimaal stabiliseerunud. Karl XII, keda vaevas pigem igavus kui ajapuudus, leidis mahti tegelda ka ülikooli asjadega, olles ilmselt E. Dahlberghilt innustust saanud. Alustati sellest, et ainsatele pidevalt kohal olnud professoritele O. Mobergile ja S. Cameenile maksti välja saamata palk.

Detsembris tundus, et Rootsi pearmee kaitse all on Pärnus võimalik tööd jätkata. Pärnusse saabus tagasi ka rektor D. Sarcovius, kes oli sõjategevuse eest otsinud varju Tallinnas.

Töö jätkumist märgivad ka rektori valimised ettenähtud ajal, 13. detsembril 1700. Kohal oli küll ainult kolm professorit, aga valimised olid üksmeelsed. Professorid D. Sarcovius ja S. Cameen

hääletasid mõlemad O. Mobergi poolt, kelle kandidatuuri oli heaks kiitnud ka kantsler E. Dahlbergh oma 19. novembril ülikoolile saadetud kirjas. Kantsler oli koguni arvanud, et O. Moberg võiks lihtsalt asuda rektori kohale, sest professoreid oli vähem kui korralisteks valimisteks vajalik. Rektor seati ametisse ilma tava-kohase pidulikkuseta, sest kohal oli liiga vähe professoreid ja üliõpilasi.

Järgnevalt saabus Pärnusse tagasi professor M. Dau, kes oli läinud sõjapakku Hiiumaale. Ta kinnitas kirjas kantslerile, et poleks Pärnust lahkunud, kui oleks näinud võimalust end ilma palgata veerand aastat elus hoida. Ta palus enda äraolekut käsitleda kui hädajuhtumit. Järgmine teade saabus jaanuari algul Stockholmist professor L. Molinilt, kes teatas, et oli viibinud Stockholmis seoses naise haiguse ja surmaga, kuid nüüd valmis esimesel võimalusel teenistust ülikoolis jätkama.

Nii võis ülikool 1701. a. algul arvestada viie professoriga ette nähtud kümnest ning päevakorda tõusis õppetöö taasalustamine. 8. veebruaril 1701. a. kogunes ülikooli senat üle pika aja jälle ametlikule istungile. Esimese päevakorrapunktina arutati, mida teha Rootsis viibivate professoritega. Otsustati saata kõigile kirjad. Et pagened oli ka ülikooli sekretär N. Fundell, peeti vajalikuks, et kirjad saadab rektor isiklikult. Asuti täitma ikka veel vakantset õigusteaduste professori kohta. Ülikooli senat otsustas teha ettepaneku kinnitada sellele kohale Uppsalas õppinud Samuel Auseen (†1734). Märtsis määratigi ta ametisse ning ülikool võis loota uute üliõpilaste juurdevoolu nende noorte näol, kes olid huvitatud riigiameteist Eesti- ja Liivimaal.

Hoopis karmilt suhtus õppetöö katkestamisse noor kuningas Karl XII. 25. mail 1701, oma Liivimaalt lahkumise eel, saatis ta E. Dahlberghile kirja, mis kandis ka riigikantselei juhataja Carl Piperi allkirja. Valitseja teatas Pärnu ülikooli professorite G. Skragge, L. Brauni, G. Sjöberghi, D. Eberhardi ja S. Dimbergi vallandamisest. Sissejuhatuseks märkis monarh karmide sõnadega, et möödunud aastal toimunud vaenlase rünnaku puhul ilmutasid neli nimetatut arusaamatut kartlikkust ja põgenesid maalt, jättes maha õppiva noorsoo. Veelgi raskemaid etteheiteid sai mate-maatika professor S. Dimberg, ilmselt kõige tõsisemalt võetav

teadusemees oma aja Tartu ülikoolis. Kuninga arvates puudus ta ülikoolist pikka aega isiklikel põhjustel, jättes noorsoo kahjuks oma õppetooli tühjaks. Armu leidnute seas nimetas kuningas L. Molini ja M. Daud, kelle vabanduskirjad lahkumise põhjuste kohta olid ilmselt piisavalt veenvad. Isegi ajutiselt Tallinnasse lahkunud D. Sarcovius pääses vallandamisest ainult tänu E. Dahlberghi eestkostele.

Samas määras Karl XII vallandatute asemel ametisse uued professorid: Kalmari gümnaasiumi usuteaduse lektor Johan Folcher (1664–1729) sai III usuteaduse professoriks. Dr. Andreas Lundelius pidi saama arstiteaduse, magister Samuel Krook matemaatika, Andreas Palmrooth (†1725) moraali ja poliitika ning magister Erik Fahlenius (1651–1710) idakeelte ja kreeka keele professoriks. Kuninga määratud uued professorid astusid ametisse siiski alles 1701. a. sügisel. Kevadsemestril õpetasid vaid eelmisest koosseisust ametisse jäänud üksikud professorid.

Uute professoritega ei vedanud ülikoolil kahel tähtsal erialal — arstiteaduses ja matemaatikas. Arstiteaduse professoriks määratud Andreas (Anders) Lundelius teatas 24. augustil oma raskest haigestumisest, ta ei saavat sõnagi suust. Ilmselt oli tegemist insuldiga ja sellest tingitud halvatusena. Mõni päev hiljem teatas ka matemaatika professor S. Krook, et on raskelt haige, mille kinnituseks oli lisatud Stockholmi linnaarsti tõend. S. Krook lootis siiski paranemisele, saates andmed loengukava jaoks ning lubades tulla järgmisel kevadel esimese laevaga. Tegelikult S. Krook oma ametikohale Pärnus ei jõudnudki ja nii jäi Pärnu ülikool mitmeks aastaks ilma matemaatikuta.

Ülikooli senat avaldas rahulolematust seoses professor G. Sjöberghi vallandamisega, sest professorid hindasid moraali ja poliitika professori senist tegevust ja kiitsid ta virkust. E. Dahlbergh toetas ülikooli taotlust, et G. Sjöbergh saaks senise moraali ja poliitika professuuri asemel ajaloo professori koha, sest mõisteti, et tema ennistamiseks vanale kohale pole lootust. Jäi üle võtta ta ülikooli teenistuse uue mehenä. G. Sjöbergh võeti 1702. a. ülikooli teenistusse ajaloo professorina. Tekkis pikka aega kestnud tüli seoses staažiga. G. Sjöbergh ise rõhutas, et on olnud 12 aastat ülikooli teenistuses ja et teda toetavad selles küsimuses ka teised

professorid. Ka E. Dahlbergh taotles eraldi kirjas G. Sjöberghi endise staaži taastamist, kuid kõik vastavasisulised palved lükati kõrgemalt poolt tagasi.

Osa vallandatud professoreid pidigi ülikoolitööst esialgu kõrvale jääma. Nii näiteks tuli G. Skraggel leppida Saaremaa maa-kohtuniku tagasihoidliku ametikohaga. Mõni aasta hiljem sai ta küll Liivimaa kindralsuperintendendi ja Pärnu ülikooli prokantsleri kõrge ameti. Senine kreeka keele ja idakeelte professor D. Eberhard sai tänu E. Dahlberghi eestkostele Riia lütseumi rektoriks. Kirjas ülikoolile väljendas D. Eberhard oma vallandamise pärast siiski sügavat nõrdimust.

Vallandatud arstiteaduseprofessor L. Braun järgnes kuningale sõjaväljale. Juba 1702. a. taotles ülikool ta vabastamist sõjaväest, lootes endise professori, kuningliku historiograafi O. Hermelini abile. Varssavist saadetud vastuses teatas viimane, et kuningas ei kavatse oma otsust muuta. Nii jäi ülikool ilma arstiteaduse professorist, mis vähendas ülikooli ligitõmbavust.

Endine väga hinnatud matemaatikaprofessor S. Dimberg sai alles 1706. a. Riias õuekohtu assessoriks. Kuigi ametikohta kõrges riigiasutuses võis võrrelda professori omaga, kaotas erudeeritud matemaatik võimaluse jätkata oma Tartus nii silmapaistvalt alanud teadustööd. Nimelt oli S. Dimberg Tartu ülikoolis esimesena Euroopas esitanud Newtoni õpetust süstemaatilise loengukursusena.

Eelnenu taustal jätkusid Pärnus sõjaolukorras ülikooli elu varjutanud probleemid. Ülikooli ruumid tuli vabastada sõjaväe varustusest. Kindralkuberner andis vastava käsu suure auditooriumi suhtes. Oktoobris otsustati ka raamatukogu üles panna. Lausa anekdootlikuks kujunes aga aastaid jätkuv teema ülikooli tilkuvast katusest ja vihmaveerennide paigaldamisest.

Igikestev oli ka uute professorite ja üliõpilaste korteriprobleem. Millegipärast ilmutas osa Pärnu kodanikkonnast ülikooli vastu ebasõbralikkust. Mõned olevat koguni öelnud, et nad jätavad pigem maja tühjaks, kui annavad professorile üürile. Kantsler Dahlberghil ei jäänud muud üle, kui anda käsk linna komandandile, et see abistaks professoreid odavate korterite saamisel.

1701. aastal tegi Karl XII Pärnu linna jaoks olulise ja ilmselt ka ülikooli arengule soodsalt mõjuma pidanud otsuse uue raekorralduse kehtestamisega. Selle eesmärgiks oli murda seni Pärnu linna valitsemises domineerinud kohalik kaupmeeskond. Uue kava järgi pidid esimene bürgermeister ja kaks raehärrat olema juristid.

Töö algus püssirohutünnide otsas

1701. a. suudeti Pärnus küll õppetööd alustada, kuid sõja vari mõjutas seda kõigil järgnevail aastail. Eriti kannatasid Eesti- ja Liivimaa Vene feldmarssali Boris Šeremetevi juhitud rüüsteretkede tõttu. Esimene neist toimus juba 1700. a. oktoobris, kui Peeter I piiras Narvat. Kui Karl XII lahkus 1701. a. kevadel Rootsi peavägedega sõjakäigule Poolasse ja Saksimaale, jäid Liivi- ja Eestimaa kaitseks ainult nõrgad garnisonid ja väike väliarmee Wolmar Anton v. Schlippenbachi juhtimisel, kes ei suutnud vastu seista Pihkvasse koondatud ja sealt rünnakule asunud Vene vägedele.

1701. a. jõulude paiku võttis B. Šeremetev ette järjekordse rüüsteretke, jätkates neid ka järgmistel aastatel. 1703. a. algas Peeter I käsul B. Šeremetevi 11 000-mehelise ratsaväe retk Liivi- ja Eestimaa põhjalikuks laastamiseks. Läbiti Viru-, Järva-, Viljandi- ja Tartumaa, teel põletati Rakvere, Paide, Viljandi, Põltsamaa jt. keskused. Esialgu läbisid venelased maa u. 10 km laiuse rindena, mille ees liikus tatari ratsavägi, ettesattunud inimesi piinates ja tappes. Osa inimesi, eriti lapsi, jäeti ellu ja müüdi Venemaale orjadeks. Maa suuremaks rüüstamiseks jagati armee hiljem osadeks — parteideks (Peeter I poolt Euroopasse pürgimisel ohtralt kasutamist leidnud saksa termini eeskujul — sks. k. *Parthey*). Need muutusid röövsalkadeks, mis säilisid rahva mälus *pardi-ajajate, ruskide, kirkiside* jt. nimetuste all.

Sellises olukorras oli Pärnu väheseid paiku Eesti- ja Liivimaal, kus ülikooli töö oli mõeldav. Lausa sümboolne oli, et ülikooli keldrid olid garnisoni püssirohu- ja laskemoonalaoks. Professoreid ja üliõpilasi ähvardas pidev õhkulendamise oht. Kui 4. juunil 1702. a.

jõudis ülikooli senatini teade Uppsala suurest tulekahjust, mis olevat kogu linna tuhaks teinud, taotlesid hirmunud professorid, et püssirohi viidaks ülikooli keldrist kuhugi mujale. Paar päeva hiljem Riiga saadetud kirjas kaevati komandandi peale, et see on lasknud Stockholmist saabunud püssirohu ja laskemoona paigutada ülikooli keldrisse. Kirja autorid väitsid, et kui juhtub tekkima tulekahi, ei häviks mitte ainult ülikoolihoone, vaid kogu linn. Väljapääsu nähti selles, et püssirohi viidaks püssirohutorni.

Vastuseks pretensioonidele rõhutas Pärnu asekomandant M. J. Wollfeldt, et püssirohi ja laskemoon paigutati ülikooli keldrisse kantsleri ja kindralkubernerih Dahlberghi enda korraldusel, kelle arvates see olevat parim koht. Et keldris keegi tuld ei kasutaks, oli kindralkuberner lasknud trükikoja sealt välja kolida. Trumbina lisas asekomandant, et ka kuningas käskis säilitada laskemoona ülikooli keldrites. Varsti teatas ka Liivimaa kuberner Karl Gustav Frölich, et püssirohi ja laskemoon peavad ajutiselt jääma sinna, kus nad on. Professorite ärevust aga suurendasid kuulujutud ringisõitvatest tulesüütajatest. Lõpuks hakkas ka M. J. Wollfeldt muretsema. Kohanud juhuslikult professor J. Folcherit, lubas ta, et keldrist viiakse ära nii palju püssirohtu, kui palju mahub püssirohutorni. Tegelikult ähvardasid püssirohutünnid ja laskemoon veel pikka aega akadeemiliste kodanike elu. Alles aprillis 1708. a. sai ülikool oma keldri tagasi.

Õppetöö alustamiseks vabastati ülikooli senati ruum humalatest, varsti aga nõuti sõjaväele tagasi. Aprillis 1702 teatati nimelt senati istungil, et komandant soovib paigutada ülikoolihoonesse Pärnusse saabunud püstolid, sadulad ja muu varustuse, mille talletamiseks polnud muud kohta. Kuigi senati reageering oli eitav, võeti sõjavarustuse jaoks siiski väike auditoorium. Lubati, et Riist saabunud varustus jääb hoonesse ainult 4–5 päevaks, kuni see rügementidele välja jagatakse. Rektor M. Dau väitis, et ülikooli maja pole kuningas määranud selliseks otstarbeks ja et auditooriumi on ülikoolil loenguteks hädasti vaja. Ülikooli survet arvestades vabastatigi auditoorium peatselt, nagu lubatud.

1703. a. kevadel suurendasid Pärnus ruumikitsikust Tartust evakueeritud Rootsi tsiviilasutused. Ülikoolihoonesse tahtis oma kantseleid paigutada Liivimaa Eesti osa asehaldur Gustav Adolf

Strömfeldt. Rektor J. Folcher oli probleemide kerkides eriti resoluutne suure auditooriumi suhtes: seda ei saa ära anda.

Varsti hakkasid akadeemilisi kodanikke ahistama katsed majutada nende juurde sõjaväelasi, kuigi sõjaväe majutamise kohustuse puudumine kuulus ülikooli privileegide hulka. Probleeme tekkis eriti ooberst Magnus Wilhelm Nierothi rügemendi ohvitseride ja allohvitseride korteritesse paigutamiseiga. Et majutamine oli eelkõige linna kohustus, käis kõigepealt rektori juures pinda sondeerimas raehärra ja kortermeister Vick. Ta arvas, et akadeemia liikmed peaksid majutusvabaduse privileegist loobuma. Pärast asja kaalumist otsustas ülikool, et kui vaja, on majutuskohustus majadel, mitte ülikooli liikmetel. Selle formuleeringuga mõeldi, et ohvitseride ja allohvitseride ei tule paigutada mitte professorite juurde, vaid majadesse, kus professorid elasid, kui seal leidus ruumi. Selgituseks lisati, et neid, kellel on oma majapidamine ja rohkem ruumi, kui nad ise vajavad, on ülikoolis õige vähe. Tegelikult ülikooli vastuseisu ei arvestatud. Tekkis suuri konflikte, mille näitena võib tuua professor G. Sjöberghi juhtumi.

Nagu nähtub G. Sjöberghi 5. septembri 1702. a. kaebekirjast, oli tal korter kahekorruselises puumajas, kus kummalgi korrusel oli üks köetav tuba ja kaks külma kambrit. Ühel korrusel elas perenaine väikeste lastega, teisel professor. Perenaise juurde oli juba varem majutatud kuus meest maamiilitsast, kaks moonastajat ja neli suurtükiväelast. Nüüd oli perenaise juurde paigutatud veel üks leitnant kolme sõduriga, ajalooprofessori ainsasse sooja tuppa aga kapten kolme-nelja sõduriga. Professor soovis oma ainsas toas rahu ja vaikust, et seal tudeerida ning noorsugu avalike ja eraloengutega teaduse juurde juhtida.

Viimase soovi mõistmiseks tuleb arvestada, et eraloenguid pidasidki professorid oma korteris. Kui olukord nõudis, tuli kodus pidada ka avalikke loenguid. Seda vajadust võimendas ülikoolihoone osaline kasutamine sõjavarustuse laona. Mõnikord olid professorid sunnitud pidama loenguid oma korteris ka kange külma tõttu, kuigi ülikool soovis, et neid peetaks auditooriumis. Kõige selle taustal võib ette kujutada professor G. Sjöberghi närvilisust ohvitseride ja sõdurite paigutamise pärast ta ainsasse tuppa.

Veel suurem konflikt tekkis sõjaväelaste majutamisega professor D. Sarcoviuse korterisse, kes 1703. a. veebruaris kaebas, et tema Tallinnas oleku ajal oli korterisse asunud kapten Günthersberg. Et professoril polnud korteris rohkem ruume kui üksainus kamber, kus ta pidas ka oma eraloenguid, palus ta abi kapteni väljatõstmiseks. Pärnu bürgermeister Samuel Christian Heno põhjendas ohvitseri korterisse võtmist (ilmselt oli korter bürgermeisteri enda majas) sellega, et D. Sarcovius polevat enne ärasõitu teatanud, et soovib korterit säilitada. Samuti oli tal üürivõlg.

Tundub, et professor D. Sarcovius sai seekord oma korteri tagasi, kuid 1703. a. tuli tal sõjaväe majutamisega uus pahandus. Raad paigutas tema korterisse maamiilitsa ooberstleitnandi Heinrich Johann Buddenbrocki. Professorit polnud ilmselt kodus, sest majutamisel löödi ta uks sisse ning asjad tõsteti korterist välja.

Senati sekkumisel paigutati professori asjad küll korterisse tagasi, kuid sissemurdmist ühe nende kolleegi korterisse pidasid professorid ülikooli jurisdiktsiooni rikkumiseks. Professor ise ei lootnudki enam oma õiguste taastamisele Pärnus ning sõitis isiklikult Stockholmi õigust nõudma. Senat soostus sellega ning andis ka vastava loa, kuid sõjaaja ohtude tõttu ei saanud reis teoks. Selle asemel sõitis professor oma naise ja lastega Tallinna.

Kuigi ühe professori korteripuutumatus tundub suure sõja taustal tühiasjana, ei pidanud ülikool paljaks pöörduda ka otse kuninga poole. Karl XII ei pidanud asja vähetähtsaks. Ka tema meelest oli tegemist privileegide rikkumisega. 16. novembril 1703. a. kindralmajor W. A. v. Schlippenbachile ja asehaldur G. A. Strömfeldtile saadetud kirjas teatas kuningas, et ei saa kuidagi taluda maa seaduste ja õiguste rikkumist. Ja kuigi Pärnu komandant oli juba andnud käsu professor D. Sarcoviuse korter vabastada, nõudis monarh ka juurdluse korraldamist. Määrati erikomisjon ning tüli kestis veel pikka aega. Asja tähtsust rõhutas see, et detsembris 1703 valiti D. Sarcovius rektoriks.

Uuesti muutus olukord ülikooli eksistentsi seisukohalt kriitiliseks 1704. a., kui rootslastel oli suuri sõjalisi kaotusi. Juulis kapituleerus Tartu, 10. augustil vallutasid Vene väed Narva. Leiti, et ka Tallinn on hädaohus. Senat pidas vajalikuks kallihinnalise raamatukogu Riiga toimetamist. Vene väed Pärnut siiski ei rün-

nanud ning õppetöö ei katkenud. Stipendium määrati 18 üliõpilasele, kuigi üliõpilasi oli ilmselt rohkem. Sõjaolukorra halvenedes esitas sõjavägi ülikoolile uusi nõudmisi ruumide loovutamiseks. Seekord pakkus ülikool trükkal Johann Brendekeni (1653–1710) korteriks ette nähtud ruumi.

1704. a. suveks oli Pärnusse jäänud vähe professoreid. 1. aprillil suri ajaloo professor G. Sjöbergh, 30. aprillil teoreetilise filosoofia professor D. Sarcovius. Sama aasta sügisel lahkus ülikooli teenistusest kauaaegne retoorika ja poeetika professor M. Dau, kelle kuningas nimetas Pärnu justiitsbürgermeistriks. Endiselt olid täitmata arstiteaduse ja matemaatika professorite kohad. Veninud oli professor L. Brauni vabastamine sõjaväest, kuigi teadlane seda ise taotles ja ülikool nõudis. Kuningas oli sellega nõus tingimusel, et tema asemele leitakse sõdurite ravitsemiseks Kuramaal uus arst. 1705. a. sügisel L. Braun lõpuks vabanes, ülikool ennistas ta professori kohale ning arstiteaduskonnas algas jälle õppetöö.

Oktoobris 1704. a. esitas senat kantslerile pika taotluse vakantsete professuuride täitmiseks uute võimekate kandidaatidega. Matemaatika professoriks esitati magister Conrad Quensel (1676–1732), kes oli Turu ülikooli adjunkt (nooremõppejõud). Ajaloo professoriks sooviti magister Nicolaus Wiraeust (1671–1710), kes oli õppinud Lundi ülikoolis, hinnatud ajaloo tundjana ja oskas mitut Euroopa keelt, mida peeti selle ameti juures väga oluliseks. Filosoofia professoriks soovitati määrata Uppsalas õppinud Carl Schultén (1677–1730 v. 1740), kelle tugevaks küljeks arvati väga head idakeelte tundmist. Pikemalt tuli põhjendada kuramaalase Jacob Wilde (1679–1755) esitamist retoorika ja poeetika professori kohale, sest kantsler oli pidanud paremaks mõnd rootslast. Ülikool oli aga seisukohal, et on vaja just sakslasest professorit, kes suudaks korrigeerida saksakeelseid kirjutisi ja laule. Kinnitus saadi ning 1705. a. suvel ja sügisel asusid kõik uued mehed ametisse. Ülikoolil olid olemas võimekad professorid ning et sõjategevus pärast Tartu ja Narva vallutamist venelaste poolt ei olnud Eesti- ja Liivimaa enam intensiivne, võis Pärnu jälle lootustega tulevikku vaadata.

Ikka lootustega

Uute professorite ametisseastumise tõttu teravnesid majandusprobleemid. 1704. a. oli välja maksmata nelja sõja-aasta palk, kuid see oli tol ajal Rootsi riigis üsna üldine nähtus. Karl XII andis küll käsu, et akadeemiad peavad saama vajalikku abi, kuid Liivimaa kindralkuberner teatas, et mingit raha kassas ei ole, sest kõik läheb armee ülalpidamiseks. Pärast korduvaid pöördumisi Stockholmi ametkondade poole tegi kammerkolleegiumi juht Fabian Wrede Liivimaa Eesti ala majandusasehaldurile G. A. Strömfeldtile ja peasõjakomissarile P. v. Palichele ülesandeks vaadata, mida saaks teha võlgade likvideerimiseks. 1705. a. assigneeris P. v. Paliche ülikoolile raha kahel korral, mais ja novembris, kokku 5334 hõbetaalit. Ilmselt oli see summa 1704. a. palkade katteks. Kirjavaheetus eelnevate ja järgnevate aastate saamata jäänud palkade üle kestis veel aastaid.

Õppetöö jätkamisel oli ikka veel probleemiks ülikoolihoone seisund. Hädad algasid katusest, millest puudus palju kive. Suurtest aukudest sadasid sisse vihm ja lumi. Vesi oli rikkunud nii põrandad kui ka seinad, kust krohv oli maha varisenud. Parandamist vajasid aknad. Sõjaoludes oli aknaklaasi hankimine Pärnus raske ja senat otsustas pöörduda Tallinna klaassepa poole.

1707–1709 arutas senat korduvalt maja remontimist. 1707. a. koostatud remondiplaanis peeti vajalikuks 1000 uue katusekivi paigutamist. Oli vaja ka 62 palki, mis ilmselt pidid minema mädanenud sarikate ja talade väljavahetamiseks. Palgid kavatseti kindralkubeneri korraldusel lõigata kas Tori või Vändra mõisa metsast. Akadeemiline pere omalt poolt oli valmis remondile kõigiti kaasa aitama. Nii teatas I usuteaduse professor J. Folcher, et kavatseb tellida Hollandist vajalikul hulgal telliseid ja esialgu need ise kinni maksta, kui ülikool selle talle hiljem hüvitab. Professor S. Auseen võttis enda peale müürseppade palkamise.

Et remondi algus siiski venis, kasvasid vajalikud parandustööd tegelikult kapitaalremondiks. Vahepeal oli muretsetud kive ja palke, millest osa ära varastati, teine osa aga välja laenati. 1708. a.

selgus, et katusekive oleks tarvis juba 3000, sissesadanud vihma-vee tõttu oli vaja uut põrandat ka ülikooli kirikus, käärkambris ja kassaruumis. 1709. a. mais peeti nõu ehitusmeister Ugglaga, kes kutsuti rektori juurde lepingut sõlmima. Kui aga meister oli maja ja materjalid üle vaadanud, selgus, et vaja läheb veel suuremat remonti, kui esialgu arvatud, ja oli selge, et planeeritud erakorralistest summadest ei piisa. Jälle otsustati kirjutada kantslerile, kuid Põhjasõja käik 1710. a. ei jätnud enam võimalusi ka hädavajalikeks remonttöödeks.

Ülikoolihoone Pärnus. *The University building in Pärnu.*

Professorite sisseelamist Pärnusse näitab nende soov endale kõigi raskuste kiuste uues ülikoolilinnas majad ehitada. Mingil määral süvendas seda soovi kindlasti ka kõrge üür, mille peale kulus veerand kuni pool palgast. Et kivimajade ehitamiseks ei jätkunud lupja, mis ilmselt kulus kindlustustöödeks, tulid professorid jälle välja taotlusega, et neil lubataks ehitada puumaju. 1705. a.

kirjutati kruntide saamiseks Pärnu raele. 19. jaanuaril saadeti kiri ka kuningale, millele lisaks rektorile kui ülikooli esindajale olid alla kirjutanud kõik professorid. Õpetatud mehed teatasid, et kavatsevad ise oma majad üles ehitada, paludes vabastada ehitusplatsid krundirahast, mida neilt nõudvat Pärnu raad.

Uusi lootusi tekkis Pärnu ülikoolis 1706. a. seoses Rootsi vägede võitudega Poolas. Neis võitudes nähti tagatist ka Pärnu julgeolekule. Ülikooli tuleviku üheks võtmeküsimuseks peeti nüüd üliõpilaste elutingimuste parandamist. See pidanuks eeldatavalt kaasa tooma uute üliõpilaste juurdevoolu. Ülikooli senat otsustas saata kuningale sellekohase supliigi (palvekirja). Ülikooli arvates tuli lisaks 40 stipendiaadi toetamisele organiseerida ühistoitlustamine veel 30–40 üliõpilasele. Et probleemiks olid kallid korterid, taotles senat Pärnusse ühiselamu ehitamist. See pidi olema kahekorruseline maja 40–50 kambriga sama arvu üliõpilaste tarbeks. Tol ajal valitses üliõpilaste seas ikka veel arvamus, et igal persoonil on õigus oma kambrile. Olid ju ka munkadel olnud oma kongid. Kõik need üliõpilaste olukorra parandamise kavad esitati kindralkubernerile 1706. a. ja sooviti, et see hangiks kuninga nõusoleku.

Sõjaajal oli mureküsimuseks toiduainetega varustamine. 1705. a. taotles ülikool endale järjekordselt kalureid, kes kaks korda nädalas akadeemilisele perele odavalt kala pakuksid. Pärnu raad viitas aga võimalusele osta kala turult. 1706. a. sügisel täitis raad siiski ülikooli turumajandusreeglitega vastuolus oleva soovi ja eraldas neli kalurit, kes olid saanud raelt lausa ihunuhtluse ähvardusel käsu vähemalt kaks korda nädalas professoritele kala tuua, kui just torm püüki ei sega.

Septembris 1705 arutas senat järjekordselt toiduainete nappuse probleemi. Nüüd asuti väga turumajanduslikule seisukohale: kõik maalt linna toodavad toiduained viidagu turule ja müüdagu neile, kes pakuvad kõige paremat hinda. Professorid tahtsid endale ka talusid koos talupoegadega, nagu oli olnud Tartus. Turu varustamiseks toiduainetega andis majandusasehaldur korralduse, et linna turule toodavaid toiduaineid ei tohi müüa väljaspool linna — linnaväravas, nagu mõnikord oli kombeks. Erikorraldus anti Pärnu ümbruse mõisarentnikele, kes tavaliselt oma talupoegade saadused üles ostsid — nüüd pidid nad lubama talupoegadel ise oma veised,

või, munad jms. turule viia. Ka linna komandant ja ohvitserid said käsu, et nad ei ostaks toiduaineid sundkorras üles, vaid laseksid "kaubandusel vabalt käia avalikul turul".

Riigivõimu ja linna osavõtlik suhtumine aitas ülikoolil vastu seista ettepanekutele ja kavadele uuesti kolida. Mõtte algataja oli jällegi Liivimaa kindralsuperintendent, ühtlasi ülikooli prokantsler, kes resideerus Riias. Selles ametis oli tol ajal Nils Bergius, kes kuningale saadetud kirjas väitis, et on vähe lootust Liivimaa akadeemia arenguks seni, kuni see jääb Pärnusse. Ülikool võivat kasvada ja edeneda ainult Riiga kolides.

9. juunil 1704. a. saatis Karl XII ülikoolile kirja, millele oli alla kirjutanud ka riigikantselei juhataja Carl Piper. Kuningas meenus, et asjaolusid kaaluti, kui ülikool viidi Tartust Pärnusse. Rahutul sõjaajal ei pidavat ta muudatusi võimalikuks. Selle asemel andis kuningas käsu põhjalikult uurida, mis takistab ülikooli edennemist Pärnus. Alles kui selgunuks, et ülikooli ei saa Pärnus jalule aidata, tuli kuninga arvates selgitada, kas viia see Riiga või mõnda teise linna. Prokantsleri kirja kuningale arutati 8. augustil 1705. a. ka senatis. Aruteluks andis põhjust mure, mis oli ilmnenud ka Tartus, nimelt üliõpilaste väike arv. Ärakilimise mõte lükati aga "ohtlikku sõjamõllu silmas pidades" tagasi.

1706. a. Poolas saavutatud võitude tingitud lootustega asuti Pärnus lahendama ka ülikooli ammuseid probleeme, s.o. botaanikaia ja anatoomikumi ehitamist ning instrumentariumi täiendamist. Botaanikaia rajamise eestvõitlejaks sai arstiteaduse professor L. Braun, kes 18. jaanuaril 1708. a. esitas rektorile ja senatile märgukirja, milles järjekordselt rõhutas botaanikaia tähtsust. Tema arvates tulnuks töödega alustada juba 1708. a. kevadel. L. Braun soovitas palgata aedniku ja ehitada talle väikese maja.

Botaanikaia plats oli selleks ajaks kas juba välja mõõdetud või vähemalt teada. L. Braun pidas seda liiga väikeseks ja soovitas välja vahetada maatüki vastu, mis ulatus vallini, kuid oli suurtükiväe käes. See "Suurtükiväe aed" asus läänepoolse linnavalli juures. Aia rajamise tööd võis L. Brauni arvates teha garnisoni sõdurite abil. Aednikumajakese võinuks ehitada fortifikatsioonimeeskond, nagu see varem oli ehitanud maja ülikooli trükkalile. Siinjuures peeti vajalikuks ülikooli kantsleri abi. Kantsleri seisukohalt oli ülikooli

positsioon aga halvenenud, sest E. Dahlbergh oli 1703. a. surnud. Pärast E. Dahlberghi täitsid kantsleri ametikohta Stockholmis elavad riigiametnikud. 1705–1710 oli kantsleriks väljapaistev riigimees Arvid Horn (1664–1742), kes seisis küll lähedal kuningavõimule, kuid jäi eemale ülikooli argimuredest. Igatahes 1708. a. kevadel ei saadud botaanikaaias veel istutustöid alustada. Sama aasta juunis arutas senat jälle botaanikaaija rajamist, aga sinnapaika asi jäigi, sest eelseisvad sõjasündmused seadsid kogu ülikooli töö küsimärgi alla.

Anatoomikumi ega tähetorni ehitada ei suudetud, kuid anatoomia õpetamiseks positiivne lahendus siiski leiti. 2. novembril 1709. a. kirjutas rektor C. Schultén kantslerile, et arstiteaduse professor L. Braun alustas avalikke anatoomilisi lõikusi (seda tehti hoones, mille keskaegsed müürid olid alles veel pärast viimast sõda: nn. Elevandiaidas), nagu ülikooli statuut ette nägi, ning esitas ka üksikasjaliku programmi. A. Horn kiitis L. Brauni anatoomia õpetamise programmi heaks.

C. Quenseli astumisega matemaatika professori kohale muutus jälle aktuaalseks uute teadusinstrumentide muretsemine. Kõigepealt hakati otsima pikksilma, mille oli ostnud professor S. Dimberg, kuid mis oli kaduma läinud ülikooli Pärnusse kolimisel. Tartus oli pikksilma nähtud veel ülikooli kassas paberisse mässituna, kuid Pärnus seda enam üles ei leitudki. Võib oletada, et S. Dimberg võttis enda muretsetud riista Rootsi kaasa. Professor C. Quensel tegi ettepaneku osta Riia raamatukaupmees Nõlleri juurest uus pikksilm ja astrolaab. Ilmselt jäi aga ost rahapuudusel ära. Nii jäidki Pärnus ehitamata tähetorn ja muretsemata teadustöök vajalikud instrumendid.

Kõigi puuduste ja hädade puhul tuleb arvestada, et ülikooli töö Pärnus toimus rasketes sõjaoludes. Mis oleks juhtunud ülikooliga, kui see oleks Tartusse jäänud, näitab selle linna saatus. Pärast kapituleerumist tsaar Peeter I juhitud Vene vägedele 13. juulil 1704. a. katkestasid Vene võimud linna suhted muu maailmaga, keelates ka kirjavahetuse. Võimatult raskeks muutus linna varustamine toiduainetega. Peeter I käsul algas 18. mail 1707 elanike küüditamine. Esialgu saadeti koos perekonnaga Moskvasse 50 käsitöömeistrit ja kuus kaupmeest. 1708. a. otsustas tsaar küüditada

aga kogu sakslastest elanikkonna. 18. veebruaril 1708. a. saadeti Venemaale 824 tartlast, kellest osa olid ilmselt eestlased. Küüditamisele järgnes linna rüüstamine. 12. juulil 1708. a. algas Peeter I käsul linna süstemaatiline hävitamine. Lasti õhku linnamüürid ja teised kivehitised, seejärel pandi põlema kirikud ja elumajad. 17. juulil oli jõutud nii kaugele, et pandi põlema viimane saun, kus sõdurid olid end pesnud õhkulaskmise püssirohust ja põleva linna tahmast. Küüditamisest pääsenud linlased otsisid elupaika laastatud ja mahapõletatud külades. Sellist saatust oleksid pidanud jagama ka professorid ja üliõpilased.

Samal ajal jätkus Pärnus vaatamata kõigile raskustele õppetöö. Tõusuperioodiks võib pidada 1706.–1709. aastat 30. märtsil 1708. a. kuulas senat rektor Ingemund Brömsi (1669–1722) soovil ära kõigi professorite aruanded. Professorid kiitsid üliõpilaste virkust loengutel käimisel. Ainult usuteaduse professor J. Folcher kurtis, et ruumipuudusel ei ole ta saanud pidada eraloenguid. 1709. a. aprillis oli viis üliõpilast sooritanud nn. suure eksami ja päevakorda tõusis nende magistripromotsioon. 4. novembril 1709 otsustati see korraldada nädala pärast. Selle kohta, kas noormehed oma esimese teaduskraadi ka kätte said, andmed siiski puuduvad.

1709. a. mõjutas olukorda ka eelmise aasta suur ikaldus, mis ajalookirjutuses on jäänud 1695.–1697. a. ikalduse ja Suure nälja varju. Ikalduse mõju suurendas Vene röövjõukude vastu võitlevate Rootsi vägede varustamise vajadus. 24. augustil 1709 saatis ülikool kantslerile lausa appihüüdena kõlava pika kirja, millele olid lisaks rektorile alla kirjutanud kõik professorid. Professorid kaebasid, et neil pole enam pätsi leibagi majas ning puudub raha selle ostmiseks. Linnakodanikud neile laenu ei andvat, õpetatud meestel enestel ei ole ei hõbedat, kulda ega muud varandust peale raamatute. Raamatuid on vaja aga üliõpilaste õpetamiseks. Selles olukorras sõltus kõik sõjasündmuste arengust.

VAIMUELU

Usutülid

16.–17. sajandil Rootsis ja kogu Euroopas toimunud usuvõitluste taustal on mõistetav suur tähelepanu usuküsimustele nii Tartu kui ka Pärnu ülikoolis. Reformatsioon toimus Rootsis 16. sajandil. 1592. a. oli koos kuningas Sigismundi (Rootsi kuninga Johan III ja Poola printsessi poeg; valiti 1587 Poola kuningaks ja päris 1592 Rootsi trooni; tõrjuti Rootsis võimult 1599) troonile asumisega tehtud katset katoliiklus restaureerida, vastuseks sellele võttis Uppsala kirikukogu 1593. a. vastu Augsburgi usutunnistuse. Usukonflikt kajastus järgnenud mitu aastakümnet kestnud Poola–Rootsi sõdades, milles eriti kannatasid Liivi- ja Eestimaa. Sõjad tegid Rootsi riigivõimu igasuguste kõrvalekaldumiste suhtes luterlusest ettevaatlikuks. Siiski polnud olukord Liivimaal usuküsimustes nii terav. Võrreldes Uppsalaga olid Tartu ja Pärnu keskvaldumised alalisest kontrollist eemal. Pealegi oli kuningavõimul Liivimaal niigi suuri probleeme, eriti konflikti tõttu Liivimaa rüütelkonnaga mõisate reduktsiooni pärast.

17. sajandi lõpul, Tartu ülikooli taastamise ajal, tekkis Rootsis uus usukonflikt, mis omandas erilise tähenduse Eesti- ja Liivimaal. See oli Saksamaalt lähtuva pietismi ja ortodoksse luterluse vastuolu. Et Eesti- ja Liivimaa olid traditsiooniliselt tihedas läbikäimises Saksamaaga, oli pietismi mõju siin veelgi suurem. Kujunev vastasseis mõjutas ka Pärnu vaimuelu.

Pietismile pani aluse saksa usuteadlane Philipp Jakob Spener 1675. a. avaldatud programmilise tööga "*Pia desideria*" (Vagad soovid). Autori arvates oli vajalik uus ja sügavam usklikkus, mis pidanuks kaasa tooma luteri kiriku uuestisünni või koguni uue reformatsiooni. Püüdes suurendada usu mõju, astusid pietistid

välja ratsionalismi ja varase valgustuse vastu. Nad korraldasid kokkutulekuid, kus loeti piiblit, lauldi kirikulaule ja tehti "vagaduse harjutusi". Pietismi üheks tähtsamaks keskuseks kujunes Halle ülikool, kus tegutses selle suuna peamine teoreetik August Hermann Francke. A. H. Francke arvates pidi usukindlust andma Piibli korduv kaanest kaaneni läbilugemine. Ta nõudis, et vaimulikud loeksid vähemalt korra aastas alg- s.o. heebrea keeles läbi Vana Testamendi ja kaks korda aastas kreekakeelse Uue Testamendi. Vaeslastekodusid ja koole asutades leidsid pietistid rahvas seas poolehoidu. Esialgu toetasid neid ka Preisi võimud.

Ometi ei suutnud pietistid vältida konflikti ametliku kirikuga, sest korraldasid kokkutulekuid ja jumalateenistusi väljaspool ametlikku kirikut, suhtudes sageli halvustavalt kirikuõpetajatesse, kes nende meelest polnud piisavalt vagad. Peagi asus ametlik kirik rünnakule pietismi vastu. Ka Rootsis keelati pietism ametlikult.

Mõneti teistsugune olukord valitses aga Liivimaal. Oli avalik saladus, et Liivimaa kindralsuperintendent ja ülikooli prokantsler J. Fischer oli pietismi pooldaja. Mees, kes pidi kaitsma ametlikku luterlikku õpetust, oli kirjavahetuses pietismi rajaja P. J. Speneriga ning tellis Saksamaalt oma lastele koduõpetajaks teise, juba mainimist leidnud silmapaistva pietisti A. H. Francke õpilase. 1698. a. sunniti J. Fischer oma kohalt lahkuma. Pietismi pooldas ka Tartu ülikooli professor M. Dau, kes algul oli ajaloo, siis teoreetilise filosoofia ning Pärnus retoorika ja poeetika professor. Pietismi seisukohti jagas algul III, hiljem II usuteaduse professor L. Molin, hoidudes siiski avalikult oma sümpaatiad demonstreerimast.

Et ka usuvõitluses oli otsustav osa absolutistliku võimuga kuningal, püüdsid mõlemad pooled Karl XII-le mõju avaldada. 1704. a. külastas kuninga peakorterit üks pietismi ägedamaid vaenlasi, Pommeri superintendent J. F. Mayer, kes suutis kuningat veenda uute pietismivastaste abinõude hädavajalikkuses. Kuigi mõni aasta hiljem, 1707. a., võttis Karl XII oma välilaagris vastu ka pietistide juhi A. H. Francke, jäi monarh pietismi kindlaks vastaseks.

Pärnu ülikoolis oli usulis-ideoloogiline situatsioon muutunud: 1701. a. oli prokantsleriks saanud ortodoksne luterlane Nils Bergius, kes juba 1690. a. oli välja astunud P. J. Speneri kui valeprohveti vastu ning kes ruttas pietismi vastaste edu kuninga juures kohe ära

kasutama. Senatis loeti ette J. F. Mayeri supliik kuningale ja Karl XII vastus, millest nähtus viimase soostumine J. F. Mayeri hirmupildiga pietismi levikust Saksamaa protestantlikes ülikoolides. Kartusest pietismi leviku ees püüti edaspidi teha takistusi Rootsi noormeeste õpingutele Saksamaal. On selge, et sellised eeskirjad takistasid teadussidemete arengut. Meenutagem, et kui kunagi protestantlike usuvoolude võitlus katoliiklusega oli Põhja-Euroopa üliõpilased ära löiganud paljudest vanadest katoliiklikest Lõuna-Euroopa ülikoolidest, siis nüüd püüti muuta suletud ringiks ülikoole, kus valitses ortodoksne luterlus. Pärnust välismaale sõita tahtev üliõpilane tuli üle kuulata, kas ta on oma usus kindel. See tähendas usu-teaduse eksamit. Samuti tuli hoolikalt "järele katsuda" välismaalt saabunud üliõpilased, et kindlaks teha, kus nad olid õppinud, kelle loenguid kuulanud ja millistesse kogudustesse kuulunud.

Asjale lisas kaalu 1706. a. Volõõnia väilaagrist kuninga saadetud ettekirjutus üliõpilaste välisreiside piiramiseks. Riiginõukogu ja kantsler pidasid vajalikuks ka eraldi manitsuskirjade saatmist ketserlikuks kuulutatud raamatute leviku tõkestamiseks. Ülikool püüdis piiranguid ära kasutada üliõpilaste arvu suurendamiseks. 5. märtsil 1707. a. riiginõukogule saadetud kirjas taotles ülikool korralduse kehtestamist, et kohalikud noored peavad enne välismaa õppeasutustesse siirdumist paar-kolm aastat Pärnus studeerima. 1708. a. saigi see soov seaduse jõu vähemalt Eestimaa kubermangus, kus kindralkuberner Nils Stromberg teatas, et on kehtestanud korra, mille kohaselt õppivast noorsoost ei saa keegi reisi-passi välismaale, kui ei ole õppinud kaks aastat Pärnu ülikoolis ega toonud sealt tõendit usukindluse kohta.

Pietismi ja ortodoksse luterluse vastuolude pinnal tekkis Pärnus äge konflikt usuteaduse professorite J. Folcheri ja I. Brömsi vahel. Tüli alustajaks oli ilmselt professor J. Folcher, kes pietistliku vagatsejana oli laitnud oma kolleegide I. Brömsi ja N. Wiraeuse eluviisi esialgu erakõnelustes, seejärel juba avalikus jutluses. Professor I. Bröms oli 1708. a. alustanud ägedat kampaaniat pietismi vastu, väites, et kolleeg J. Folcheri usk pole õige. Pärast sellele järgnenud juba mainitud J. Folcheri jutlust esitas ülikooli senat viimasele süüdistuse oma kolleegide avalikus laimamises ning nõudis, et süüdistatav tuleks senati ette vastust andma. Kui J. Folcher

keeldus, saadeti kaebekiri kuningale endale. Kuningas andis "võimu ja loa" kutsuda professor vastust andma, loobumaks oma ekslikest arusaamadest. Kui Folcher seda ei tee, tuli korraldada juurdlus ja mõista kohut.

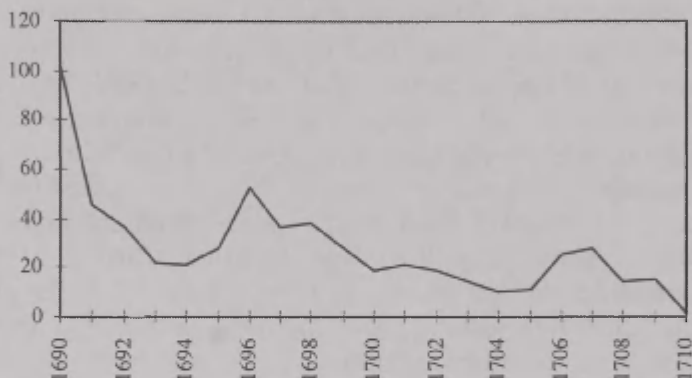
Arutelu asemel toimusid ülikooli senati istungitel asjaosaliste väiklased nägelemised, kuni J. Folcher lõpuks loobus istungitel käimisest, tuues põhjuseks haiguse. 1709. a. taotlesid mõlemad tülitsevad professorid Stockholmi sõidu luba. I. Bröms põhjendas sõitu ämma surmaga, senat mainis teda toetades, et sõit on seotud religioosse tüliga. J. Folcher teatas otse, et kavatseb pöörduda kuninga poole, kuid ei saanud sõiduks luba. Sellele vaatamata reisis ta Stockholmi, mille peale senat asus seisukohale, et ilma rektori loata lahkudes oli ta end ise ülikoolist välja arvanud. Stockholmis hargnes terav võitlus J. Folcheri ja tavaliste luterlaste vahel veel hulk aastaid pärast ülikooli tegevuse lõppemist Pärnus. 1718. a. jõudis konflikt nii kaugele, et J. Folcher vangistati. Aasta pärast Karl XII surma ta vabanes, kuid pietism kui usuliikumine oli selleks ajaks Rootsis maha surutud.

Samas tähendas selline usulis-ideoloogiline võitlus kiriku osatähtsuse tõusu Pärnu ülikooli vaimuelu kontrollijana. Seda võis täheldada siiski ainult usu-, mitte muudes teadustes, sest ilmselt neelas usuteadlaste omavaheline tüli kogu nende jõu.

Üliõpilaskond ja üliõpilaselu

Et kõneks oleval ajal ei koostatud ülikoolis kohal olevate või õpetöös osalevate üliõpilaste nimekirju, puuduvad täpsed andmed üliõpilaste arvu kohta nii Tartus kui ka Pärnus. Ainuke pidepunkt on immatrikuleeritute nimekirjad, meil on teada ülikooli vastu võetud tudengite arv. 1699–1710 immatrikuleeriti Pärnu ülikooli 191 üliõpilast. Seega astus aastas ülikooli 10–20 uut tudengit, kusjuures ülikooli saabunud tudengite hulk peegeldab selgelt Põhja-sõja-aegset üldist olukorda. Esimest korda võeti tavalisest rohkem noormehi (21) vastu 1701. a., seega pärast võitu Narva lahingus.

Toona lisas kindlust Karl XII talvitumine Laiusel ning sõjakäigu suundumine Poolasse ja Saksimaale. Immatrikuleerimiste kõrgaeg langes kokku kuninga võitudega Poolas 1706. a. (immatrikuleeriti 25 üliõpilast), 1707. a. võeti vastu 29 üliõpilast. Viimased üliõpilased kanti matrikliraamatusse 1710. a. Need olid Johannes Klein Transilvaaniast ja Johannes Beyer Rostockist.

Uute üliõpilaste vastuvõtt Tartu-Pärnu ülikooli 1690–1710.

The acceptance of new students during the years 1690–1710.

Pärnus alaliselt kohal viibinud üliõpilaste arvu on hinnatud 30–40-le. Valdava enamuse Pärnu ülikooli vastuvõetutest moodustasid liivimaalased, seega kohalikud baltisakslased (A. Teringu arvestuste järgi 70%). Tulijaid oli aga ka mujalt, eeskätt Rootsist ja Saksimaalt. Eestlasi ega lätlasi Pärnu üliõpilaste seas teada ei ole. Talurahva ja linna alamkihtide olukord oli selleks liiga raske, et oma lapsi ülikooli saata. Ehkki kuningas Karl XI kuulutas välja pärisorjuse kaotamise, mis pidi kehtima vähemalt riigitalupoegadele, ning loodud oli talurahvakoolide võrk, puudusid põlisrahval võimalused saada ülikooli astumiseks vajalikku eelharidust. Siiski ei ole päris välistatud, et mõne üliõpilase vanemad olid eesti päritoluga, mõne väikelinna käsitöömeistrid näiteks.

Üliõpilaste käitumine oli lausa üksikasjadeni reguleeritud ülikooli statuudiga (*Constitutiones*). Üliõpilane pidi igal hommikul ja õhtul piiblit lugema ning jumalateenistustel osalema. Jumala-

teenistuseks ette nähtud ajal ei olnud lubatud mängud ega jalutuskaigud. Duellante ootas ülikoolist väljaheitmine. Sama karistus ootas neid, kes näitavad üles kergemeelsust, on julmad, tülitsevad või konkreetset: on visanud kedagi mingi raske kamakaga (asjaga). Kartseri või "millegi veel karmimaga" karistati öise lärmitsemise, ringihulkumise, rahurikkuvate kogunemiste, akende sisseloopimise ja uste mahamurdmise eest. Jääb lisada juriidiliste ajalooallikate interpreteerimise kuldreegel: mida keelatakse, seda tuleb ette. Statuut sätestas varguse eest karistamise kas väljaheitmise või silmusega. Täringu- ja kaardimäng olid rangelt keelatud, eriti rangelt lubati karistada neid, kes mängivad raha või raamatute peale.

Joomakeeldu väljendas lause: "Bacchuse orgiad olgu neetud!" Üheskoos ja igaüks eraldi hoidku eemale kõrtsidest — nii nõudis statuut. Üliõpilased pidid elama kainelt ja kasinalt. Esimesel õppeaastal ei tohtinud poisid üldse pummeldada ning järgnevatelgi aastatel tuli olla mõõdukas. Öist mürgeldamist pidi vältima tolle aja linnades kehtiv kord, mis ei lubanud jääda joomakohtadesse kauemaks kui kella 9-ni talvel ja 10-ni suvel. Tulevase haritlase vaimuomaduste kohta anti soovitus: üliõpilane ei tohi olla uhke, ülbe ega arg. Üliõpilane peab vältima valelikkust, pettust, kadedust, laimu, sõnamurdmist, kavaldamist, hooplemist, teesklemist jms. Tuli vältida mittevajalikke kulutusi pidudele, luksusele, riieteile ja muule tühisusele. Nõudeid ja soovitusi oli veel.

Tegelikkuses ei pidanud paljud üliõpilased kehtivatest käitumisreeglitest kaugeltki mitte alati kinni. Kõige rohkem tülisid tekkis üliõpilastel Pärnus hilisõhtutel ja öösel. Oli saanud tavaks, et mõnikord kogunes kogu üliõpilaskond trahterisse ja marssis pärast läbi kogu linna, loomulikult mitte vaikides. Sageli olid kaasas muusikariistadki. Senati istungil 25. augustil 1699. a., kui arutati ülikooli sisseseadmist Pärnus, teatas kantsler E. Dahlbergh, et ta ei taha ära keelata serenaade, mis on ilusad ja lubatud, kuid hoiatas ekstsesside eest.

Ekstsesse tuli aga korduvalt ette, neist suurim 1708. a. Kaarlipäeval (28. jaanuaril) olid üliõpilased kogunenud Mülleri keldrisse, kus mõnda aega joodi, seejärel sammuti kolm korda läbi öise linna. Pärast seda hajuti gruppidesse, karjuti ja lärmati ning lõpuks löödi puruks prokantsleri aknad. Mõni päev pärast seda kutsus usuteadlasest rektor I. Bröms kõik üliõpilased suurde auditooriumi, kus ta

noormehi manitses ja luges ette ülikooli statuudi peatüki "Üliõpilaste elust ja kommetest". Tulemuseks oli üliõpilaste ja rektori konflikt. Sama päeva õhtul väljendasid üliõpilased oma suhtumist sellega, et rektori akende all korraldati kassikontsert, teisi professoreid austati aga ilusa muusikaga.

Tartus olid üliõpilaselu pidevaks probleemiks üliõpilaste ja garnisoni sõjaväelaste pinevad suhted. Tülitseti nii ohvitserkonna — sellisel juhul oli muidugi tegemist "parema rahva" omavahelise arveteklaarimisega — kui ka lihtsõduritega, kellega lihtsalt kakeldi. Pärnus püüti neid tülisid vältida. Senati suures memoriaalis, mis esitati kantslerile 26. augustil 1699. a., palusid professorid, et mundrikandjatel keelataks igasugune sekkumine ülikooli asjadesse. Kantsler vastas, et ülikool omalt poolt peab hea seisma, et viimastele ei antaks ajendit. Tülisid tuli siiski ette. 1702. a. juunis tekkis üliõpilaste ja Pärnu vahisõdurite vahel lausa lööming. Sõjakohtu audiitor nõudis nelja üliõpilase vahistamist. Asja arutanud senat langetaski vastava otsuse, kuid vabastas siis üliõpilased kautsjoni vastu.

Kui augustis oli samasugune vahejuhtum, laskis kindralmajor W. A. v. Schlippenbach süüdiolavad üliõpilased arreteerida ning peavahti viia. Ta keeldus neid vabastamast ka senati nõudel ning nii tekkis jälle tüli ülikooli privileegide pinnal. Alles pika kauplemise peale sai ülikool tudengid oma valdusse, et korraldada juurdlus ja kohut mõista. On ilmne, et sõjaväelaste ja üliõpilaste vahelist pinevust suurendas sõjaaja eriolukord ja garnisoni tunduv suuren-damine, samuti sõja brutaliseeriv mõju.

Üliõpilased tülitsetid ka linnakodanikega. Ilmselt oli põhjuseks vaikse väikelinna harjumatus lärmakate noortega, kuigi välismaa meremeestega, kes samuti väljakutsuvalt võisid käituda, puututi üsna tihti kokku. Probleemiks kujunes, et Pärnu kodanikud ei tahtnud üliõpilasi üldse korterisse võtta, mis üldise korterikitsikuse tingimustes tähendas tubade üüri tõusu. Laiemat tähelepanu äratas juhtum oktoobris 1699. a. välismaalt Pärnusse saabunud üliõpilaste Jacob Bajori ja Friedrich Radelloffiga, kes asusid kõigepealt "Tallinna võõrastemajja" (*Revalsche Herberge*) ja saatsid siis ühe sõduri linna neile tuba või kambrit üürima. Kõikjal, kus kuuldi, et tegemist on võõraste üliõpilastega, öeldi ära. "Mohri keldri" nime kandvas võõrastemajas olevat seda pidav

proua öelnud: "Jumal hoidku üliõpilaste eest!" Lõpuks läksid tulevane meedik ja usuteadlane ise tuba üürima. Nad esinesid kaupmehesellidena ja saidki toa kaupmees Bohnsacki majja. Kui tõe päevavalgele tuli, öeldi aga, et niisuguste inimestega ei taheta tegemist teha.

Mõningaid muudatusi üliõpilaselu töid Lääne-Euroopa õukonna-kultuuri uued voolud. Huvikeskmesse tõusid vehklemine ja tantsu-oskus, nõutavaks sai moodsate keelte, eriti prantsuse keele oska-mine. Tantsuoskust, vehklemist ja moodsate keelte õppimist peeti nii tähtsaks, et nende alade õpetajailt, keda tituleeriti meistriteks, ei nõutud isegi professoritele ja teistele ülikooli teenistuses olevatele isikutele kohustuslikku Augsburgi usutunnistust.

Tartus oli juba 1694. a. võetud ametisse keelemeister ülesan-dega õpetada prantsuse keelt ning pidada pidulikel juhtudel prantsuskeelseid kõnesid. Esimeseks keelemeistriks oli rootslane Ulrich Schlyter, kes oli ametis ka Pärnus. Pärast tema surma 1704. a. palgati keelemeistriks prantslane Jacques Massot, kes õpetas peale prantsuse keele ka itaalia keelt. Viimases oli ta nii kodus, et suutis selles isegi luuletada.

Väga hinnatud oli vehklemismeister, sest nii professorid kui ka üliõpilased kandsid pidevalt mõõka kui vaba inimese tunnust ning pidid oskama seda vajaduse korral kasutada. Vehklemismeistri ametis oli Pärnus prantslane Pierre de Maret. Prantslane oli ka tantsumeister Bazancourt.

Prantsuse õukonna kaudsel mõjul jõudsid Pärnusse ka esimesed impulsid uuest rõivamoest, mis Euroopa kolkalinnas võisid jätta mulje keigarlusest või riidealpusest. Seetõttu tõi üleminek kesk-aegselt õpetlasemantlilt õukonnarõivale kaasa konflikte. Üks neist tekkis 1708. a. Riias pärit üliõpilasel Joachim Peperil, kes oma punases hõbetikandiga kuues sattus rektor I. Brömsi ja usuteadus-konna dekaani N. Wiraeuse viha alla.

Milline kõnesolev üliõpilane välja võis näha, nähtub Tielemanni vaselõikest "*Academicus Pernaviensis*", millel on kujutatud prant-suse rõivastuses üliõpilast põlvpükstes ja siidsukkades, rikkalikult tikitud kuues, kolmnurkne kübar pikalokilisel parukal. Mõõk ei ole enam sõjamehelikult tugevalt puusale kinnitatud, vaid kõigub kei-garlikult kuuesabas. Vasak käsi toetub graatsilisust taotledes poo-

sekalt puusale, paremas käes hoiab noormees ilmselt veiniplaskut või mingit (lõhnaõli?) pudelit. Toredusest täie kujutluse saamiseks tuleb pildile juurde mõelda eredad värvid.

Konflikt riietuse pärast vallandus juba mainimist leidnud 3. veebruaril 1708. a., kui kõik üliõpilased olid kutsutud suurde auditooriumi, et kuulata rektori isiklikku ettelugemist ülikooli statuudist. Ärritatuna sellest, et mõned üliõpilased omavahel juttu ajasid, vaatas rektor ringi ning märkas J. Peperi punast kuube. Rektor andis pedellile valjuhäälselt käsu üliõpilane kohe kartsa viia. J. Peper polnud siiski ainuke moemees. Mõni aeg hiljem, nähes turuplatsil salka moekaid tudengeid, pidas rektor I. Bröms oma kohuseks juurde astuda ja akadeemia noori kodanikke käitumise ja riietuse pärast noomida. Teised professorid hoidsid innukat rektorit siiski tagasi. Rõivatüli jätkus kevadel, kui üliõpilane J. Peper läks oma toredas kuues usuteaduskonna dekaani N. Wiraeuse juurde, et sooritada nõuetekohane eksam välismaale sõiduks. Üliõpilase õnnetuseks juhtus seal parajasti viibima ka rektor I. Bröms, kes küsis, kas noormees on tulnud narri mängima. Moemees saadeti koju kuube vahetama, kuid asi lõppes sellega, et J. Peper loobus usuteaduse eksamist, sõitis omavoliliselt Saksamaale ja lahkus sellega ka ülikoolist.

Tülisid tuli ette isegi kirikus. Seisusliku korra tingimustes oli tol ajal iseenesest mõistetav, et linnakodanikel, kõrgematel riigiametnikel olid oma kindlad istekohad, lihtrahval eraldi. Loomulik oli ka väljakujunenud jumalakartlik vaim, mis välistas jumalateenistuse segamise isegi omavahelise sosistamisega, kõnelemisest rääkimata. Pärnusse asumisel oli probleeme professoritele ja üliõpilastele kindlate kohtade leidmisega. Loomulikult pidid professorid ja üliõpilased istuma eraldi.

Tüli tekkis palmipuudepühal, 29. märtsil 1708. a., kui saksa koguduse jumalateenistust pidas noor riialasest magister Notman (Nothmann). Pahandus algas sellega, et keegi üliõpilane oli üritanud istuda professorite pingile, kuid rektor keelas selle pedelli kaudu ära. Jutlusepidajale tundus, et kooril olevad üliõpilased räägivad valjusti ning tegi neile jutluse käigus märkuse. Üliõpilased pidasid seda enda solvamiseks ja pärast jutlust nõudsid nad noorelt jutlustajalt aru. Nad olevat olnud valmis koguni arveid

õiendama, kuid prokantsler võttis noore vaimuliku oma tõlda. Järgmisel päeval laskis ta panna peavahti neli üliõpilast, keda jutlustaja oli ära tundnud. Nad vabanesid alles paari päeva pärast kautsjoni vastu.

Pärast seda vahejuhtumit otsustasid üliõpilased, et nad edaspidi enam üles koorile ei lähe ning hakkasid tungima all kirikus linna-kodanike pinkidele. Seejärel andis rektor korralduse, et nii saksa kui ka rootsi kirikus on üliõpilaste koht ülal kooril. Üliõpilased jätkasid aga veel mõnda aega vastupanu. Ülikooli teadetetahvile ilmus teade, milles kuulutati, et see, kes läheb kirikus koorile, on koeranägu. Seda nimetust ei tahtnud keegi oma kaaslastelt teenida. Rektori jaoks pandi üles aga teade "Üliõpilane on mõistuslik loom, kes ei taha sundimist, vaid veenmist."

Eesti keel ja teised kohalikud keeled

Õppetöö ülikoolis toimus tolle aja tavade kohaselt ladina keeles. Selles keeles peeti loengud, dispuudid (teaduslikud väitlused) ja avaldati disputatsioonid (väitluste tekstid), kirjutati väitekirjad (dissertatsioonid) ja koostati kõned. Kui varase valgustuse mõjul taotleti loengute pidamist ka mõnes kohalikus keeles, pörkus see initsiatiiv nii akadeemiliste ringkondade kui ka võimude vastu-seisule. Nii näiteks saadeti 1687. a. Leipzigit välja saksa valgustaja Christian Thomasius, kes oli lugenud Pufendorfi loodusõigust saksa keeles. 1695–1704 Tartus ning Pärnus retoorika ja poeetika professoriks olnud M. Dau, kes ise oli sakslane, püüdis ka oma õppetöös saksa keelt kasutada. Veelgi julgemalt tegi seda viimane retoorika ja poeetika professor J. Wilde, kes kõrvuti ladina autoritega kasutas saksa luuletajate tekste.

Eesti keele õpetamist pidasid Rootsi võimud oluliseks mitte ainult kirikuõpetajate, vaid ka ametnike ettevalmistamisel. Juba 1. juulil 1690. a. avaldati plakat, millega teatati, et kõik, kes soovivad saada Eesti- või Liivimaal mingit avalikku ametit, peavad vähemalt kaks aastat Tartu ülikoolis eesti keelt õppima. Korral-

dust korraldusi ka järgnevatel aastail ning see kehtis ka ülikooli Pärnu perioodil. Eesti alal sündinud ja kasvanud noortele ei valmistanud korralduse järgimine raskusi, sest nii linnas kui ka mõisas oli pidevaid kokkupuuteid eesti keelega. Kaugemalt tulnud studioosused said aga ülesande eesti või läti keelt ära õppida. Seda käsku ka täideti. Veel 10. jaanuaril 1710. a. taotles üliõpilane Andreas König rektorile ja professoritele adresseeritud palves anda talle ülalpidamistoetust. Oma taotlust põhjendas ta asjaoluga, et oli kindralsuperintendendi käsul asunud eesti keelt õppima.

Iseloomustused, mis anti pastori ja riigiametniku ameteisse pürgijatele, kõnelevad Tartu/Pärnu ülikoolis õppinute heast eesti keele oskusest. Kui viis aastat Tartu ülikoolis õppinud rootslane Gustav Duncan taotles Pärnu kreisi notari kohta, öeldi ülikooli soovituskirjas, et G. Duncan oskab selle maa keelt, rääkides saksa ja eesti keelt nagu oma emakeelt. Soovitades 1701. a. samale kohale varem Königsbergis ning siis Tartus (immatrikuleeritud 9. veebruaril 1699. a.) ja Pärnus õppinud Jacob Friedrich Döpnerit, rõhutati ülikooli kirjas, et mees valdab hästi eesti, rootsi ja saksa keelt.

Academia Gustaviana perioodil oli Tartu ülikoolil oluline tähtsus ka läti kultuuriloos. *Academia Gustavo-Carolina* tegevusaajal Tartus oli päevakorras läti keele meistri ametisse palkamine. Ülikool esitas 1697. a. sellekohase taotluse E. Dahlberghile, kes suhtus asjasse pooldavalt. Monarhi vahetuse tõttu Rootsi troonil muutus olukord ülikooli Pärnusse asumise ajaks selles suhtes ebasoodsaks. 1697. a. aprillis suri kuningas Karl XI. Karl XII teatas 13. septembril 1698. a., et läti keele meistri palkamine ei ole tema arvates vajalik. Noore valitseja enesekindlusega, mida paraku ei toetanud ülemereprovintside tundmine, väitis ta, et ülikool on rajatud selle maa lastele, kes on õppinud läti keelt lapsest saadik. Läti keele õpetaja mittevajalikkust või koguni selle mõtte naeruväärsust püüdis Karl XII selgeks teha näitega, et siis tuleks ka Turu ülikoolis taotleda soome keele meistri ametisse seadmist. Ilmselt puudus kuningal teadmine, et ei Tartu ega Pärnu ümbrus ei olnud Lätimaa. Siinkohal saab ka selgeks, miks eesti keele meistrit polnud ette nähtud — ülikooli asukohta eestlastega asustatud maal oli kõrgemal pool siiski teadvustatud.

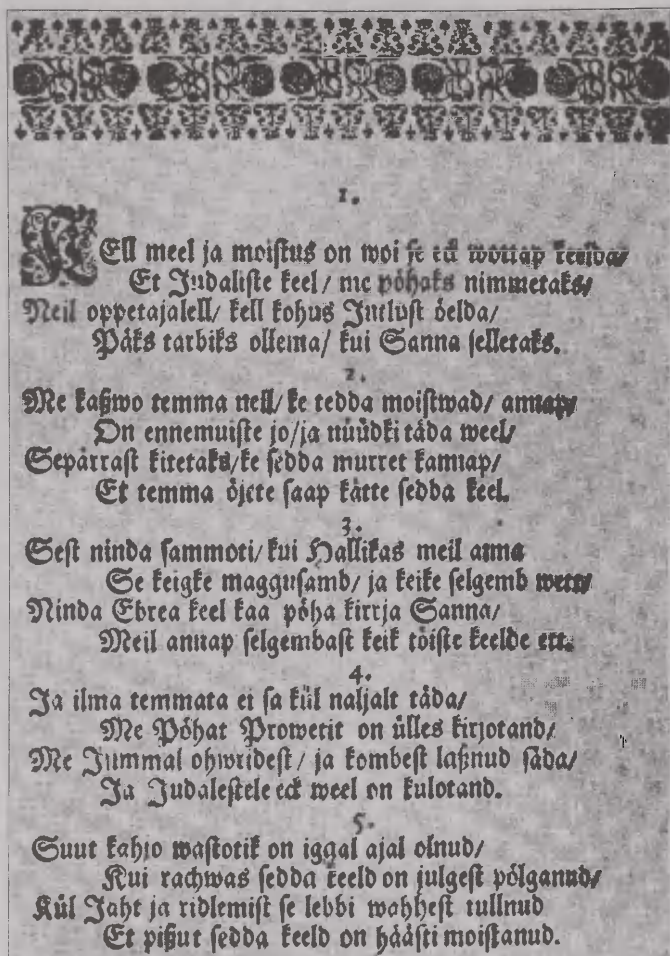
Selle kirjaga ajas Karl XII nurja läti keele meistri palkamise. Vahetult enne Pärnusse kolimist oli sobiv kandidaatki leitud — keegi Melchior Helmes. Ülikooli senati istungil, kui loeti ette tema supliik (palvekiri), otsustati, et palvet ei saa rahuldada, sest kuningas ei kiida seda heaks.

Luule ja trükisõna

Vaatamata sõjaaja surutisele jätkus Pärnus juba Tartus traditsiooniks saanud eestikeelsete luuletuste kirjutamine. Enamuses oli tegemist nn. juhuluulega, mida kirjutati ja trükiti eelkõige pulmade, matusete jt. erakorraliste sündmuste puhul. Ülikoolis kirjutati säärast pühendusluulet väitekirjade kaitsmise puhul. Luuletused trükiti ladinakeelsete dissertatsioonide eessõnadena. Näide pühendusluulest Pärnus kaitstud väitekirjas on rootslase Johan Örne 36-realine luuletus Johannes Elias Pastelberghi filosoofiaväitekirjale 1709. aastast. Johan Örn alustas õpinguid Tartu ülikoolis 1690. a., kaitses 1698. a. väitekirja usuteaduses, sai aasta hiljem ka filosoofiamaistri kraadi ning oli seejärel Räpina, Halliste ja Karksi koguduste õpetaja. Oma luuletust alustas J. Örn värssidega:

*Moistus tulleb suhrex panna
Tarkussel ka kiitus jäb
Tarkus, kä meil se woib anna
Mis meid igga önsaks teeb.*

Ülikoolis viljeldud eestikeelse poeesia parimaks näiteks peetakse aga ajaloo professor C. Schulténi 16 neljarealisest salmist koosnevat luuletust "*Kell meel ja moistus on ...*", mis ilmus 1709. a. trükitud disputatsiooni eessõnana. Luuletus on kirjutatud heebrea keele kiituseks, autor kasutab värsimööduna aleksandriini ja B. G. Forseliuse soovitatud uut kirjaviisi. Tegemist on juba õpetatud luulega eesti keeles.

Eestikeelse juhuluule näide. *An example of Estonian language poetry.*

Koos ülikooliga kolis Pärnusse ka trükikoda, mille põhiülesandeks oli dissertatsioonide, disputatsioonide, kõnede ja muude trükiste avaldamine. Juba Tartus oli ülikool taotlenud korduvalt luba ka eesti- ja lätikeelsete raamatute trükkimiseks. Seda õigust aga ei saadud, sest alates 1675. a. oli see Liivimaa kindralsuperintendendi J. Fischeri privileeg, mida too realiseeris oma eratrukikojas

Riias. 1699. a. aga lahkus J. Fischer oma kõrgelt kiriklikult ameti-kohalt ning pärast ülikooli Pärnusse kolimist tõsteti eestikeelsete raamatute trükkimise soov uuesti üles. Ülikooli trükkal J. Brendeken esitas ülikoolile palvekirja, et kuningalt taotletaks vabadust trükkida kohalikus distriktis kasutamiseks mõeldud, s.o lõunaeestikeelseid raamatuid. Trükkali supliigi arutamisel ülikooli senatis suhtus kohalviibiv E. Dahlbergh sellesse kõigiti pooldavalt.

Ametliku kirjaliku esildise tegi ülikool kantslerile siiski veidi hiljem. 1699. a. 6. oktoobri kirjas, millele oli alla kirjutanud rektor M. Dau, paluti kantslerit taotleda kuningalt luba, et ülikooli trükkal J. Brendeken võiks trükkida mittesaksa raamatuid. Trükiõiguse saamisel oli J. Brendeken valmis oma kulul parandama eestikeelsete raamatute trükkimiseks vajalikke kirjatüüpe. M. Dahlbergh omakorda esitas ülikooli soovi kuningale, kuid ei saanud vastust.

Uue katse kunagi J. Fischerile antud privileegi revideerimiseks tegi ülikool 1702. a. pärast J. Fischeri trükikoja trükkali Wilkensi surmaga. Võttes aluseks J. Brendekeni järjekordse supliigi, taotles ülikooli senat kantslerilt luba trükkida lõunaeestikeelseid raamatuid. Põhjenduseks lisati, et J. Brendeken on väikese palga eest juba 13 aastat pidanud ülikooli trükkali ametit. J. Brendeken ise kirjutas, et juba sellest ajast peale, kui talle usaldati ülikooli trükkali amet, on ta lootnud, et saab privileegi ka eesti- ja lätikeelsete raamatute trükkimiseks. Seekordne aktsioon jäi aga pooleli seoses E. Dahlberghi lahkumisega Liivimaa kindralkuberneriga ülikooli kantsleri kohalt.

Viimase katse saada eesti- ja lätikeelsete raamatute trükkimiseks vajalik luba tegi ülikooli teenekas trükkal 1706. a., kui ülikool Põhjasõja sündmuste kiuste lootustega tulevikku vaatas. J. Brendekeni supliiki aluseks võttes otsustas ülikooli senat soovitada vastava loa andmist. Luba aga jäi saamata, sest järgnevatel aastatel ei andnud Põhjasõja sündmused enam mahti selle küsimusega tegelemiseks.

Veel ühest trükiste liigist rääkimiseks tuleb esmalt tõdeda, et kuigi mitte sellisel määral, kui oli toimunud Tartus, tõi ülikooli tegevus Pärnus kaasa muudatusi linna elanikkonna struktuuris.

Väheharitud kaupmeeste ja käsitööliste ning linna alamkihtide kõrvale hakkas kujunema intelligents. Saksamaalt ja Rootsist pärit professorid moodustasid küll ainult väikese osa veidi enam kui tuhandelisest linnaelanike hulgast (1710. a. alguses 1027 elaniku), kuid ometi oli nende näol tegemist kõrgelt haritud meestega, kes ilma ülikoolita ei oleks provintsilinna sattunud. Intelligentsi hulka kuulusid ka üliõpilased. 17.–18. sajandi vahetusel oli suuremates Eesti linnades haritlasi juba nii palju, et Lüübeki eeskujul hakati koostama literaatide leksikone. Esimesed neist olid koostatud Riia kui Liivimaa pealinna ja Tartu kui Emajõe Ateenaks nimetatud kultuurikeskuse kohta. Mõlemad ilmusid 1698. a. Riia leksikonis oli 130, Tartu omas 127 nime. Samal aastal ilmus 117 nimega leksikon ka Tallinna kohta. Pärast ülikooli Pärnusse asumist koostas professor G. Sjöbergh analoogilise leksikoni "*Per-navia literata*" 104 nimega ja avaldas selle 1703. a. Viimasena ilmus samal 1703. aastal literaatide teatmik ka Ingerimaa pealinna Narva kohta (116 nime).

LÕPP JA TRADITSIOON

Lõpp Põhjasõja kägistuses

Vaatamata kõigile sõjast tingitud raskustele olid nii Pärnu kui ka mereäärsed Riia ja Tallinn pääsenud Vene vägede rünnakutest ja rüüstamistest, mis olid tabanud Tartut ja paljusid teisi linnu, kõnelemata eesti, läti ja liivi küladest. Põhjuseks, miks venelased Pärnut ja teisi sadamalinnu ei rünnanud, oli eelkõige tsaari ja Saksi-Poola kuninga kokkulepe, mis oli vormistatud Birža lepingus 1701. a. ja mille kohaselt Eesti- ja Liivimaa pidid minema Saksi-Poola kuningale. Venemaa väljapääsuks Läänemerele oleksid jäänud Ingerimaa ja Neeva jõe suue, kuhu Peeter I enda hävitatud Nevanlinna asemele rajas Peterburi. Teiseks hoidis Vene vägesid tagasi lahingutegevus mujal, sealhulgas Karl XII kavatsus suunduda Moskva peale. Selle takistamiseks kasutas Vene tsaar põletatud maa taktikat. Suutmata oma armeega laastatud alasid läbida, pöördus Karl XII Ukrainasse, lootes sealsetele toiduvarudele ja hetman Ivan Mazepa kasakate abile.

Liivimaa kaitset nõrgestas ka see, et Riist saadeti Adam Ludwig Lewenhaupti juhtimisel tee 16 000-meheline korpus tohtu moonavooriga, milles oli 7000–8000 veovankrit, et varustada Rootsi peaväge proviandi, laskemoona ja rahaga. Valgevenes Lesnaja küla juures langes see aga septembris 1708. a. varitsuse ohvriks ning kogu moon jäi venelaste kätte. Lõpliku hoobi said Rootsi peaväed 27. juunil 1709. a. Poltaava lahingus. Poltaava all langesid vangi professorid J. F. Below ja O. Hermelin. Karl XII põgenes Türgi valdustesse Bessaraabias, Liivimaa jäi kaitseta.

Liivimaa tuleviku suhtes pidid olema otsustava tähendusega Vene-Poola läbirääkimised Toruńis ja nende lõppedes 10. oktoobril 1709. a. sõlmitud leping. Ka nüüd lubas Peeter I Liivimaa oma

liitlasele. Mitmed asjaolud lubavad siiski kahelda selle lubaduse siiruses. Kui Peeter I juulis 1709. a. saatis rahutingimused Türgisse põgenenud Karl XII-le, oli nende seas juba tingimus, et Liivimaa antaks Venemaale.

1709. a. sügisel alustasid Vene väed feldmarssal B. Šeremetevi juhtimisel uut rünnakut Eesti- ja Liivimaal. Oktoobris algas Riia blokaad, aasta lõpul lõigati läbi Pärnu ühendusteel Riia ja ning Tallinnaga. Oktoobris tekkis Pärnu ülikoolis jälle paanika. Paljud palusid kantsler A. Hornilt luba sõita Stockholmi, tuues esile tähtsaid asjaolusid. Teised püüdsid põhjendada põgenemist vajadusega kindlustada oma haigete naiste ja laste julgeolekut. Õnnelikuks võisid end pidada need, kellel õnnestus leida endale uus töökoht mõnes teises ülikoolis. Seda võimalust ruttas kasutama I. Bröms, kes sai Turu ülikooli usuteaduse professoriks. Üksikud julgemad, nende seas arstiteaduse professor L. Braun, jätkasid siiski õpetööd Pärnus. Ei ole aga teada, kaua see 1709/1710. a. talvel toimus.

Ärevas olukorras jõudis Pärnusse kantsler A. Horni rahustav kiri, milles väideti, et sel sügisel pole Pärnu piiramist karta. Ülikool otsustas siiski raamatukogu varjule viia. Varsti leiti, et see tuleks viia Rootsi, puudus aga laev. Raamatukogu oli sisse pakitud, seda ei olnud enam võimalik kasutada ning raamatukogu ruumid anti sõjaväe käsutusse. 3. mail 1710. a. kirjutas A. Horn juba manitsuskirja, et ohu korral püütagu säilitada ülikooli arhiiv ja raamatukogu. Juulis jõudsidki need üle Läänemere Stockholmi, kus on säilinud tänini. Osa materjale, sealhulgas senati protokollid kui üks väärtuslikumaid arhiivi osi, toodi tagasi ning asuvad Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas.

Ülikooli varade ja akadeemilise pere liikmete Rootsi jõudmisest on vähe teada. Kaudseid vihjeid annab üks juhtum enne 1710. a. jaagupipäeva (25. juuli), mil Dalarösse Rootsis saabus laev Pärnust (sünnimusele pöörti tähelepanu eelkõige laevalt lähtuda võiva katkuohu tõttu). Laev, millel olevat olnud "jõuk professoreid" ja "kuninga kantsleid", oleks pidanud lahkuma Pärnust 20. juuli paiku. Pardal olnud professoreid saame oletada kaudsetest vihjetest — otsides neid Pärnust tuntud meeste seast, kes on teada-

olevalt oma tegevust Rootsis jätkanud. Et mitmedki professorid, nagu rektor Schultén ja I teoloog J. Folcher, olid juba 1709. a. lahkunud, mõned teised teadaolevalt Pärnus surnud vms., võiks id laeval olnutena kõne alla tulla õigusteaduse professor S. Auséen, võib-olla ka teoreetilise filosoofia professor E. Holstenius ning arstiteaduse professor L. Braun.

27. juunil 1710. a. ilmusid Pärnu alla Vene väed kindralleitnant Rudolf Felix Baueri juhtimisel, 22. juulil algas linna piiramine. Samal ajal piirati ja rünnati ka teisi Rootsi tugipunkte. 4. juulil 1710. a. kapituleerus Riia, kapitulatsioonaktis märgiti ka Pärnu ülikooli, nagu oleks Pärnu alistumine juba kindel. Lubati, et pärast Pärnu alistumist ülikool säilitatakse ning tööle kutsutakse asjatundlikud luterlikud professorid ja harjutusmeistrid. Ülikooli tähtsust pidi tõstma see, et sinna saadetakse õppima vene noormehi. Tingimuseks seati vaid, et Pärnu peab alistuma kokkuleppe alusel, seega enne tormijooksu, või jääma sõjategevuses passiivseks, mida ei olnud muidugi võimalik lubada, sest linna kaitset ei juhtinud linna magistraat, vaid Rootsi väejuhatas. Ilmne on, et olles juba võidus kindlad, püüdsid venelased lubadustega mõjutada sõjasündmuste käiku.

Oma pitseri olukorrale vajutas 1710. a. suvel Pärnusse jõudnud katk, mis põhjustas elanike ja garnisoni massilise suremuse ja üldise masenduse. Et tundus, nagu poleks niikuinii katkust pääsemist, valmistuti surmaks. On teateid, et vaikselt oma saatusele alistunud inimesed pesid end puhtaks, panid uued puhtad riided selga ja jäid vikatimeest ootama, lootes, et keegi nad hiljem siiski maha matab. Kui 11. augustil 1710 tuli Pärnus kokku sõjanõukogu, arutamaks Vene väejuhatuse ultimaatumit alla anda, kandis raehärra Johann v. Dohren ette, et elus on ainult 47 kodanikku ning 19 selli ja õpipoissi. Seda arvu kommenteerides tuleb silmas pidada, et ei ole arvestatud naisi ja tütreid ning ilmselt ka lihtrahvast. Garnisoni kahes rügemendis oli elus ainult 134 meest. Professoritest surid katku ilmselt kreeka ja idakeelte professor E. Fahlenius, vanade keelte ja teoloogia professor G. Skragge, teoloogia professor N. Wiraeus ning endine loogika ja füüsika professor M. Dau. Olukord Pärnus oli masendav. Oli teadmata, mis juhtub venelaste linna saabudes. Ei ole imestada, et ellu jäänud

akadeemilised kodanikud mõtlesid ainult oma elu ja varanduse päästmisele. Suremise jätkudes oli vastupanu muutunud lootusetuks. Ei jäänud üle muud kui alla anda.

Ka piiramise ajal kaotas ülikool ühe professori. Augustis 1710 läksid A. Palmrooth ja M. Dau, sel ajal Pärnu justiitsbürgermeister, uudistama Pärnut piiravaid Vene vägesid, langesid aga venelaste kätte vangi. A. Palmrooth elas pärast linna vallutamist Pärnus, oli Riias koduõpetajaks ja pääses Rootsi alles pärast rahu sõlmimist 1721. a. M. Dau pääses kuidagi linna tagasi ja suri katku.

12. augustil 1710. a. Pärnu kapituleerus. Kindralleitnant R. F. Bauer ja Pärnu komandant J. H. v. Schwengelm leppisid kokku, et kõigil ülikooli liikmetel, seega professoritel, nende perekondadel, teenijatel ja kodapoolistel, leskedel ja vaeslastel on õigus koos vallasvaraga ilma teel läbiotsimiseta vabalt linnast lahkuda. Täpsustati, et lahkuda võib maad või merd mööda Stockholmi, Saaremaale või kuhu iganes. Kui garnisoni riismed lehivate lippude ja väetähistega Riia väravast välja sammusid, lahkusid linnast ka ülikoolipere viimased liikmed.

Edasi vallutasid Vene väed Haapsalu ning Kesk-Eestis langes nende kätte seni veel püsinud Paide. Augusti teisel poolel algas Tallinna piiramine ning 29. septembril 1710. a. kirjutati Harkus alla Tallinna Rootsi garnisoni, Tallinna linna ja Eestimaa rüütelkonna kapitulatsiooniaktile, millest sai edaspidi kohaliku õiguskorra alusdokument. 12. oktoobril 1710. a. vormistati ka Liivimaa rüütelkonna kapitulatsioon, milles Peeter I kordas lubadust säilitada Pärnu ülikool, lisades koguni täienduse: "hoolitseda, et ülikoolis oleksid kohad täidetud ja et kellelgi ei tuleks kannatada puudust". Ainuke lisatingimus oli, et ametisse võetaks slaavi keelt õpetav professor.

Tegelikult ei olnud Pärnus pärast Vene võimu alla sattumist võimalik ülikooli tööd jätkata. Linnas oli surnud katku 577, eeslinnades 574 inimest, alles oli jäänud 456 linlast ja 69 eeslinlast. Asja otsustas aga see, et ülikooli varad olid Rootsi saadetud, professorid ja üliõpilased lahkunud või katku surnud. Sõjaoludes polnud mingit võimalust teadlaste hankimiseks välismaalt ega lootust üliõpilaste tulekuks. Esialgu oli selgusetu ka Liivimaa tulevik.

Katsed ülikooli taastamiseks Pärnus

Pärast Põhjasõja ametlikult lõpetanud Uusikaupunki rahulepingu sõlmimist 1721. a. tõusis päevakorda kapitulatsiooniaktides ette nähtud Pärnu ülikooli taastamine. Sellele pidi kaasa aitama asjaolu, et Vene impeeriumi koosseisu minek ei tähendanud Eesti- ja Liivimaa muutumist Vene provintsideks; siin kehtestati Balti erikord. Selle raames oli eriti tähtis luteri usu tunnustamine ametliku usutunnistusena, saksa keele kasutamine ametliku keelena ja senise õiguskorra säilitamine. See kõik pidanuks looma soodsa olukorra ülikooli töö jätkamiseks, võimaldanuks kutsuda välismaalt professoreid ning peale kohalike üliõpilasi ka teistest maadest.

Kui ülikooli taastamine oleks toimunud vahetult pärast sõda, poleks Pärnule ülikoolilinnana konkurenti leidunud. Tartu oli maatasta tehtud, selle taastamine kestis üle poole sajandi. Pärnu aga saavutas 18. sajandil enneolematu õitsengu, eriti edenes väliskaubandus. Põhiline takistus ülikooli taastamisel oli aga inimeste puudumine: linna kapituleerumisel olid akadeemilised kodanikud kasutanud oma õigust linnast lahkuda.

Ülikooli töö jätkamiseks Pärnus olid olemas ka ruumid. Vaja oleks olnud kutsuda välismaalt uued professorid, leida vajalik raha ning nõuda Rootsist tagasi raamatukogu ja arhiiv. Puudus aga Vene keskvalitsuse sanktsioon. Põhimõtteliselt sisaldasid need tingimused Liivi- ja Eestimaa kapitulatsiooniaktides.

Et ülikooli töö jätkamine oli ette nähtud Liivimaa rüütelkonna kapitulatsiooniaktis, oli ootuspärane, et küsimusega tegeleks see, muu hulgas ka provintsis juhtivale kohale pretendeeriv aadliorganisatsioon. 1725. a. 9. juunil esitas Liivimaa esindaja Peterburis järelepärimise Liivimaa rüütelkonna maanõunike kolleegiumile, kas ei tuleks taotleda ülikooli taasavamist. Juba 13. juunil 1725, seega pikemalt aru pidamata, anti talle vastus: seda pole vaja teha. Eitava vastuse põhjuseks võis olla rüütelkonna tähelepanu koondumine kohalike kohtuasutuste sõltumatuse kindlustamisele Vene kohtusüsteemist. Kahtlemata oli see üpris oluline Eesti- ja Liivimaa õiguskorra tuleviku seisukohast ning selle saavutamiseks ei

tahetud hajutada tähelepanu. Pealegi ei olnud aadel eriti huvitatud kohalikust ülikoolist, sest rüütelkonna liikmed võisid saata oma poegi õppima ka välismaa ülikoolidesse, eriti Saksamaale.

Samal aastal püüdis ka Tartu linn ära kasutada ülikooli tegevuse lõppemist Pärnus. 12. novembril 1725 tegi Tartu magistraat esildise Vene valitsusele ülikooli taastamiseks Tartus, põhjendades seda linna majandusraskustega. Kodanikel olevat olnud head elatisvõimalused, kui ülikool oli veel Tartus. 10. detsembril 1725 teatati aga rae koosolekul, et valitsuselt oli saabunud eitav vastus. Tegelikult ei tulnud see Peterburist, vaid Liivimaa kubernerilt krahv Anikita Repninilt (1668–1726, kindralkuberner 1719–1726). Kõrge võimukandja põhjendas äraütlemist viitega ülikooli Tartust Pärnusse kolimisele ja mainis, et ilmselt ei viinud Rootsi valitsus ülikooli linnast ära mitte ilma põhjuseta. Seega maksis vahetult pärast sõda seisukoht, et ülikoolilinn on Pärnu, mitte Tartu.

Et Liivimaal töötanud ülikool oli olnud *alma mater*iks ka Eestimaa kubermangu noormeestele, ilmutas Eestimaa aadel Pärnu ülikooli taastamise vastu mõnikord isegi suuremat huvi kui nende seisusekaaslased Liivimaal. 1730. a. pöördus Eestimaa rüütelkond Liivimaa rüütelkonna poole järelepärimisega, kas ei tuleks taotleda Pärnu ülikooli taastamist. Liivimaa rüütelkond vastas diplomaatiliselt, et asi nõudvat rohkemat kaalumist ja seetõttu tuleks küsimust arutada eelseisval maapäeval. Kui aga maapäev kokku tuli, ei tehtud ülikoolist üldse juttu. Vastuses Eestimaa rüütelkonnale avaldati siiski arvamust ülikooli asupaiga suhtes: parem oleks see taastada Tartus.

Vastavalt Peeter I antud lubadusele oleks võinud olla ootuspärane ka ülikooli taastamine Vene võimude poolt. Oli ju keiser lubanud saata ülikooli ka vene noormehi, pealegi sel ajal Venemaal oma ülikooli üldse polnudki.

Mõjutatuna aga saksa filosoofi ja valgustaja Gottfried Wilhelm Leibnizi pealekäimisest, võttis Peeter I kursi Teaduste Akadeemia loomisele. Tolle aja oludes tähendas teaduste akadeemia ka ülikooli, sest mõlemaid nimetati *academia*. 1724. a. asutatigi Peterburis Vene Teaduste Akadeemia. Sinna kutsuti tööle võimekaid välismaa teadlasi. Peeter I kaotas huvi ülikooli taastamise vastu hiljuti vallutatud provintsis.

1730. aastate algul jõudis ülikooli avamise küsimus seni teadmata moel siiski Vene valitsuse ette. Võib oletada, et initsiatiiv tuli jälle Tartust. Nimelt määras keisrinna Anna Ivanovna [1730–1740] 1734. a. asekancler Heinrich Johann Friedrich Ostermanni (1686 v. 1687–1747) Tartu Ülikooli kuraatoriks. Mingeid konkreetseid samme ametisse nimetatud riigimees oma uuel ametikohal aga ei astunud. Ilmselt peeti seda auametiks või lihtsalt tiitliks. Vastukaaluks sellele tõstatas Pärnu raad 1754. a. Pärnu ülikooli avamise, esitades Peterburi “mitmesuguseid andmeid” selle tegevusest, kuid ka see katse jäi tulemusteta.

Uude faasi jõudis Liivimaa ülikooli taastamise idee keisrinna Katariina II [1762–1796] valitsemisaja algul. Tagapõhjaks olid valgustusideoloogia mõjud. Muidu despootlikult valitsenud keisrinna tahtis end välismaal eksponeerida kui valgustatud valitsejannat. Ka riigi huvid nõudsid haridustaseme tõstmist ja uute koolide rajamist. 1755. a. avati esimesena Venemaal Moskva ülikool. Saksa eeskujul oli kujunenud baltisaksa valgustusliikumine ning uuest mõttevoolust olid mõjutatud paljud Liivimaa rüütelkonna liikmed. Selles olukorras pöördus Liivimaa rüütelkonna esindaja Peterburis parun Schoultz v. Ascheraden Sinodi ülemprokurööri S. Melissino poole ettepanekuga taastada ülikool Liivimaal. S. Melissino oli olnud Moskva ülikooli direktor ja kuraator ning seetõttu hästi kursis Venemaa haridusprobleemidega. S. Melissino vahendusel jõudis ettepanek Vene impeeriumi kõrgeimasse organisasse — (valitsevasse) Senatisse.

16. novembril 1764. a. läkitati Liivimaa kubernerile Senati ukaas saata Peterburi endise Pärnu ülikooli tegevuse kohta seda kinnitavate dokumentide tõestatud koopiad ning andmed, kui palju läheks maksma ülikooli taastamine ja millised võiksid olla finantseerimise allikad. Senati soovile vastas Liivimaa kuberner iirlane George v. Browne (1698–1791, kuberner 1762–1775, 1775–1791 Eesti- ja Liivimaa kindralkuberner), kellel on suured teened koolihariduse edendamisel Liivimaal. 30. juuli 1765. a. memoriaalis toetas ta ülikooli taastamist, lisades samas, et ülikoolilinnana oleks Tartu sobivam kui Pärnu.

1760. aastail tõstsid ülikooli taastamise probleemi järjekordselt päevakorda Tartu ja Pärnu linn. Pärnus oli justitsibürgermeister

Zange kogunud eraviisil kirju ja teisi dokumente ülikooli tegevusest Pärnus, eraldi märgitakse ülikooli trükitud statuuti. Osa dokumente oli ta saanud ülemkohtufoogt Henolt. Need dokumendid andis Zange kindralfeldmarssal Butterlinile. Millised lootused võisid Pärnul olla seotud selle Vene väejuhiga, pole teada, ilmselt haarati kinni ka viimasest ölekõrrest.

Tundub siiski, et selleks ajaks oli Pärnu oma eelised viimase ülikoolilinnana kaotanud. Aja möödudes tõusis ülikoolilinnana üha enam esile Tartu. Konkurentsi tasakaalustumisele aitas kaasa seegi, et aastakümnete jooksul suudeti sõjas hävitatud Tartu üles ehitada. Soodsaks momendiks konkureerivatele linnadele ning Eesti- ja Liivimaa ülikooli eestvõitlejaile oli Seadusandliku Komisjoni kokkukutsumine Moskvast Katariina II 14. detsembri 1766. a. manifestiga. Sellele esitasid oma palvekirja nii Tartu kui ka Pärnu.

Tartu palvekirja viis Moskvasse linnasündikus, ajaloolasena tuntuks saanud Friedrich Conrad Gadebusch (1719–1788; 1766–1771 sündikus, 1771–1783 justiitsbürgermeister). Ülikooli taastamise soov oli esitatud seitsmepunktilise dokumendina. Tartu sobivust ülikooli asupaigana põhjendati sellega, et linn asub peaaegu Liivimaa keskel ja et ülikool oligi seal asutatud. Rõhutati, et linnale tähendaks ülikool suurt kasu. Avaldati soovi, et kui ülikool Liivimaal taastatakse, ei tehtaks seda kusagil mujal kui Tartus. Rööbiti ülikooli taastamisega sooviti, et Riias toodaks Tartusse ka õuekohus ja Liivimaa luteri usu kiriku konsistoorium.

Pärnu soovidekiri (*Desideria*), mis on dateeritud 17. juuniga 1767. a., oli koostatud tunduvalt laiemal alusel kui Tartu palvekiri. Rõhk oli pandud eriti sellele, et tõestada Pärnus tegutsenud ülikooli taastamise laiemat tähtsust. Öeldi, et sellest oleks kasu kogu maale ja riigile, sest siis leiduks rohkem neid, kes laseksid oma lastele õpetada teadusi. Eriti rõhutati vajadust vältida õppimist välismaa ülikoolides, mida kujutati üpris süngetes värvides: kulud on nii suured, et paljud vanemad on sellest laostunud, lapsed aga elavad välismaal laiskuses, luksuses ja liiderduses ning pöörduvad rikutud kommetega kodumaale tagasi. Kui aga ülikool asuks Pärnus, oleks vanematel võimalik oma laste üle valvata. Kohaliku ülikooli tähtsust püüdis Pärnu magistraat keskvalitsusele selgitada ka majanduslike aspektidega. Väideti, et välismaal õppimiseks kulub

aastas 20 000–30 000 rubla ning et oleks kasulikum, kui need summad kulutataks ära kodumaal. Kasu saaksid käsitöölised, kaupmehed ja kroonugi, kelle tulud tõuseksid tollidest ja aktsiisist.

Samas kirjas esitasid autorid kaalutlused Pärnu eelistest teiste Liivimaa linnade ees: linn asub maa keskel ja mere ääres. Pärnu olevat väga sobiv ka seetõttu, et Saaremaalt, Hiiumaalt ja Muhumaalt võib saada kõike vajalikku üliõpilaste jaoks. Välismaalt tuluvat meelsamini õppima Pärnusse kui Tartusse. Pärnu kasuks osati tuua sedagi, et ülikooli jaoks oli olemas hoone, Tartus kuluks selle ehitamiseks raha ja aega. Et välismaalased oma lapsi Pärnusse ülikooli saadaksid, soovitati kehtestada kord: kes soovib Liivimaa ametisse saada, peab siin kolm aastat õppima. Lahendamaks ülikooli kulutustega seonduvat, mis oli tinginud rüütelkonna reserveerituse, tegi Pärnu raad omapärase ettepaneku: kõik maavaldajad maksku ülikooli heaks ühe rubla adramaa pealt aastas.

Pärnu 18. sajandil. Pärnu as seen in the 18th century.

On märkimisväärne, et ülikooli tegevust Pärnus Euroopas ei teadvustatud. Ilmselt oli kümme aastat olnud selleks liiga lühike aeg, eriti suurte sõdade perioodil. Samal ajal Põhjasõjaga toimus Hispaania pärilussõda (1701–1713/1714). Nii oli ülikoolilinna maine jäänud Tartule, kuhu 21. märtsil 1777. a. saabus ladinakeelne kiri Valencia ülikoolilt Hispaanias, adresseeritud Tartu ülikooli rektorile ja professoritele. Kirja saatjad palusid anda hinnangu Gregorius Maiansiuse (Gregorio Mayansi) ladina keele grammatikale. Ilmselt oli Tartu ülikool saanud 17. sajandil tuntuks ka Hispaanias, kuid vähemalt Valenciasse ei olnud teated ei Pärnusse kolimisest ega tegevuse lõppemisest jõudnud.

Liivimaa ülikooli taastamise plaan oli Peterburis tõsiselt kõne all 1767. a. Leiti, et on vaja võtta eeskujuga Euroopa ülikoolidest. On huvitav, et Vene riigiametnikud pidasid end ebakompetentseks ning soovitasid hankida lisaandmeid. Seoses sellega andis senat 18. juulil 1767. a. välja ukaasi "Liivimaal asutatava akadeemia kohta", milles nõuti andmeid, kuidas on sisse seatud parimad ülikoolid Euroopas. Ukaasi arutas Liivimaa maanõunike kolleegium 9. oktoobril 1767. a. Seisukohavõtt ülikooli taasavamise suhtes oli põiklev, sest kardeti kulutusi. Alles 24. juulil 1768. a. esitas maanõunike kolleegium kubernerile memoriaali senati soovitud andmetega. Selles oli arvesse võetud muutusi, mida oli toonud ülikoolide arengusse möödunud ajavahemik. Esitati seisukoht, et rootsiaegset ülikooli ei saa isegi mitte aluseks võtta, eriti mitte selle professorite arvu. Eeskujuks seati Leipzigi ja Halle ülikool, esimeses oli 32, teises 13 professorit.

Kohaliku ülikooli vajaduse tõi laia avalikkuse ette Liivimaa tähtsamaid valgustajaid, August Wilhelm Hupel (1737–1819), kes oli Põltsamaa koguduse õpetaja ning sidemetes saksa valgustaja Johann Gottfried Herderiga. A. W. Hupel avaldas 1772. a. nn. lendlehe (*Flugschrift*) pealkirjaga "Liivi- ja Eestimaa publikule" ning mitu artiklit, milles tõi esile koduõpetajate, ametnike ja kohaliku keelt oskavate kirikuõpetajate puudumise ning sellest tuleneva vajaduse ülikooli järele. A. W. Hupel väitis, et koduõpetajatena töötavad Liivimaal tiserid, jäägrid, parukategijad ja muud tegelased ning neidki tuleb pool aastat otsida. Ülikooli ülalpidamiseks soovitas A. W. Hupel juba kapitalistlikku

teed — luua erikapital, mille intressidest kaetaks õppeasutuse väljaminekud. Tuleb vaid lisada, et 1803. a. valiti A. W. Hupel ja Gottfried Benedikt Funk taastatud Tartu ülikooli esimesteks audoktoriteks. A. W. Hupelit toetas Jacob Michael Lenz, kes kirjutas populaarseks saanud näidendi "Koduõpetaja" ("Der Hofmeister").

Mõningaid lootusi läbimurdmiseks Vene tšinovnikute ükskõiksusest ja umbusaldusest hariduse edendamise vastu töötasid Kataariina II valgustatud absolutismist kantud reformid 1780. aastail (mis Eesti- ja Liivimaa jaoks tähendasid küll ka venestamise algust erikorra piiramise sildi all). Loodi Õppeasutuste Asutamise Komisjon, mille ülesandeks oli uute ülikoolide ja gümnaasiumide rajamise plaani koostamine. 29. jaanuaril 1786. a. andis keisrinna välja ukaasi ülikoolide asutamisest Pihkvasse, Tšernigovisse ja Permi, Tartut ja Pärnut ei mainitudki. Kolmest ülikoolist pidi esialgu piisama. Seega ei võetud ülikooli taastamist Liivimaal päevakorda. Tegelikult lükkus uute ülikoolide rajamine edasi, sest valitsuse kogu tähelepanu haaras järjekordne Vene-Türgi sõda (1787–1791).

Uus situatsioon kujunes Prantsuse revolutsiooni puhkemisega 1789. a. Keisrinna ja kõrgemad riigiametnikud kartsid, et selle ideed levivad ka Venemaal. Algas reaktsioon. See süvenes veelgi, kui 1796. a. asus troonile keiser Paul I [1796–1801]. Kardeti, et revolutsiooniideed võiksid nakatada välismaal õppivaid Vene noori. Sellele vaatamata tõrjuti 1792. a. tagasi Liivimaa rüütelkonna taotlus taastada ülikooli. Alles 1797. a. teatati Liivimaa aadli esindajale Peterburis, et keiser suhtub kaasatundvalt mõttesse asutada Eesti-, Liivi- või Kuramaale ülikool. Kõne all polnud küll rootsiaegse ülikooli taastamine Pärnus, kuid kahtlemata oli aluseks varem Liivimaal eksisteerinud ülikool, mille taastamist oli korduvalt taotletud.

1795. a. oli Baltimaade hariduselus toimunud oluline muudatus. Kuramaa Venemaaga liitumise järel oli tähtsaimaks kohalikuks hariduskeskuseks saanud Jelgava (Miitavi), kus aastal 1775 oli asutatud nn. *Academia Petrina*.

9. aprilli 1798. a. ukaasiga keelati Vene riigi alamatel õppida välismaa ülikoolides. Sama ukaasiga lubas Paul I rajada Kura-, Liivi- ja Eestimaa rüütelkondadel kohaliku ülikooli, valides selle asukoha omavahelisel kokkuleppel. Konkureerima asusid Tartu ja Miiitavi, Kuramaa kubermangu pealinn, Pärnut enam ei meenutatud. 1802. a. taasavati ülikool Tartus. Üks peatükk ülikooli ajaloos oli lõppenud.

KOKKUVÕTE

Pärnu oli ülikoolilinn aastatel 1699–1710. Need olid raskeimad aastad eesti ja läti rahva ajaloos, kui Põhjasõja lähenev hingus kallutas kaalukeele Pärnu ülikoolilinnaks saamise kasuks. Ajal, kui Tartu hävitati viimse majani, selle elanikud küüditati Venemaale, pakkus Pärnu ülikoolile mitte üksnes varjupaika, vaid ka võimalust jätkata akadeemilist tegevust. Ometi ei olnud ülikooli tegevus Pärnus pelgalt sõjapagu. Ülikoolilinna staatusele oli Pärnu pretendeerinud juba alates 16. sajandi algusest, kui esmakordselt tekkis mõte asutada Liivimaale kõrgem kool. Suureks konkurendiks oli Pärnu Tartule 17. sajandi teisel poolel, pärast seda, kui Tallinn oli keeldunud ülikooli vastu võtmast. Pärnu oli näidanud ülimalt heatahtlikku suhtumist ülikoolisse ja oleks võinud väärida ülikoolilinna staatust.

Vaatamata Põhjasõja rasketele oludele suudeti Pärnus kindlustada ülikooli tööks vajalikud tingimused. Ülikooli edasine tegevus oleks kindlasti kaasa toonud veelgi suuremad muudatused linnaelanike sotsiaalses struktuuris, samuti linna üldplaanis. Tagantjärele võib öelda, et Pärnust oleks võinud saada Liivimaa, kaugemas perspektiivis ka Eesti ülikoolilinn.

1710. a. olid Pärnul kõik võimalused ülikoolilinnana jätkamiseks, seda enam, et Tartu oli 1708. a. täielikult hävitatud. Pärnu lootused nurjusid katku ja sõjakoledest tõttu. Linna kapituleerudes lahkusid ellu jäänud ülikooli liikmed Rootsi. Juba varem oli sinna evakueeritud raamatukogu ja arhiiv. Pärast linna vallutamist Vene vägede poolt puudusid Pärnus võimalused ülikooli tegevuse jätkamiseks. Oleks saanud küll hiljuti tekkinud õppe- ja teadustöö traditsioonile toetudes alustada ülikooli taastamist, kutsudes uued professorid välismaalt, kuid Peeter I ei pidanud oma varasemaid sellekohaseid lubadusi. Eduka väliskaubanduse tõttu heal majanduslikul järjel olev Pärnu ei saanud kasutada oma eeliseid. Kogu

18. sajandi jooksul taotles Pärnu korduvalt võimalust jätkata ülikoolilinnana, kuid et kõrgharidus tegi Venemaal alles esimesi samme, oli ülikooliideed riigi juhtivates ringkondades raske läbi suruda. Otsustavat läbimurret ei suutnud saavutada ka valgustus-filosoofia.

Aastakümnete möödudes ehitati Tartu jälle üles. Pärnu kaotas oma maine ülikoolilinnana. Konkurents Tartuga oli viimase taga traditsioon. See oli linn, kus ülikool oli asutatud — kuulus "Ema-jõe Ateena". Kümme aastat õppe- ja teadustööd Pärnus oli liiga vähe, et Tartu traditsioone väärata. 1802. a. taastati ülikool Tartus.

Tänapäeval on kahe Eesti linna teineteist välistav konkurents asendunud koostööga. Olgu sajanditetagused meenutused julgustuseks Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžile saavutamaks kõrghariduse tipp-taset. Pärnu linn seisab uuel rajajoonel teel vaimusuuruse poole. Aidaku traditsioonid kaasa mitte ainult praegusaja pürgimustele, vaid ka tulevaste põlvkondade sihiseadmistele.

INTRODUCTION

Goals

In 1999 the tercentenary of moving the University of Tartu (*Dorpat*) to Pärnu (*Pernau*) is celebrated. On August 28 (September 7)*, 1699 a festive opening of the University at its new site took place. Initially the University was still called *Academia Dorpatensis*, in speech also *Academia Gustavo-Carolina*. Only in June 1700, on the seal of the University there emerged a text "*Academia Pernaviensis*". In this way escaping the Great Northern War, but also seeking generally better conditions, the University of Tartu had become the University of Pärnu. In Pärnu it existed till 1710. Solving the initial problems resulting from the movement would make Pärnu the new and only university town of Livonia, but the Russian conquest and plague ended such developments. Later attempts to re-open the University in Pärnu remained unsuccessful. Thus the importance of Pärnu as a university town was limited to the possibilities the University received in this peaceful harbour during the war which saw the ravaging of the country and destruction of the previous university town Tartu down to the last house.

In fact, the relations of Pärnu to academic life were not limited to the years of the Great Northern War only. There had been constant competition for the site of the University between several Livonian towns, in which Pärnu also had participated since the beginning of the 16th century. Pärnu's main competitor was

* In this book the dates are given by the so-called Old Calendar, differing from the present by 10 days during the 17th century and 11 days when the 18th century is the case.

the later winner Tartu. For the modern reader it is important to mention the fact that in 1996 the Pärnu College of Tartu University was opened. So the two towns have started cooperation instead of competition. Due to the completion of a new college building some things come to mind. The pity is that after the II World War, the ruins of the Medieval castle, once cradling the University, were destroyed by Stalinist town-officials, as were the ruins of the St. Nicholas church — overlooking the opening festivities of Pärnu University. So, as everything visible to the eye referring to these historic times in Pärnu has vanished, there is even more reason to remember the things from the past and to write this book.

The aim of this book is to give an overview about the long way Pärnu had to cover before becoming a university town. About the years when the University existed in Pärnu, but also about the attempts made to re-introduce the University into the town being already a part of the Russian Empire. The book is meant to be a rather popular introduction for a broad audience. That is why references are omitted in the text but also very narrow and specific discussions of the chapters of sciences. On the other hand, the book is not just meant to be easy reading — a more educated audience has been targeted.

The author expresses his gratitude to those who have helped to make this book happen. Firstly there is an obligation to restore the renderings of thanks once deleted by the Soviet censors in the foreword to the first part of the *Tartu University History* issued in 1982 and being the scientific predecessor of this study. These are gratitudes to the Swedish Institute, for the 2000 SEK scholarship enabling the author to dedicate several months (December 1979 till January 1980) to studies in Swedish archives and libraries. To the Baltic Research Centre of the Stockholm University (headed by Prof. Aleksander Loit) for its contribution for obtaining the scholarship and unilateral support. To the Baltic Institute offering the author a very nice cosy room enabling him to spend two months in Sweden for money meant for just one month; to many Estonian expatriates (Jüri Tamm, family Rebas) who offered their support and friendliness.

The idea of writing this book was suggested by the representatives of the Pärnu College of Tartu University and the town of Pärnu considering the importance of the tercentenary of the University in Pärnu. The book was commissioned by the Rector of Pärnu College, Mrs. Riina Mürsepp. The town of Pärnu was to cover the costs. The author wishes to thank cordially Ken Kalling from the Tartu University History Museum and the Tartu University Publishing House. *The editor and author in their turn want to express gratitude to Toomas Hiio and Aldur Vunk for their keen interest and kind support.*

Sources

The book is based on original source material, the originality of which is to some degree diminished by the first part (dedicated to the Swedish era in the history of the University) in the 3-part *History of Tartu University* written by the author, published in 1982 for the 350th anniversary of Tartu University. Despite this, the utilised sources remain real. The material consists mainly of documents emerging during the existence of the University at that time. If we think about the turbulent history Estonia has suffered, it is a small miracle that these documents, to a large extent, have remained intact. At present, the material is scattered among several repositories, being yet accessible for everyone knowing gothic script and Old Swedish. Quite different was the case when the author was undertaking this study in the beginning of the 1980s. Due to the Soviet system the possibility for people from behind the Iron Curtain to visit archives abroad (in Sweden) was very difficult. Thanks to the previously mentioned kind supporters, it still became possible.

The Department of Manuscripts and Rarities at the Library of Tartu University is perhaps the most important place for the documents of our interest to be kept.¹ Particular material was taken from Pärnu to Sweden in 1710 before the surrender of the

Swedes to Russians. According to the Uusikaupunki (*Nystad*) Peace Treaty, leaving the Baltic provinces to Russia, the material was to be returned to the place of their origin. This act finally took place in 1826 by the initiative of Superintendent General, K. G. Sonntag. The documents were then given to the Library of Tartu University.

The material of the most interest for us to understand this particular period in the history of the local University are the minutes of the Senate or the Greater Consistory of the University. The Senate was the plenum of professors to discuss all the main issues but often also the problems of day-to-day importance in the University's life. During the first period of the Swedish University, generally known as *Academia Gustaviana*, the minutes were in Latin, and have survived only partially. In the second period — *Academia Gustavo-Carolina* — lasting from 1690 till 1710, and including also the University in Pärnu, the documents are in Swedish and have survived better.

In form, the documents under study are partly minutes-*resolutions*, i.e. notes with only the issue under discussion mentioned and the decision marked. Especially valuable yet are the minutes-*notulas*, where the discussion is given in detail, speeches of the participants noted. Such minutes were created when the Rector considered it important to listen to the thoughts and attitudes of all professors. The minutes from different years could be rather different depending on the care of the clerk — together with very detailed accounts, there are ones where the topic is just mentioned without going deeply into the problematics. The veritability of the minutes as a historic source material is improved by the habit of repeating at the beginning of every official meeting, the last minutes so that the involved could check if their words had been written down correctly.

Another important source material kept at the University Library are the matriculation books of the students. In chronological order, they record all the students admitted to the University. The lists of the students present and studying at the University, were not kept in these times. In general, the data available in the matriculation books is rather scarce. Besides the name and the

date of matriculation, descent and nobility rank of the students was marked. The names were written in the Latinised form. Therefore the nationality of the students is rather difficult to understand. Because a lot of students coming from the lower social ranks lacked family names their father's name was used instead. The matriculation books were published, in the 19th century, by a Baltic German historian Theodor Beise.²

The Swedish State Archives in Stockholm is the second most important place for the keeping of historic documents related to the University under discussion. These are the documents not brought back to Livonia in 1826. Up to 1789 this material together with the historical library of the University was kept at the Royal Library of Sweden. The documents have been reported on by Carl Schirren who made a list of the sources of Livonian history kept at Swedish archives and libraries.³ At the Swedish State Archives, this collection was added to the *Livonica II* materials, keeping separate file lists prepared for it in 1922 by Tor Berg.⁴ In this list, one can also find a collection of letters and petitions (*suplicas*) arranged by their senders making it a good aid especially when some particular individual is under study.

The documents kept at Stockholm are mainly a part of the University's correspondence. The letters of the University survive as drafts. The incoming letters from the Pärnu period of the University are from the years 1686–1706, the letters of the Chancellor of the University from 1690–1710, the letters from other officials and private persons from 1690–1710. There are letters from professors and staff members; applications for grant awards and other correspondence from the same period.

In many aspects, such correspondence can give a much broader overview about the problematics than the minutes. If a minute focuses in an important case on a decision of the Senate, then the particular letter opens the discussion more deeply and in detail. Of course a letter, especially a private one, can contain subjectivity. This, in its turn, yet could be a good means for understanding

the then mentality and get a glimpse into the conditions of the times.

A special section in the materials kept in Sweden is formed by documents related to the court cases of the professors and students.

At the Manuscript Department of the Uppsala University Library, a compact collection related to our topic, are the documents created during a court case of professor Johan Folcher in religious Pietism. Of scientific and historic value are the curricula, including the years in Pärnu: 1702/1703 and 1707/1708.

In the Latvian History Archives, the materials left in Riga in 1826, when the archives were brought back from Stockholm via Riga to Tartu, are kept. These documents have a complicated history. Kept initially at the Library of the History and Heritage Society, the Nazi occupation had them evacuated to Czechoslovakia and Poland. After the war most of the materials — the funds of the Livonian Governor General containing letters from professors and students — were returned. The same fate occurred for some similar documents kept at the Estonian History Archives in Tartu. The material under discussion in the particular case is.

The Estonian History Archives have the account books of the Livonian Governor General.⁵ There the incomes and expenses of the local Swedish authorities are detailed, including documents relevant to the particular period in the University's history. One can also find the lists of the scholarship holders in these stocks. From the viewpoint of our study it is a pity that the account books end in the year 1696 and thus do not contain materials concerning Pärnu.

Historiography

The activities of the University in Pärnu have usually been studied as a part of the history of Tartu University. The first study, entitled "History of Tartu University", was a compilation by professor Ingemund Bröms, containing mainly biographic data on professors

and remaining unpublished. Its copy is kept in the Tartu University Library.⁶ The first memoirs surviving from the period of Pärnu University were written by Benedictus Morin and published in 1768.⁷ The first brief survey, printed regarding the history of the University, was written by Hartwig Ludwig Christian Backmeister. It is mainly a source publication: documents and relevant texts.⁸

The first treatment by Baltic-German historians was given by Carl Schirren.⁹ His biased attitude was typical of the Baltic German, generally, negative, approach towards the Swedish Crown, resulting from the attempts by the state to reduce the land property of the local nobility. C. Schirren was extraordinarily strict. He stated that the University had ended in failure, lacking nothing positive and no traces on the educative and cultural landscape.¹⁰

This negative trend founded by the Baltic Germans was continued by Russian and Soviet history writers. When in the beginning of the 20th century, preparations were made to celebrate the centennial of re-opening of the University of Tartu, the professor of Russian literature, Yevgenij Petuhhov, wrote about the University's history during the Swedish era. He named the period as "Latin-Swedish" and viewed it as a prologue for the history of Tartu University — the latter he started from 1802.¹¹ As Y. Petuhhov did not use original source material, he just copied the negative attitudes of C. Schirren. Perhaps there was also a wish to highlight the coming anniversary and the role of Russians in this.

During the period of the Estonian Republic, this era in the history of the University was studied by many educationalists. The professor of general history at Tartu University, a Finnish-Swede Arne Rafael Cederberg, saw his main goal to be tracking the stories of the students of Finnish and Ingrian origin¹² but he did give also a broader analysis on the whole problematics.¹³

A monograph about the Swedish University in Tartu was written by the Swedish scholar Johan Bergman.¹⁴ He was a professor of classical philology and antiquities at Tartu University between

1919–1922 and had links to the 17th century University as one of his relatives had studied then in Tartu. J. Bergmann pointed out the prejudices of Baltic-German authors and the fact that they were especially hostile towards the Kings Charles XI and Charles XII. J. Bergmann in his turn stresses the cultural aspirations of the Swedish State.

Related to the 300th anniversary of the Tartu University celebrated in 1932, Estonian historians started to study the theme of the aspect of this book. A number of articles and books were published dedicated to different sides of the Swedish University. In most cases the authors valued the Swedish era in general and the role of the University. Estonians criticised the Baltic German's anti-Swedish attitudes. Of these new studies one has to mention works on the history of the student body,¹⁵ on the history of the Tartu University Library, printing shop and book merchandise.¹⁶ A study of great value was written by the professor of art history at Tartu University, a Swede, Sten Karling. He wrote on the existing University buildings and their history.¹⁷ In science, but also non-arts history one has to stress studies into the history of medicine, orientalistics and theology.¹⁸

The only negative attitude given by the then Estonian historians comes from the pen of the professor of Estonian history, Hans Kruus, saying that the role of the Swedish University in Tartu has to be valued as questionable or very minor regarding the Estonian cultural heritage.¹⁹ Perhaps the professor attempted to limit Estonian heritage strictly to the ethnic Estonian lower classes, not as far as known, studying at the University.

In the Republic of Estonia, the tradition of the Baltic German history writing was continued by Georg v. Rauch. In the 1930s he published a number of articles mainly on science history but also on student fraternities and the students of German nationals. His study was crowned by a monograph *Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690–1710*²⁰ and the defence of his doctoral thesis in 1941 at Greifswald University. Till now, the work of v. Rauch remains the most voluminous (450 pages) monograph on the Universities of Tartu and Pärnu during the Swedish era. The work is based on

a broad selection of source materials from many archives and libraries. Also new was the author's main interest in science history and his very detailed research on numerous scientific discourses of the time. As in this book the discussions into science history have for the sake of broader readability been avoided, v. Rauch's work can be suggested for the readers particularly interested in the field. Contrary to many earlier Baltic German authors G. v. Rauch did not remain negative towards the Swedish period in the University's development but stressed the importance of the then Tartu and Pärnu Universities for the history of sciences and mentality.

During the Soviet occupation (1944–1991), the official attitude to the Swedish period in Estonian history and in the history of the University was influenced by the official ideology aiming to uproot national values. This would neglect everything linking Estonia to the West and trying to see everywhere the marks of "historical friendship" between the Estonian and Russian nations. The situation became especially important in the final years of Stalinism, particularly after the March 1950 Plenum of the Estonian Communist Party, the ideological resolutions of which made even the local collaborators suffer similar repression to that which they had been operating while obeying their Soviet masters. In the subsequent political witch-hunt targeting the so-called bourgeois nationalists, also the once existing Swedish University found itself in the "enemy's trench". In Tartu, the statue of Gustavus II Adolphus was destroyed, in Pärnu the Soviet barbarians tore down the ruins of the Medieval castle and the St. Nicholas church, both related to the University in Pärnu.

Within this ideological and political background the official treatment of the history of Tartu University for many years remained reported by a biochemist of Soviet origin E. Martinson. His approach towards the Swedish era in Estonian history was totally negative.²¹ Historiographically, E. Martinson could rely on Y. Petuhhov and by this, on C. Schirren and other Baltic German scholars from the 19th century. Like Y. Petuhhov, E. Martinson also referred to the University as a "Latin-Swedish" one, and like C. Schirren he stressed that the University left no

evidence of the history of sciences. In some cases, E. Martinson showed even greater ignorance, saying for example, that there are no buildings related to the University surviving and more — there is no information about their possible location. Typical of the era were accusations as to how the student body of the University was formed mainly by the representatives of German and Swedish “feudals” and that the University was meant mainly to keep the feudal serfdom system operating in the Baltic provinces.

These approaches first mentioned by E. Martinson did find their way into the pages of the official *History of the ESSR*.²² This book argues, for example, that the professors of the Swedish University in Tartu and Pärnu lacked professionalism and that the town school of Narva gave as good an education as the gymnasium and University in Tartu.

Later it became prohibited to use the word “University” to mark the higher educational facility existing in these parts of Europe during the Swedish era. A possibility to evade this prohibition was to use the historical parallel names *Academia Gustaviana* and *Academia Gustavo-Carolina*.

Only after the “Hrushtshow thaw” which started in the year 1956, it became possible to “rediscover” the Swedish University in history writing. Initially, such possibilities remained limited to Russian-language publications, the best place being the “Скандинавский сборник” (The Scandinavian Collection) issued in Tartu. In the year 1957, its pages saw a publication by Rudolf Kenkmaa and Linda Eringson, from the University of Tartu, on the history of *Academia Gustaviana*.²³ Soon after that an article by L. Eringson on the history of *Academia Gustavo-Carolina* encompassing also the University Pärnu-period appeared.²⁴

The standpoints introduced in the beginning of 1950s were still difficult to erase. The Russian issue of the *History of the ESSR* that already had made some changes towards historic truth mentions “in some respects” the positive role of the University in the history of local culture and science. But, in general, the text resembles its Stalinist predecessor.²⁵

A special role for introducing new approaches for the understanding of the Swedish period in the history of the University was that of science historians — the works by Ülo Lumiste on the history of mathematics²⁶ and Heino Eelsalu on the history of astronomy in the University.²⁷

For acknowledging the Swedish era University and also for making a breakthrough from the Soviet limitations, the University library arranged a major exhibition dedicated to the 340th anniversary of the founding of the University in Tartu by Gustavus II Adolphus of Sweden. In the introductory text in the catalogue of the exhibition, a naïve statement from the modern viewpoint was given, saying "... in the understandings of its time the discussed educational facility was, without hesitation, a University."²⁸

Soon a compromise was offered by the Soviet authorities by which *Academia Gustaviana* and *Academia Gustavo-Carolina* could be viewed as the predecessors of the University later known as Tartu University. Such a situation was, of course, temporary as not accepted by the majority of Estonian historians. Discussions were continued, the ultimate goal being the idea by which the history of Tartu University should be dated from the year 1632.²⁹ To present the history of their *alma mater* without the accessories of communist ideology, the author of this book wrote a series of articles on the Swedish University for the University newspaper 1971–1976.

An even greater breakthrough was obtained from the editorial staff of the popular scientific journal *Horisont*. The 350th anniversary of the University was approaching. The idea was to present the "delicate" for the Soviet authorities history of the University in a form of separate articles — a book would have remained unaccepted by *GlavLit* (the Soviet censorship organ). Initially, the series was planned to be of 5–6 articles. After the first ones were published, an idea emerged to present a more detailed discussion and in this way the general build up of the series became a trifle unbalanced. Three articles were dedicated to the period of the University in Pärnu,³⁰ but Pärnu was touched upon also in connection with other problems. In addi-

tion, studies on science history³¹ and the history of the University library emerged.³²

Due to the 350th anniversary celebrations of the University, a three part *History of Tartu University* was issued, its first part dedicated to the Swedish era.³³ In these books the University in Pärnu was viewed as a period in the history of Tartu University. A similar approach one can find in a study by Arvo Tering on the student body encompassing both Tartu and Pärnu Universities.³⁴ As for the jubilee, a number of articles were also published by Estonian expatriates free of Soviet censorship. Especially one has to stress the importance of a work, for the English reader, written by Karl Inno.³⁵ But also others.³⁶

The end of the 1970s and the beginning of 1980s was an era of anniversaries in the educational history of the Baltic lands. As a co-operative venture between Baltic and German scholars in 1987, a collection of articles was issued dedicated to the 400th anniversary of the University of Vilnius, the 350th anniversary of the University of Tartu and the 120th anniversary of the University of Riga.³⁷ The University in Pärnu was commented on by G. v. Rauch in his study on the influences of Occidental mentality on the Universities in Tartu and Pärnu.

It would also be important to mention in a few words, studies dedicated to the town of Pärnu itself, its earlier and contemporary to the University periods. One of the first books written on the earlier history of Pärnu was published by the Pärnu History Society (*Alterdumforschenden Gesellschaft zu Pernau*) and was written by a well-known Baltic German historian Richard Hausmann.³⁸ The most outstanding writer on the earlier history of Pärnu has been Heinrich Laakmann.³⁹ H. Laakmann's generalisations on the history of Pärnu⁴⁰ have (also) been published in the omnibus book *Pärnumaa*.⁴¹ After being obliged to leave Estonia together with other Baltic Germans, H. Laakmann still continued his studies in Germany, dedicating, in 1951, a book on the 700th anniversary of Pärnu town.⁴² His last work on the earlier history of Pärnu was issued posthumously in 1956.⁴³

The history of the so called Old-Pärnu, being the first settlement on the site, has been commented on in a popular article by Richard Patzner.⁴⁴ A noted writer on the school history of the town has been G. Koch.⁴⁵

When compared to the earlier (Medieval) history, the period during which Pärnu hosted the University has less been studied. This period still is waiting for researchers. The author of this book has published an article on economic activities in Pärnu at the end of the 17th century,⁴⁶ but also on the then flax and hemp trade.⁴⁷ New perspectives have been opened by a series of publications dedicated to the history of Pärnu region.⁴⁸ It is also important to mention a book *Merelinn Pärnu* [Sea Town Pärnu], where the section referring to the University was written by Aldur Vunk.⁴⁹ The book contains also a rather wide historiography of Pärnu.

Finally, the author wants to draw attention to late unusual discussions in Estonian press. The article by Reiu Tüür⁵⁰ — using the texts of the author of this book without authorisation — containing misleading mistakes (rectified by Maie Raitar⁵¹), could harm the understanding about the history of educational facilities in Pärnu.

The gaps in the presented historiography and the preferences given by historians working on the issue earlier, also the earlier studies of the author serve as a good starting point. They are an encouragement to dedicate a book to the important anniversary — the emergence of a University in Pärnu 300 years ago.

A LONG WAY TO BECOME A UNIVERSITY TOWN

Old-Pärnu

Pärnu belongs among the old towns of Estonia, founded in the 13th century after the Dano-German conquest. The town was born at the mouth of a river which, initially, similar to the river flowing through Tartu, was called Emajõgi [hist. *Embecke*; Engl. "Mother River"]. Later the river has been known as the Pärnu River. Here is also a clue regarding the name of the town. The foreign powers occupying Estonia saw the river as a border between themselves. The right (Northern) bank of the river was to be occupied by the *Oesel-Wiik* Bishopric. The other bank was to belong to the "Order of Brethren of the Sword". The latter, after being defeated by Lithuanians in the battle of Saule in 1236, merged with the German Order forming in this way the Livonian Order.

The territorial changes had not yet ended. In 1241, the bishop relinquished the lands between the rivers of Pärnu and Sauga to the Order. The next year, a similar fate happened to Audru and Karuse parishes, also located North of the river. An agreement was still made by which the mouth of the river remained shared by both sides.

The first Medieval settlement at the place was founded on an easily defended stretch of land between the sea and the river Sauga (Perona). The river with its high banks cradled a port. By Bishop Heinrich's order, a church was erected, becoming the main church of the Bishopric and the seat of the Cathedral Chapter. The Cathedral in Pärnu was recognised by the Archbishop of Riga in 1253 and the Pope in 1260. The settlement founded this way

was Old-Pärnu. Its founding date is agreed to be 1251. The developments at the site were stopped in February 2, 1263, when Lithuanians under Duke Traniate destroyed the settlement. After the devastation the new Cathedral was erected in Haapsalu (*Hapsal*), the latter becoming in this way the new centre of the bishopric. Later, it was also said that Old-Pärnu, situated on the border of the territory had evidently been unsuitable for a capital site.

There is little information concerning the re-erection of the town after the Lithuanian attack. There are suggestions by which *zu Perona* mentioned in 1293, could have been Old-Pärnu. Bishop Jacob [1322–1337] gave the settlement a book of laws, sometimes argued to be an equal deed for nominating town-rights. From the year 1412, there is data about burgomaisters and magistrates of Old-Pärnu. In the year 1537, Bishop Reinhold confirmed the town privileges of Old-Pärnu, the main point of which was a right for duty free merchandise in its surroundings.

Unusual is the fact that all the citizens of Old-Pärnu belonged to just one guild while in general in these times merchants belonged to the Great or Merchant Guild and the craftsmen to the Small (Craft) Guild. The reason in our case could be the fact that Old-Pärnu was mainly inhabited by craftsmen. The citizens were also called "field-burghers" (*Ackerburger*). In the middle of the 16th century, the town possessed 30–40 houses belonging to the burghers but also to the feudatories of the bishop and the bishop himself. In later times, there was a school and an almshouse in the town. An important disadvantage was that there was no wall surrounding the settlement, just a fence. One of the reasons for the vitality of the settlement was an abundant Estonian population. Subordinated indigenous people were active mainly as fishermen, but practised also local merchandise despite a prohibition for that among the *Undeutsch*.

Ajaloolised Balti provintsid. *Historic Baltic provinces (Old Livonia).*

New-Pärnu

Close to Old-Pärnu, on the left (Southern) bank of the river, belonging to the Order another town emerged, called New-Pärnu. Its main feature was the castle. In 1265, a *Nieuslott thor Embecke* ("A new castle at Emajõgi river") is mentioned. From 1295, there are comments that the new town is protected by a wall. In 1318, a document has been written in "a town of *Embecke*, now known as Pärnu". In 1325, there has already been a town council in New-Pärnu including 2 burgomasters and 6 aldermen.

The castle was a seat for the commander of the Order. The building was rectangular, with a small inner yard. Originally, it could have had towers at the corners but these, if present, must have been lost during later reconstructions. The castle was surrounded by a moat, at the Eastern side there was a gate. When artillery was introduced, extra fortifications were built. From the viewpoint of this book the castle serves as a special place — at the end of the 17th century the building became the seat for the University brought to Pärnu.

Among the three churches in New-Pärnu, the most important was the church of St. Nicholas erected perhaps in the first half of the 14th century. In Catholic times it possessed an important relic — a black wooden cross (depicted on the coat of arms of Pärnu).

Both towns saw their economic perspective in a river-way by which it was viewed possible to sail through Tartu to Russia using the rivers and lakes of Central Estonia. It has to be admitted that although the rivers in these times must have been deeper, the possibilities described could be exaggerated.

New-Pärnu's advantages compared to its neighbour were the trade routes aiming South. New-Pärnu was an early member of the Hanseatic League, constantly participating in the Livonian Town Diets. At least on 26 occasions, the Diets took place in Pärnu. Pärnu had close connections with numerous Hanseatic towns, Novgorod among others. In 1346, Pärnu has been men-

tioned as one of the towns from where it was allowed to transport Western goods to Novgorod. The main item of exports from Pärnu was grain from Central Estonia.

Old-Pärnu suffered numerous attacks and destruction, while the walls and soldiers of the Livonian Order in New-Pärnu seem to have kept the evil forces away. The fate of New-Pärnu was neither constantly regular. As many other Medieval towns, it suffered numerous fires, in this way, diminishing the advantages in the race with the less defended twin-town. At the end of the 15th century and in the 16th century, in a time period of 45 years, the town was on four occasions almost entirely destroyed by fire.

The entire town nearly burned down in 1488, 1513, 1524 and again in 1533. The 1524 fire started the night of August 26 when a maid set fire to the house of Claus Moller. As a result, a great part of the town burnt down, including the church of St. Nicholas with its tower not yet restored from the last fire. Very tragic for future historians was the loss of the town archives. The fire-raiser was burnt at a stake. The next big fire took place on March 17, 1533. Again it was arson, the guilty persons were also found. These were a young woman and a barber's assistant, but amazing was the fact that they had been hired by Johann Droste, the pastor from Old-Pärnu. Their motives remain unclear — perhaps there were controversies between the two towns. Again, a lot of important buildings and supplies were destroyed. These fires balanced the developments of New-Pärnu and Old-Pärnu. The economic capacity of New-Pärnu can be seen from the fact that after the disasters the town was rebuilt very quickly. Ten years after the last fire, in 1543, only 4–5 houses had not been re-erected. Yet the fires created a need for an extra financial support for the town. This, in its turn, created a social precondition for a wish to attack the properties of the Catholic Church creating an economic basis for the Lutheran Reformation of the 16th century.

A vision of the New-Pärnu before the Great Livonian War can be obtained from a register of real estate introduced in 1543. By this time, there were 113 lots in the town with 65 living-houses, 13 inns, 12 stores, 2 shops and 8 public buildings (town hall, churches *etc.*). Over half of the houses were of stone. Every lot

had also a number of outbuildings. Among the churches, only the church of St. Nicholas was in use at the time, The church of the Holy Ghost was in ruins, the church of St. Gertrud turned into a mill. Almost all the homeowners had lots also in the outskirts. The latter were of great importance, containing stables, barns, saunas and stores of firewood, but also limekilns, tanneries and rope spinners' workshops, fishermen huts *etc.* There were 70 men in 1543 of New-Pärnu citizenship. If the mean size of family was approximately 6 people there could be 420 citizens. Including widows, priests, schoolmasters and noblemen the number could be around 500. If we add Estonians, serfs, poor people, the inhabitants living in the suburbs, the number of the population could rise to 1400. More critical authors have given the number of inhabitants in the particular town to be around 1000–1200.

Old-Pärnu and New-Pärnu were two separate towns at the mouth of the Pärnu River. Old-Pärnu was a Bishop's town with more stress on religious and educational life. New-Pärnu was in the territory of the Order, thus better fortified but also having better links to Europe as a result of being a member of the Hanseatic League. Both towns had a competition between themselves, not hostility.

The first schools

After the involuntary Christianisation of the country in the 13th century, the church kept its authority through religious practices but also by spreading school education. Initially, the schools were meant for preparing the clergy. Thus the first schools found their place at the centres of bishoprics or in bigger towns with a Cathedral. The biggest urban settlement in Medieval Livonia was Riga, on Estonian territory it was Tallinn, both towns possessing their own Bishop and Cathedral. The most renowned centre of a Bishopric was Tartu, where the Bishop also possessed secular administrative power. Initially, as the centre of *Oesel-Wiik* Bishopric Old-Pärnu also had a similar position to Tartu.

In every diocese, clerical life was in addition to the Bishops, led by the so named Cathedral Chapters, constituted of canons. One of the canons usually was a scholastic running the cathedral school and providing it with teaching materials. In the 13th century, he was also the only teacher and tutor at his personally conducted school. When there were more teachers, his task was to take care of the older pupils already preparing themselves for a clergyman's task. Besides preparing priests the cathedral schools were also taking care of lay-children of the townspeople. Perhaps in the 14th century a split between the teachers and the Rector of the cathedral school took place.

Bishops and canons themselves in most cases already possessed higher education. R. Freytag von Loringhofen has pointed out 17 people from Pärnu, studying before the 17th century at different European universities.

Old-Pärnu has the honour of being the first on present Estonian territory, (in historical Livonia of course, with its main centre Riga, was the site where most of the "firsts" and "biggest" were to be found), with a fixed data of a scholastic and cathedral school present, the event taking place already by 1251. It is true that in Tartu, the Cathedral Chapter is mentioned in 1234 and it has been said that it had all the posts filled but the first mentioning of a scholastic appears only in 1299. From Tallinn, there is data about the Cathedral Chapter from the year 1266. In Riga, the Cathedral Chapter emerged already in 1201.

Among the early schools one has to mention monastic and town-schools. As in most Estonian towns, the schools of Pärnu were founded only in the 16th century the fact related directly to the spreading of the Protestant (Lutheran) Faith. The first Lutheran preacher of Pärnu must have been Johan Eck (*Eycken*), an ex-alderman from Riga, who after changing his faith came to live and preach in Pärnu. With a support by guilds and a silent acceptance of the town council he became the preacher at the St. Nicholas church instead of the Catholic priest nominated by the Order. There is evidence about a Protestant schoolteacher in Old-Pärnu from the year 1545. In New-Pärnu the teacher is noted among people receiving their salary from the town in 1547.

Livonia on its way to higher education: the European background

It was during the first half of the 16th century when the issue of a need for a facility of higher education rose in Livonia. One can see the fight between Catholicism and Protestantism behind it, but also more general tendencies: the emergence of higher education facilities close to Livonia regions and the spreading of humanism. Evaluating the human being instead of God, the humanists preferred in their ideal situation multilaterally educated individuals keen on arts and sciences, denying the hypocritical asceticism arising from monasteries and Catholic scholastics. This all did not mean that most of the humanists weren't deeply religious people.

Influenced by humanism the University of Vienna (1493) and Tübingen (1497) introduced the chairs of poetics and public speaking. The centres of humanism in Germany became the Universities of Erfurt and Leipzig with their university-reforms introduced in 1519 by which the Faculty of Arts became the Faculty of Philosophy. In the latter, classical Latin was appreciated and rhetoric, poetry and history were in the curricula. In the coming years, similar reforms were carried out at several other German universities, including Rostock, Greifswald and Heidelberg.

One of the centres of German humanism turned out to be the University of Wittenberg (founded in 1502). From there also a major religious movement of the 16th century emerged — the Lutheran Reformation. Reformation did draw a sharp line between the then European scientific community. Both sides defended their religious ideas and attacked those of the "enemy" through schools, universities and education. This partitioned the previous integration of the scientific family. On the other hand, these arguments and discussions in society favoured the development of scientific ideas and the spreading of them. Especially, one has to mention the founding of numerous new Protestant universities.

One of the most outstanding among the latter was the University of Marburg founded in 1527 and receiving a confirmation by

the *kaiser* in 1541. A particular trait of the new university was the great attention placed on the classical education idealised by the humanists. According to the constitution, the three professors of law were to teach only Roman law, canon law was left out of the curricula. At the Theological Faculty, there served relatively few professors, only two. The professor of medicine taught, along with traditional Aristotelian physics, also medicine according to Hippocrates, Galenos and Avicenna. A special stress was put on the Faculty of Philosophy possessing altogether 10 professors who were reading lectures on Hebrew and Greek classics, Latin rhetoric (two professors), dialectics, Latin poetry and grammar. At this faculty also history, astronomy and natural sciences were taught.

For the spreading of the Protestant Faith, a number of new universities were founded in German lands during the 16th–17th centuries: Jena (1548/1558), Helmstedt (1577), Gießen (1607), Straßburg (1621) *etc.* Some universities already founded earlier, became Protestant. Also the counter-Reformation caused new universities to be born: Würzburg (1582), Graz (1586), Salzburg (1623).

For Baltic lands, the emergence of Königsberg University was of great importance, occurring in 1544. The next important destination for the Livonians aiming for higher education was the already founded in 1419, University of Rostock, where during approximately 100 years (1485–1596), 345 fellows from Old-Livonia studied. In the context of the Hanseatic League, the University in Rostock was viewed even as much “own” that when at the end of the 1530s and beginning of the 1540s it needed economic help, both Tallinn and Riga presented their readiness to support. People from Livonia did study also in Prague, Cologne, Heidelberg, Erfurt *etc.* A relatively big number of Livonians studied at the centre of the Lutheran Reformation — Wittenberg. From the 16th century, Leiden University, founded in 1575, became very popular. A number of professors who had studied there, worked later in Tartu but also in Turku (*Åbo*) Universities. Only in the years 1596–1665 were 162 Livonians matriculated at Leiden. Such studies abroad did stress in the best way, a need for

a university also in historic Medieval Livonia, later the Baltic provinces and states.

The first University founded on the territory of the Baltic lands was in Lithuania. The initiative came from the Protestants, with their local ideological leader, a graduate from the Universities of Cracow, Louvain, Wittenberg and Leipzig, Alraomas Kulvietis. In 1539, he founded a Protestant school in Vilnius, where about 60 boys could receive their education. The Lutherans planned also to open a university in Vilnius but these plans were stopped by the Catholic counter-Reformation. At the demand of the Bishop of Vilnius, the Grand Duke of Lithuania in 1542 closed the school of Kulvietis and forced the Protestant educationalists out of the country. Many of them became later professors at Königsberg University. Next stage in the educational history of Lithuania was now carried out by the Catholics. In 1570 a Jesuit College was opened in Vilnius. According to the educational system of Jesuits this facility belonged to the first or the basic level (*inferiora*). In other words it was the Catholic Gymnasium of Vilnius. The next level in the school-system of the Jesuits was the Philosophy Course relevant to the Faculty of Philosophy or free arts at the Western-European universities. The higher stage in the Jesuit educational system was the theological course, corresponding to the Theological Faculty of the then universities. By a privilege of King Stephan Bathory and a Bull by Pope Gregorius XIII, the college in Vilnius in 1579 was turned into a university. According to its founders, its main aim was the ideological fight against Protestantism.

Livonia on its way to the introduction of higher education: Tartu or Pärnu?

A need for a facility of higher education was noted in Livonia even before the Reformation. It was emphasised by the lack of priests and the poor preparation of the ones present. The education of

the Catholic clergy had already become a problem in the 15th century, during the outset of the Hussite movement in the Czech lands.

The beginning of the 16th century saw the problem at its high point. At the Livonian Diet in Valmiera in 1512, the Bishop of Riga, Jasper Linde proposed the erection of a new school for the preparation of the priests — the *studium particulare*, also named "Latin School". As a possible site for the school, Old-Pärnu and Tartu were mentioned. Those present at the Diet, clergy, representatives of the towns and the Master of the Order accepted the idea but there was nobody to volunteer to cover the costs. The Bishop of Riga raised the issue again at the Diets of 1513, 1514, and 1516. The general atmosphere at them remained slightly overruling — the prevailing idea was that a school should be the problem of the Order and the prelates. As a possible site for the school, New-Pärnu or Narva were mentioned, both towns within the territory of the Order.

In 1521, the idea was again raised by Johannes IV Kievel (Kyvel), the Bishop of Oesel-Wiik at the Diet of Prelates in Rauna at which all the Livonian bishops participated. This proposal named the planned school in a vague manner a "high or particular school" (*eyne hoge schole oder marcklyck partikular*). The idea was supported by the representatives of the towns and by the knighthoods.

No final decision was made whether the seat of the school would be Tartu or Old-Pärnu — towns in the church territories. As a concrete step, the Bishop invited a humanist scholar from Rostock, Egbert Harlem, to Livonia. The latter visited the island of Saaremaa in 1522 to get acquainted with the local situation and the possibilities offered for the school. Perhaps the impressions were favourable as E. Harlem was ready to accept a job at the planned school. These developments were ended by the Lutheran Reformation. The founding of the new school was laid aside. In 1556, the master of the Order, Godard Kettler was planning to open a Catholic Gymnasium in New-Pärnu. This attempt became unsuccessful because of the outbreak of the Livonian War. It took

some time until the typical Protestant trends, favouring reading skills and education, started to carry force in Livonia.

There has been discussion whether the planned school can be viewed as a higher educational facility. Such evaluation could be an exaggeration. Particular or Latin schools were not universities. The universities in general were named *studium generale* or when stressed the universality of sciences and knowledge: *universitas*. *Studium particulare*, not granting scientific degrees, by its content was rather a gymnasium than a university. They served for the preparation of the clergy. In any case the introduction of such a school would have meant much as the taking of the educational level in Livonia to a higher degree but serving perhaps also as a preparatory stage for a university.

Through religious battles towards a university

The second half of the 16th century and the first decades of the 17th century were crucial for the educational development in Central and Western Europe. For Livonia, this era presented enormous difficulties and unfavourable conditions. The Russian attack in 1558 started the Livonian War. The subsequent hostilities brought along a total devastation of the country, making impossible whatever plans for the fostering of education.

During the war, the country was divided by states possessing a different religious background. Northern Estonia in 1561 became a part of Protestant Sweden. Initially the Swedish direction did not bring along educational impulses. Quite on the contrary — the Swedish Uppsala University founded in 1477 had by the beginning of the 16th century ended its activities. Despite the plans to re-establish its work, the economic situation of the university remained so bad that it was impossible to pay salaries for the professors. The situation changed only in the 1620s when the King, Gustavus II Adolphus [1611–1632], donated to the university numerous land properties and church tithes giving this educational

facility the needed economic support. In 1626, the King confirmed the new constitution of Uppsala University, granting the latter a broad autonomy.

Different was the situation in the Southern part of Estonia becoming a part of Poland during the collapse of the Livonian Order State. Polish Livonia became one of the main regions of Catholic counter-reformation. The main stronghold for Catholic ideology in the region became Tartu where the Jesuits entered in March of 1583, founding in April a Gymnasium (College). It has been asked what kind of facility it was and shouldn't the history of Tartu University be counted from that.

In the school system of the Jesuits, the school founded in Tartu was, as the College of Vilnius before becoming a University, a school of basic level. By the general division of schools, it was a school of medium level as it required some basic trivial education from the accepted students. The Jesuit gymnasiums in these times had 3 levels: 1) basic (*grammatica*); medium (*humaniora*) and upper level (*rhethorica*). In its first years, the gymnasium in Tartu gave education only at basic level. The latter in its turn was divided into 1) a two-year *infima*; 2) one-year *grammatica* classes and 3) one-year syntactic level. If these stages were covered, a two-year medium stage (*humaniora*) and then a two-year upper level could be added. So the normal time for studies was 8 years.

Besides the gymnasium the Jesuits also founded in Tartu a seminary, the students of which had to serve as translators for the priests in their everyday missionary work. Initially there were plans to found Jesuit Colleges also in Riga and Narva, Pärnu was not mentioned.

Without doubt the Catholic gymnasium in Tartu was the predecessor for the University. It created a tradition to be followed also by the coming generations and sovereigns. The fact could be seen in 1601 when the Swedes conquered the town, plundered the College, imprisoned the Jesuits and destroyed their books. Yet, the future King Charles IX [(1599) 1604–1611] informed the Bishop's Diets in June 1602 that he was planning to open a new high school (*eine hohe Schule*) in Tartu. Perhaps the sovereign was keeping a similar gymnasium in his mind, or maybe

he even did not have any particular plan, but evident is a wish to create something similar to the destroyed Catholic educational facility.

At that time the plans remained unfulfilled as in 1603 Tartu again was conquered by the Poles. But, when in 1629, the Truce of Altmark gave Livonia to Sweden, the town Tartu had acquired already such fame as a school-town, that the King's nominated first Governor General, Johan Skytte (1577–1645), after arriving in Livonia knew that a gymnasium should be opened in Tartu. It took place in 1630, in 1632 Tartu became a university town.

The University searching for its location

The foundation of Tartu University had come into being during a period of great wars. In 1630, Gustavus II Adolphus had gone to Germany in connection with the 30-Year War. There, in the Battle of Lützen on November 16 1632, he was killed. In the relation to this war Livonia was far away. But soon a threat for a new conflict with Poland emerged, as the Truce of Altmark, signed in 1629, was meant only for 6 years. Already on January 18, 1634 the University sent a letter to its Chancellor, J. Skytte, residing at the moment in Stockholm, with a request to move the University to some other town. First the request was argued with respect to problems in Tartu related to accommodation and the general unfavourable situation of the town, but then the pretexts were forgotten and it was put rather plainly, that there was a fear of war behind the wish to move. In a letter sent in May 1634, the Rector and professors wrote quite clearly that the gossip about the threatening war "increase day by day our fear, make us frightened and agitated ..."

The possibility to move to some other location had already been given to the University in its foundation document: "... in possible war-years there would be a warrant to transfer the Academy to some other town of Livonia or Estonia, where it could

have a peaceful place and the rights for the same privileges, which we have granted it by our Royal Mercy ..." Professors preferred to see the University in the capital of Estonia (*Estland* province) Tallinn (*Reval*). The University demanded for its possession the buildings of the Tallinn Gymnasium, they also made a suggestion that the students be accommodated at the citizen's homes. As an answer to this request, J. Skytte wrote from Stockholm that he was willing to agree with the moving but only when the treaty with Poland really ends and hostilities start. Instead of Tallinn, J. Skytte still saw Narva as the new site for the University. Narva was a rapidly growing trade centre, playing an important role in the East-West merchandise.

Pärnu in these years was not mentioned as a potential university town. As with the whole of Old Livonia, Pärnu also had suffered the turbulences of war and hostility. In September 1560, Russians had conquered Old-Pärnu but not turned against New-Pärnu. In the situation where the Livonian Order State was falling apart, the last commander Rutger Wolf surrendered on December 2, 1561, New-Pärnu to the Polish Vice-Governor Heinrich v. Dohna. The King of Poland, Sigismund II August [1548–1572], confirmed and complemented the privileges of the town. In 1562, Pärnu had to surrender to the Swedish army headed by Claus Horn. The Swedish power did not last long as in 1565, the mercenaries who were to defend the place played it into the hands of the Poles. In 1575, the Russians destroyed and burnt Old-Pärnu. This time they continued to New-Pärnu. By an agreement that the defenders could leave, the town surrendered and remained in the hands of Russians up to the year 1582, when a treaty between Russia and Poland gave it to the Poles.

Stephan Bathory [1576–1586] of Poland confirmed once more the privileges of New-Pärnu. For Old-Pärnu the Polish reign became crucial. In 1599, a Polish commission decided that in 5 years the inhabitants of Old-Pärnu had to move to New-Pärnu. Before this could happen a new Polish-Swedish war broke out. The town changed owners several times. Both powers were still against reconstructing Old-Pärnu. Swedish King Charles IX prohibited it in 1607, Polish King Sigismund III [1587–1632] in 1611. From this

point onwards only one town Pärnu exists — the settlement known earlier as New-Pärnu.

Leaving Tartu became a reality for the University in 1635, when the ending of the Altmark Truce was approaching. The Regency government of Queen Christina [1632–1644] gave the University a right to move to Tallinn (the upper town), Narva or Nevalinna (Nyen) if hostilities happened to break out. In 1635, when panic was seizing the country, some professors escaped to Tallinn. They were followed by approximately 30 student, scholarship holders, whose maintenance became a problem for the officials of the Estonian province, as Tallinn did not have an obligation to support students. Governor Philipp Scheiding, who was also the Chancellor of the University of Tartu, solved the situation by settling the students at the apartments of the town people. He also turned to the Swedish officials with a request to cover the costs from the income of the University.

The threat of a war fell away as the truce was prolonged at Stumdorff for 26 more years. Professors and students returned gradually to Tartu and the academic life there resumed. The attempts of the Governor General of Livonia, Bengt Oxensterna, to use the situation for dissolving the University at all, remained without results. This high official did send a letter to Queen Christina stating that the supporting of the University costs a lot of money but the outcome is insufficient. He made a proposition to convert instead the University to a gymnasium for knightly exercises, so that the nobility could get appropriate education for their rank. The governor was perhaps meaning the norm in Europe at these times. These were named knightly academies, estate educational facilities, where besides some general topics (initially literacy was not obligatory for the nobility) fighting with a sword and lance, riding, hunting, behaviour in high society, but also poetry, as it was important for a nobleman to write poems for the ladylove, were taught.

Simultaneously, the Knighthood of Livonia suggested to the Swedish authorities that the University be taken away from Tartu, and also at the new location it was desired to be something more acceptable for the nobility. A resolution by the Regency govern-

ment of Queen Christina did not give a negative answer to the almighty local nobility organisation, but just postponed the making of a decision. The University remained where it was, but its travels were rocking its status.

The next moving of the University in 1656 was linked to the sequent wars of the Swedish nation. In 1655, King Charles X waged a war against Poland. A Swedish army based in Livonia conquered Polish Livonia and headed for Lithuania. The main forces under the command of the King himself conquered almost the whole of Poland. Initially the war was far from Livonia, but after two years, a 6000 strong Polish army entered the territories here.

Before that Russia had used the ambiguous situation for its consequent attempt to occupy Livonia. In the summer of 1656, Russian forces arrived at the walls of Tartu. This time the siege of the town took 2 months. On October 12, the commander of Tartu, Lars Fleming, signed a capitulation, according to which the garrison and all wishing could leave the town. The professors and students escaped to the shelter of the walls of Tallinn.

A possibility for Tallinn

A consequent possibility for Tallinn to become a university town was a challenge for the Governor of Estonia, Bengt Horn, who himself had studied at the University of Tartu and perhaps understood the importance of a university for the town development. When the professors turned to the Governor for permission to read lectures and have disputations in Tallinn, Bengt Horn was ready to give them, for that purpose, a hall in the Toompea castle. Then he changed his mind and turned to the officials of the lower town of Tallinn. Horn got a promise from burgomaster Rosenbach that the University could have a room at the premises of the previous St. Michel's Monastery, where during these times the Gymnasium of Tallinn (founded in 1631) was located. The Governor

had the room put in order, and even the day for the festive opening of the University settled. It was to be March 2, 1657.

Before the University could be opened in Tallinn, the situation had changed because of a decisive reluctance of the Tallinn town officials. A push for it was given by the Gymnasium, the Rector of which, Heinrich Arning, stepped out with a protest before the town council explaining that the privileges of the University, especially its own jurisdiction, were in contradiction to the privileges of Tallinn.

After more than three weeks of narrow-minded arguing between the Governor and the town, an agreement was achieved by which the professors could use one of the rooms in the Gymnasium, but only as private persons, so that the privileges of the Gymnasium could remain unchanged and untouched.

In this way the University in Tallinn lost the privileges and status it had enjoyed previously in Tartu. The ceremonial inauguration of the University in Tallinn took place on March 19, 1657. The University was not accounted for in the expenditure of the Estonian province. From the expenditure of the Livonian province only two professors received their salaries. In addition to the described difficulties, Tallinn in 1657 was struck by plague, the latter, by some data, claiming as its victims even as much as $\frac{2}{3}$ of the population. Although such numbers are thought to be an exaggeration, the fact is that the pestilence did hinder economic development, links with abroad were diminishing and there was little hope for the flourishing of the University.

In such unfavourable conditions the University made a scanty living in Tallinn up to the year 1665. According to some data, the professor of mathematics, Joachim Schelen (1612–1673), was lecturing in Tallinn even after that, but we can't consider a lecture course by a single professor as University-standard.

Due to the resistance of the town officials of Tallinn the attempts to continue the University's work in this town had failed. In this way, Tallinn had missed a possibility to become a university town. It was already a capital of the Province of Estonia and a renowned trade centre. Perhaps one reason for Tallinn's reluctance could be the fact that, being an administrative centre, Tal-

linn was obtaining the status and complexity of a capital city with subsequent attitudes and estimations of value. We should remember that as a general trait, capital cities were not known for national universities. The University of Berlin joined the tens of German universities only in 1810. The most renowned universities in England have been in Cambridge and Oxford; the University of London started its activities only in 1898. The University of Stockholm was founded only in 1877 as a private educational facility, and as a state university in 1960. A great exception has of course been Paris but also Vienna, Prague and Copenhagen.

The discussions and arguments related to the site of the university in Livonia show that Tartu had not yet established its fame as a university town. A negative attitude towards the university had been shown by Tallinn. Resultingly several Livonian and Estonian towns had a possibility to become the educational centre of the region.

A difficult choice between Tartu and Pärnu

Even before the languishing University in Tallinn had finished its existence, the re-opening of the University in Tartu became an issue. In 1661, the Peace Treaty of Kärde had been signed by which the Russians had to leave Estonia and Livonia. Swedish power regained its status. Already in 1664, a plan was made to continue the work of the University in Tartu, but the Governor General of Livonia reported that there was no funding for that as the estates of the University had been sold off. The Swedish authorities still had a positive attitude towards the idea of a University in Tartu. In 1665, the Regency government of Charles XI [1660–1697] gave a note that it supports the idea of re-establishing a University in Tartu. Also to the question from where to find money, an answer was given. Initially, it was to be taken from ordinary state taxes, later from the income of Salmi County in Finland.

At the same time an idea was emerging by which the new university town should be Pärnu. In 1665 the Regency government of Charles XI notified the Livonian Governor General that a proposition had been made to the government to take Academia from Tartu to Pärnu. Who was behind that idea is unclear. The Governor General, Bengt Oxenstierna, was given a task of hearing what is the attitude of the Knighthood and citizens concerning the issue. The Livonian nobility and the town of Tartu supported Tartu, but the Swedish authorities were more and more bending in favour of Pärnu. The main advantages of the latter were viewed to be good sea connections to Sweden. Here it is important to remember that most of the Swedish students studying in Livonia came from the coastal county of Småland.

A strong argument in favour of Tartu was the Highe Court of Justice (*Hofgericht*), but it was also planned to be moved to Pärnu. In Tartu's case its central situation was stressed. Pärnu was located on the edge of the territory. The supporters of Tartu stressed that it was a big town, the latter aspect being important for example for the good provision of foodstuff. The town of Tartu itself was very energetically fighting against the departure of the University. Their argument was that besides a good location, Tartu in general had strong potential, the region being fertile. Pärnu was viewed incomparable in this connection and it was asked to leave the University and the High Court of Justice where they were. The importance of the University was stressed saying that a total collapse of the town would take place if the University leaves.

In October 1665, the re-establishment of Tartu University was discussed at the highest level in the Swedish State Council. In wide terms it was decided that Pärnu would be a better site for a University. The final decision yet was favouring Tartu. The argument supporting that was the fact that the University had been founded and existed in this town earlier, the town is in the middle of the provinces of Livonia, Estonia and Ingermanland (Ingria), and that it has better living conditions. In February 1667, the Regency government of Charles XI sent a letter to the State Treasurer explaining what else should be done in "this important and

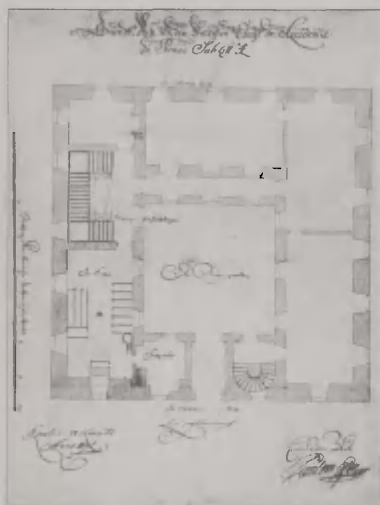
needed issue". A new budget of the University of Tartu was compiled, added the considerations on the number of required professors.

In this way, the University was to continue in Tartu. Unfortunately, on May 22, 1667, the town suffered a severe fire. 60 houses in the centre were destroyed. In the situation of economic stress caused by the new trade routes (direct from Riga via Aluksne to Pskov) bypassing Tartu, there was a lack of funding to restore the town quickly. Thus, numerous buildings remained in ruins for years, several lots not taken into use at all.

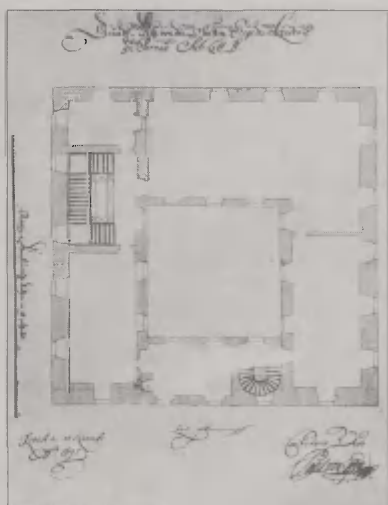
Initially, the Swedish authorities did not understand the scope of the catastrophe or they lacked adequate information. Still, in November 1667, the Regency government of Charles XI suggested that the University should be opened in the next year. The Queen Dowager, Hedvig Eleanora, confirmed the plan in which not only the professorships were fixed personally, but also other employees, and the expenditures of the University, in detail. The professor of law — planned to read also politics and ethics — was the only one missing. He was to be called from Germany.

Ülikooli fassaad Pärnus. Projekt (P. v. Essen).
The facade of the University building in Pärnu. A project by P. v. Essen.

Ülikoolihoone põhiplaan Pärnus.
The University building in Pärnu.

Academicus Pernaviensis.

CATALOGUS LECTIONUM PUBLICARUM,

Quas Professores ab Anni M. DC. XCIX. mense Septembri, ad idem tempus sequentis
Anni, in Academia Pernavienſi, Bono cum DEO, habituri ſunt.

THEOLOGI.

OLAUS MOBERG, S. Theol.

Prof. prim. Pfalterium Davidicum eo modo, quo ceperat, Auxiliante DEO bonitate Optimo, potentia Maximo, porro publice continuabit. Domesticum collegium Lectorum & Disputatorium ad Lubrum pietatis alumnorum, uti haecenus ita, & de hinc, fideliter pandet. Docebit publice hora IX. in Auditorio Superiori.

LAURENTIUS MOLIN, S.

Theol. Licent. & Prof. ord. Expositionem Epistolae D. Pauli ad Romanos superiori anno acceptam, in Lectionibus publicis, DEO favente, continuabit. Privatum vero in Historia Ecclesiastica & Geographia sacra proficere volentibus, operam suam commodabit. Docebit a. publice in Auditorio Superiori, hora ante merid. IIX.

GABRIEL Stragge / S.

Th. Prof. Conf. Eccles. Adf. & Past. Cawel. Theologiam Thetico-Polemicam, juxta ordinem Locc. Compendii Hutteriani proponet, atque, cum superiori Anno Dorpati Translationem Theologiae in genere, Loccorum quoque de Scriptura Sacra & de DEO rite absolvet, reliquos nunc, ordietur a Loco de Christo, ordine pertractabit, idque publice hora post merid. III. in Aud. Super. Privatum continuabit Collegium suum Lectorio-Repetitorio-Disputatorium, quin & in aliis scientiis Theologiae partibus, cupientibus & gratitudinem suam declarantibus Auditoribus libenter interserviet. Publice quoque pro Alumnis Regiis, statis temporum vicibus, Theologicas Disputationes aperiet. Omnia cum DEO!

JURIS CONSULTUS.

Quam primum ex voluntate S. R. Majestatis locum Nobilissimi Domini OLAI HERMELIN, Regii nunc Secretarii & Historiographi, quis occupaverit, per Schedulam indicabit, qua in parte Auditores suos hoc anno qua publice qua privatim informare & exercere duxerit necessarium.

MEDICUS.

LAURENTIUS BRAUN,

Med. Doct. & Prof. ord. absolute felicitate praeterito intervallo naturali seu Physiologiae hominis consideratione, methodi adcuratoris servandae gratia, ipsam Pathologiam, hoc est, doctrinam Affectuum jam aggredi & hoc D. V. anno abolvere constituit: idque in Audit. Minor. h. X. Privatim vero operam suam curiosioribus in quavis Medicinae parte pollicetur indefessam & fideliem.

PHILOSOPHI.

GABRIEL Stoberg / Profess.

Phil. Moral. & Civil. continuabit Lectiones publ. ex Grotii Jure B. P. h. g. in Audit. Minor. Iisq; ad finem deductis, Aristot. Politica interpretabitur. De cetero privatim in Ethicis, Polit. & Jure Nat. ea brevius, praelegendo, repetendo & Disputando, auditoribus suis communicabit, quae ipsorum usus inservire putat, haec quae pauperioribus, ut solitus, gratis.

SVENO CAMEEN, Histor.

Prof. Publice Historiam Universalem, a Tempore Nativitatis Christi, ad nostra usque tempora, continua ferie perductam, Hora XI. antequam in Auditorio Majori enarrabit. Privatim vero hodiernum regnum atque Rerum publicarum statum, auditoribus suis proponet.

SVENO DIMBERG, Mathem.

Prof. publ. & ord. Quae antea se propositurum significavit, hoc anno per DEI gratiam, in quantum per alia impedienda fieri potest, exequitur.

MICHAEL DAU, Eloqy. &

Poet. Prof. ord. h. t. Acad. Rector Viras Imperat. Rom. a Svetonio descriptas publicis Lectionibus explanabit; Privatim autem eaproponet, quae Dd. Studiosis grata & proficua esse intelligit. Docebit publice hora 2da.

DANIEL SARCOVIUS, Log.

Phys. & Met. Prof. Ord. repetitis iis, quae superiori termino in Physicis explicuit, Metaphysicam Studiose juvenuti proponet publice hora X. in Auditorio Majori. Privata etiam Collegia desiderantibus libens gratificabitur.

DANIEL EBERHARD,

Graec. & OO. LL. Profess. Publ. DEO adjuvante, initium publicarum lectionum faciet à principio Bibliorum Hebraeorum, exponendū scil. Genesin analysi Grammaticā, ac emphasin particularum, verborum & phrasum Hebr. ubique demonstrando, additis observationibus Philologicis non vulgaribus, quo & tyrones Linguae Sanctae & provectiores usum inde capere possint. Privatim vero iis, qui desiderant, in Graecis, Syriacis, Chaldaicis & Rabbincis Studium & dexteritatem suam promittit. Docebit autem publice hora IX. in Auditorio minori.

Pärnu ülikooli loengukava 1699–1700.

Lecture courses of the University, 1699–1700.

^{A. n.}
**Calculus Eclipsium
Solis & Lunæ**

in genere

[☾]
Lunæ in specie,
Disputatione Philosophica altera,

^{Consensu}
Amplissimi Collegii Philosophici, in Regia
Pernaviensi Academia.

Sub PRÆSIDIO
VIRI AMPLISSIMI,

**Mag. CONRAD
QUENSEL,**

Math. Sup. & Inf. Profefs. Reg. & Ord.
Celeberrimi,
Prænominatæ Facultatis h. t. Decani Spectabilis,

^{Ut}
Honores, in Philosophia summos consequatur,
Disquisitioni submittit publica,
Alumnus Regius,

PETRUS RÖNNB.

Die, si DEO visum, 14. Augusti, Anni 1709.
^{Horis 6 loco confectis.}

PERNAVIAE,

Excudit JOHANNES BRENDEN, |
Reg. Acad. Typographus.

Professor C. Quenseli disputatsiooni tiitelleht.
Cover page of a disputation by professor C. Quensel.

Pärnu piiramine venelaste poolt 1710. a. Medaljon C. B. Rastrelli järgi.
The siege of Pärnu by Russians in 1710. A medallion by C. B. Rastrelli.

Nn. "Elevandi ait", omaaegse ordulinnuse eelkindlustuse ümberehitus. Siin asus ülikooli anatoomikum ning tehti esimesed lahkamised Pärnus.
The so called "Elephant store", built on the walls of the Medieval castle. Here the first autopsies in Pärnu took place.

Ordulossi müürid 1930. aastatel.

The ruins of the castle housing once the University in Pärnu as seen in 1930s.

Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž. Välisvaade.

The Pärnu College of the University of Tartu.

MOVING TO PÄRNU

Pärnu as a planned university town in 1668–1688

In the spring of 1668, the Governor General of Livonia, Claes Tott, remarked that the buildings of the planned University in Tartu were in ruins and liable to collapse. The appointed temporary Chancellor of the University, Seved Bäät, gave a statement according to which the University is going to move to Pärnu.

Indirectly related to the importance of Pärnu was the issue of waterways leading from Pärnu through inner rivers and lakes to Tartu and from there to Russia. One can see that it was also important for Tartu. The main concern for the latter was to restore its position on trade routes from Pskov to Riga, between Russia and Western Europe. In earlier times this route had gone by Emajõgi River to Tartu where the goods were reloaded on carriages and taken by the highway to Riga. Already, in the second half of the 16th century, a competitor of this transport system had emerged. It was a landroute directly linking Riga and Pskov and avoiding a loop to Tartu.

Tartu made attempts to close the new road with the help of the Swedish authorities. When such attempts proved to be unsuccessful, a plan to restore a waterway from Pärnu via Tartu to Pskov was discussed several times. The plan based on legends by which in earlier times it was possible to reach Võrtsjarv Lake and Emajõgi River from Pärnu by some smaller rivers. This road would have been the shortest from the Baltic Sea to Pskov and would have meant a lot of profit for both Tartu and especially Pärnu, the latter could even dream of becoming one of the leading ports of

the Eastern Baltics. The whole plan just demanded enormous dredging work.

The route from Pärnu to Pskov had become an issue already in the 1630s. In 1636, the Governor General of Livonia, B. Oxensterna, sent a corresponding offer to Stockholm. In 1652, the situation was raised by Johann Wickewoorth, a merchant from Amsterdam. In 1654, the idea had developed as far that the canal track was inspected by an engineer from Riga, Tobias Königsfels. After he had got acquainted with the planned route and had also done some levelling, he gave an optimistic statement. According to him, the dredging works should be started. It was discussed where to find funding, but then the Swedish-Polish war broke out in 1655 and by the attack of the Russians in 1656, ended the works.

The waterway became a reality again in the 1660s, when also the plans of re-establishment of the University were discussed. In 1667, a burgomaster of Tartu, Samuel Akerbaum, sent a subsequent request to the Swedish authorities, in which, among other wishes, a need for the waterway was stressed. In an answer dated October 9, 1667, some support was given for the issue. The King had viewed the endeavour as very promising and had asked the Governor General to find support also from the local knighthoods. Already in 1668, an agreement with a master builder, Kasper v. Aken, was achieved for the dredging of Pärnu river. The next year the local commander, Claes Tott, issued two ordinances for the digging works of the canal but in the circumstances where such works were to be done with spades, the plans turned out to be too big. During the Swedish reign, the dredging issue was once more brought up in the years 1687–1688, when timber rafts were the case, but again the discussions bore no fruit. Yet the whole discourse could have increased the reputation of Pärnu and in this way creating favourable approaches also concerning the future seat of the University.

In 1668, the re-establishment of the University in the Baltic provinces was again discussed at the Swedish State Council. The main issue was funding. The State Chancellor had an idea to introduce a fixed contribution from every cavalry service unit (15 hides).

The Chancellor also expressed his opinion by which the University should be re-opened not in Tartu but in Pärnu, the latter possessing advantages when lodging and overseas connections with the Swedish motherland were taken into consideration. These ideas were accepted.

At the next meeting of the State Council, the Chancellor presented already fixed plans for the opening of the University in Pärnu. An important argument favouring Pärnu was also the support by the knighthood from the Estonian province. The Chancellor gave his solution for the funding details of the University (these in fact were later rectified). The sum of annual budget was planned to be 5000 rix-dalers (8125 silver dalers). 1200 rix-dalers were planned to be obtained from the licence of Pärnu (the state customs taxes in the port), 800 rix-dalers were to come from the milltax (land tax) of Estonia. The remaining 3000 was to be collected as a separate contribution fixed for 3 years for every cavalry service unit. It is worth mentioning that both Estonian and Livonian provinces were to cover the expenses of the University.

In 1669, a new budget and staffs for the planned Pärnu University were fixed. The number of professors (12) was to remain the same as was expected to be in Tartu in the plans of 1667. Besides the staff should have included a bookkeeper, secretary, two beadles, a guard, four warders, a printer and a bookseller. The idea of the university based on the old Roman principle: "*Tres faciunt Collegium*", meaning that every faculty had to contain at least 3 professors. As the employment of so many men was viewed unrealistic in the view of Livonia, it was planned to save the principle by adding to the two theologists, a professor of orientalistics to the two lawyers a historian and the professors of medicine were to be helped by a mathematician or the professor of metaphysics.

The then build-up of higher education foresaw the first step to be the Philosophical Faculty where during about six years a broad educational basis was obtained. After that a three year course of specialisation was to take place either at the same Philosophical Faculty or in one of the mentioned three higher faculties: Law, Medicine, Theology. In Tartu's case the professors were planned to be present in all higher faculties. There were problems with the

Faculty of Philosophy, with which the curricula of the University started. There only three chairs were fulfilled: history, public speaking and poetry and logic's and metaphysics. Economy was expected by introducing the professors from higher faculties to work free of charge at the Philosophical Faculty. According to this plan, one of the medical professors was to teach physics, the other mathematics. The professor of law was to fulfil the chair of ethics and poetics, the theologist was to teach Greek and Hebrew.

In 1669, the expenses of the University in Pärnu were included in the budget of the Livonian province. The building and reconstruction costs were placed on the shoulders of local knightships as an extraordinary state tax. Although the new university town was situated on the territory of the Livonian province, Livonia managed somehow to escape the costs and the whole economic burden was laid on the Province of Estonia.

As a seat of the University in Pärnu, the old castle of the Order was chosen. Becoming insignificant from the military viewpoint, it had been used as a storeroom for armaments, corn, lime etc. Now vast reconstructions started, conducted by Paul v. Essen, a fortification engineer, who also had made the project for the reconstruction. When the works were already on, somebody in Stockholm came to an idea that the building should possess a more modern outlook. A new design was prepared by one of the most outstanding architects of Sweden of the time, Nicodemus Tessin Sr., who was also serving as the court architect. Tessin had an idea to dress the old massive castle into a modern baroque style. The new design demanded extensive alterations in the works already done. The roof, already almost finished, had to be torn down to give place for the then modern mansard.

By the year 1673, the building contained 3 auditoriums and the church — the chapel of the castle — ready to be used. In the second half of 1670s, the speed of the works slowed down and soon stopped totally. The reason being the fact that, as an ally of France, Sweden had become involved in a war with Brandenburg and Denmark, suffering several losses, among others, a big defeat in the battle of Fehrbellin in 1675. This war, lasting till the year

1679, placed great pressure on the finances of the state as all the resources went to the military.

The end of the construction works in Pärnu was a sign for Tartu to try using the situation in its favour. In August 10, 1678, Stockholm arrived a letter written the burgomasters, aldermen and citizens of Tartu, sent to King Charles XI. It praised the late monarch Gustavus II Adolphus who had founded a University in Tartu, and expressed sorrow that *Academia Gustaviana* had not yet been restored. For bringing the previous glory back to Tartu, the citizenry viewed it very important that the University could continue namely in that particular town.

Tartu again and again

A new situation emerged in the 1680s, when wars had ended and King Charles XI started to rule in an absolutist way. From now on, very much in state affairs depended on the King's attitude and the attitude of those staying close to him. The restoration of the University to Livonia was backed by a tremendous development of sciences in Western Europe but also the progressive steps in the educational life of the Baltic provinces. In 1684 near Tartu, a seminary of schoolteachers, preparing staff for the peasant schools, was founded with its head and only teacher being Bengt Gottfried Forselius. From the year 1686 on, when the first students of this educational facility had graduated, the foundation of new schools for Estonian peasants started. Under pressure by the Swedish government the Livonian Diets decided that every parish should have a school.

In 1686, Charles XI nominated a representative of the *Estland* nobility, Jakob Johan Hastfer (1647–1696)), the Governor (from the next year a Governor General) of Livonia. This man had started his brilliant career in the Swedish court as an ordinary musketeer in Riga garrison. In 1686, he became a General Lieutenant, the next year, a duke. Hastfer was a fanatical supporter of

the King's policies and in this way also a great confidant of the monarch. The new Governor's support for the Swedish central authorities was prominent.

The new Governor was also to become the Chancellor of the re-established University, and his first task was, to determine which of the two, Tartu or Pärnu, should become the seat of the University. Drawing his conclusions perhaps from an economic viewpoint, the new Chancellor preferred Pärnu where the University building was almost ready and thus less money to be wasted. J. Hastfer visited Pärnu personally and found that the building under discussion was well built. Problematic in the town seemed to be the too few accommodation premises for the students and professors. The grim general found a solution for the latter problem. He gave an order by which the timber housing of the town should be torn down and new stone buildings erected instead. The time limit given for that was 3 years. The ones not to obey had to lose their lots. In which way the whole issue could be carried out in reality was not discussed by the representative of the unlimited monarchy.

The case could be viewed also from a different viewpoint. In 1686, the Swedish authorities had accepted a new general planning (and fortifying) of Pärnu, making the latter's territory as big as that of Riga's or Tartu's. This meant a rapid growth of the town and the inhabitants were in a way "encouraged" to build more permanent houses. The establishment of the University in Pärnu can also be explained as part of the plans for physical enlargement of the town.

The situation regarding the location of the University became even more complicated after the King had asked the opinion of the Livonian Superintendent General (a proposed Pro-Chancellor of the University), Johann Fischer (1633–1705), residing in Riga. The approach of this clerical man differed totally from the viewpoint of the Governor General representing the nobility. According to J. Fischer, Pärnu was a provincial town with no good drinking water and apartments. The Superintendent stressed the fact by which Pärnu was lacking good areas for walks into nature and there was no community with whom the academic family could

run educational discussions. As a commentary on the latter feature, it is important to stress that in a situation where there were no newspapers and reading material could be obtained only in the libraries, the educated society served of great importance for academic life. All this, not available in Pärnu, was according to Fischer, present in Riga. J. Hastfer yet was ranked higher and had not to listen to the ideas of the Superintendent. Resultingly, orders were given to Lieutenant Paul v. Essen to prepare the premises in Pärnu for the receiving of the University.

For the competing Pärnu and Riga, it was rather a surprise to hear the news that by an order of the King dated March 13, 1688, Tartu was again, and once more, to host the University. The King gave an explanation: "... as for the reason that the University had been in the particular town also before ..." One can see that the idea of succession was stressed. The second argument favouring Tartu was the presence of High Court of Justice. In this way, the King had ignored the arguments of his trustee, J. Hastfer.

The immediate opening of the University in Tartu was hindered by the fact that the building just opposite the St. John's church, where the University had been located in the years 1642–1656, i.e. during its last period in Tartu, was still in ruins. The construction of a new university building had been carried out in Pärnu, as has been mentioned. When the ruins in Tartu were examined, it appeared that they were in a condition where the only solution was to tear them down to the foundations. The work started in the autumn of 1688. The building took so long that the re-establishment of the University in Tartu could take place only in August 21 1690.

In this way, the second period in the history of the Livonian University occurred. The name of the University was continuously *Academia Dorpatensis*. To make a difference from the previous period known also as *Academia Gustaviana*, the re-established University was often referred to as *Academia Gustavo-Carolina*. At this time Pärnu had been a strong competitor for Tartu but remained an outsider as for the King valuing traditions. Besides, Riga had shown its potential as a university town.

A breakthrough for Pärnu

Only for several years did the University operate in Tartu, solving the problems caused by the long break, when again talks took place about the unfavourable location of the town and the need for moving the University to some other place. For the first time the issue was raised at the Senate's meeting in January 24, 1693, when the learned men discussed why the University was vegetating.

In fact, most of the problems had been solved. There would have been also no reason to complain about few students. After matriculation had started in August 1690, 104 students were accepted by the end of the year. In the next year, 46 were added and in the year 1692, 36 students matriculated. These numbers were not small, especially when compared to the period of *Academia Gustaviana*. In 1632, 85 students had been accepted and in the next years, 49 and 30 respectively. During the years 1632–1656, 1056 students were accepted to the University then situated in Tartu. When compared to the limited state of the University in Tallinn, where only 59 students in total matriculated during 1657–1665, the new start in Tartu was normal. Perhaps just hope had been bigger when the new beginning was launched.

The Senate came to a conclusion that the situation was not promising because of the proximity of the frontier. The neighbourhood of Russia symbolising threat and instability, induced by the numerous Russian attacks, making quite recently the academics escape to Tallinn. Only in 1670s there had been a general unfriendly situation between Sweden and Russia. Namely, the ambassadors of Russia had, in the negotiations at Meeksi River, demanded that Swedes surrender Ingria and Carelia together with Ivangorod, Oreshek, Yam, Koporye and other towns. A pretext for these demands was the presumable insulting of the Tsar — the latter had been named the Grand Duke, in addition the Swedes had presumably made a mistake with the father's name of the Russian monarch. Russia was threatening a war. At the beginning of the 1680s, the relationship between Russia and Sweden was

improving, one could call them even good, but the past had created a feeling of danger.

At the Senate's meeting in January, the Pro-Chancellor, J. Fischer came back to his favourite idea — the University should move to Riga. Where, in such a case, the local gymnasium should have been closed. Riga, the administrative centre of the province, was also the place of residence for the superintendent. It may be guessed that, by his plan, the "church father" wished to possess more religious control over the University. On the other hand, it must be admitted that Fischer was a cleric, deeply interested in the spreading of school education. Namely, he had a decisive role in creating the so called Forselius Seminary near Tartu, preparing schoolteachers for parish schools. At this time, the talks about moving away from Tartu did not end fruitfully, as not getting support from the King.

In February 1693, the Senate again turned to the King. In a long letter a number of reasons, not enabling the University to achieve its goals, were detailed. As a generalisation: the town was viewed to be too far from the sea and not in a secure place. It was said that everybody remembers clearly how the University had great problems during the last war. A remark was made that the unstable context of the town was the reason hindering people coming to Tartu. There is no evidence whether professors or students were meant regarding these people.

As a next issue, the Senate complained about accommodation in Tartu. There were a lot of ruins in the town and the demand for living place was exceeding the supply. Students were said to be complaining that the rents were very high — in other universities, the sums in Tartu spent just for renting a flat, could keep a student alive for a whole year. Professors were told to use a quarter of their income for their flats which yet occurred to be very small. Professors expressed a wish to build their own houses. A hindrance to this was the order by which only stone buildings could be erected. The material for the stone houses was complained about as being too expensive. Too expensive also was a complaint about victuals. On the basis of all these complaints the professors yet did not draw a conclusion by which the University

should leave the town. Quite the contrary — the following part of the letter is a list of means by which should be taken to improve the situation of the University in the particular town. Professors wanted their salaries to be raised, extra-jobs at the High Court of Justice, refectories for the students etc.

Leaving the town became a reality at a meeting of Senate in December 20, 1694. As a possible new location, Pärnu and Tallinn were named. Professors preferred Tallinn as the latter seemed to have good connections with Stockholm, but also better living conditions. At this time the Governor General discussed the issue with the King. The King was against Tallinn, maybe because of the latter's earlier negative attitude towards the University. Resultantly, Tallinn was no longer mentioned when the moving of the University was discussed. In March, August and September of 1695, only Pärnu was mentioned. In such a way, the discourse around the future seat of the University had ended and the coming debates now aimed at the particular details concerning the moving.

Preparations for the departure

As hinted previously, it had been that King Charles XI was against the moving of the University. We do not know when the King changed his mind but it is evident that on March 8, 1695, the Rector of the University, Sven Dimberg (1661–1731), declared to the Senate that the removal to Pärnu was a decided issue, and based on the wish of the King.

The first point arising when leaving Tartu became evident was the fate of the prebend village, Tõrvandi, near Tartu. It had been given to the University in 1690. This prebend had been divided between the professors so that every man (altogether 10 of them) got two peasant families. The Rector proposed to ask the Chancellor to retain the village for the academic staff as it was feared that the soil around Pärnu is not so favourable for grain growing. Less was thought as to how the professors living in Pärnu could

communicate with their peasants in Tõrvandi. As an alternative to the loss of the village, the professors viewed it possible to increase their salaries.

Practical steps, towards the moving of the University to Pärnu, were made also by the Governor General and Chancellor of the University, J. Hastfer. In August 1695, he sent word from Riga that he was planning to visit Pärnu and have a look at the prospective University town. Also the Pro-Chancellor was to come. The representatives of the University were asked to be at the place at the same time. The Senate nominated the professor of theology, Crispin Jernfeld (1660–1695), to travel to Pärnu. He had received such an order from the King already while in Sweden. Also professors Olaus Hermelin (1658–*ca* 1712) and Gabriel Skragge (†1710) had to join him. The first had been a professor of history, at the period under discussion he was the professor of rhetorics and poetics, later a professor of law. G. Skragge at this time was the professor of Greek and Oriental languages.

The delegation of the University left Tartu on August 26. The roads were in very bad condition as in the summer it had been raining constantly. The legation reached Pärnu only on September 1, being late. It in fact was not a problem as the Chancellor arrived on September 4, and the Pro-Chancellor was even later to arrive. As becomes evident from the reports of the delegation the discussions in Pärnu were very fruitful for the University. The academic family could present all its ideas and visions. It seems that the local representatives of the King — the Governor General at first place — did everything to lure the University from Tartu to Pärnu.

The first thing the delegations did was to get acquainted with the plans for the University buildings. It occurred that the old castle partially already prepared for the University was generally in good shape. The doors, stairs and the church were said to be in order. The windows sealed meanwhile, had to be re-opened, the ovens to be repaired. Paul v. Essen who already at the previous occasion had been engaged in relevant works, received an order to put the building into order. When P. v. Essen heard that the tower of the building was planned to be an astronomical observatory he

saw it important to build a new tower instead of the old one, although the professors viewed also the old one to be perfect.

Not only the observatory tower, but also the whole building had left the delegation an impression that the building in Pärnu was much better than the one in Tartu. Very impressive was the size. Professors report that the building has major spaces for the lecture halls, a suitable room for the consistorium, rooms for the faculties, altogether 12–14 chambers. There seemed to be enough space for a lock-up and printing house but also rooms for different employees. The delegates loved the nice church, where theology students could practice their sermons. Also the vaulted cellars, where professors already could imagine the refectory being, found praise, especially taking into account that the kitchen with all needed facilities was ready.

The next big issue at the discussions in Pärnu was the accommodation for the professors the students. Also in this field, the delegation brought back optimistic impressions. The Chancellor of the University, (simultaneously the Governor General of the province) gave an order to the town council of Pärnu to make a list of suitable apartments and to take care in time that the situation concerning lodging was better than it had been in Tartu. In the future, the professors were promised building lots right next to the University. Especially attractive for the professors was the perspective that around the houses were also planned nice gardens.

To house the students a proposition was made to rent on the state's behalf 40–50 rooms. This should have abated the problems emerging from the high rent. The Chancellor had not replied to this idea, perhaps the making of a decision was postponed.

By old tradition, the professors of theology were interested in extra-jobs as the pastors in local churches, besides income this also granted prestige. In this aspect the discussions were advantageous too. The theologist of most importance was to become a pastor at the local German congregation. The Chancellor promised to request the King to create a separate congregation for the academic family, where one of the professors would become the pastor. A separate congregation in the town was formed of Estonians. One professor could become a pastor of the garrison. In the outskirts

of the town, the closest parish was that of Audru where it was also possible to receive a position. The other parish centres were further away.

More difficult was to solve the question of Tõrvandi village providing the professors with a nice income. The Governor General had ordered the land surveyor to look around in the vicinity of Pärnu if there was a village suitable to become a prebend for the professors. The surveyor suggested Oara (*Oaffer*) but the academic men regarded it as too distant. Even promises to secure them more land did not help. The learned men wanted to have the separate farmsteads belonging to the town estate of Reiu, but this wish was unrealistic as contradicting the privileges of the town. The issue was even complicated as not only the professors demanded land and peasants but also the secretary and the other members of the academic family. As a compensation for the village and peasants the authorities were offering extra salary. The learned men would have settled for 100 silver dalers a year, the Governor General considered 60 enough. Remained also a possibility that the professors keep the village of Tõrvandi and rent it out to somebody.

A special issue was the supplying of the academic family with foodstuff. This could have caused problems in a small town. The Governor General promised that fixed market days are introduced and that some estates get orders to sell their products only in Pärnu. The representatives of the University in their turn proposed that some ships should be built and products brought from the islands of Saaremaa, Hiiumaa and Muhu.

Hindrances for the moving: Tartu's resistance and the Big Famine

Although the moving over to Pärnu seemed to have been decided and consequent preparations were going on these plans were vigorously attacked by Tartu. On November 15, 1695, the burgo-masters, aldermen and representatives of guilds sent a long letter

bearing a lot of signatures to Charles XI. The King was praised and thanked for everything he had done for the town. Especially the monarch was praised for the re-establishing the University, which had been in ruins for a long time. The attitude of the citizens was totally differing from the previously brought viewpoints of the academic family by whom the choice of the location was a total collapse for the future plans of the University. The citizens stressed how suitable Tartu was for a place like a University. It was noted that in recent times the town had been growing rapidly and was becoming more and more attractive. The town council and the citizens were very glad to witness these processes. Thus it was a great pity to see the King planning to take the University away to Pärnu. The letter says that the whole community of Tartu was falling before the feet of the King to beg him to leave the academic institution in Tartu. An economic argument was brought by which the University had been erected in Tartu with enormous costs, while the building meant to seat the University in Pärnu was depicted to be in a very bad order and thus demanding extra-costs.

This letter at present stored at the Swedish State Archives reached the King without any doubt, but was left without consideration and perhaps also was not answered. The Governor General J. Hastfer continued his activities in the already started direction. He planned a trip to Pärnu to see what else should be done in this town, but became ill and died. As a result the building and reconstruction works at the new site stopped — the active protagonist for the bringing of the University to Pärnu had passed away.

Only on February 1, 1696, was the office of the Livonian Governor General and the Chancellor of the University filled. The new man was a Swedish military engineer and architect, but also an outstanding general and statesman Erik Dahlbergh (1625–1703), at the time, receiving the post being 70 years old. In August, the meritorious representative of the King arrived in Riga and started to participate actively in both jobs belonging to him.

The University hurried to remind the new man about the current plans for moving the University to Pärnu. The new Governor

General visited Pärnu and in October wrote to the King that he had embarked on the issues of the building and moving of the University personally. As for his personal professional career, he considered himself a great authority on the issues of building and architecture. He viewed it as important to get personally acquainted with the plans and projects already made. The new Governor General personally designed the architectural outlook of the observatory tower on the roof of the university building. E. Dahlbergh also had a plan to add to the building a park or a garden with porches and trees. New orders were given to P. v. Essen, conducting the works at the site already previously, to continue his tasks and have the building ready.

Answering the inquiry, concerning the moving, from the University in Tartu, the new Chancellor answered on October 8, 1696, that there was time until the next autumn. At the same time, the Chancellor informed the authorities at the University about the discussions he had held with the town council of Pärnu concerning the accommodation of the academic staff and students. The town officials had promised to take care of the supplying of apartments. And also — if professors wish, they can build houses for themselves, as a lot for that would be given. The forthcoming correspondence between the University and the Chancellor concentrates already on the particular issues of the moving. The Chancellor informed the University that the professors of theology who are not going to receive a job as pastors are going to receive monetary compensation, similar compensation was foreseen for all the professors for their farmsteads and peasants in Tõrvandi.

All these discussions and preparations fell into the period in Livonian and Northern-European history infamous for big famines. Due to bad weather conditions, the grain and fodder had been destroyed or rotten. On Estonian territory the Great Famine of 1695–1697 could have claimed 70 000–75 000 lives (20% of the then Estonian population). Peasants started to die in the spring of 1696, especially massive was the death toll in February 1697. The pastor of Laiuse, Reinhard Broockmann, mentions that people were dying like flies. Chronicle Christian Kelch mentions: "In night and

day, in towns and villages, on the roads and streets there were heard such complaints of the sufferers from pestilence and famine that even a stone would cry." In such conditions, where everybody in the first place was saving his/her personal life, the making of plans about the future of the University became of second rate concern.

In the conditions of the horrifying famine there was no hope for the new students to come either to Tartu or Pärnu, neither was there hope for the longed for prosperity. The famine also did not make it possible to think about the moving of the University.

Moving to Pärnu

The Russian fear, viewed as the main reason for leaving Tartu, got a strong boost in 1697 when the Tsar, Peter I [1682–1725], on his trip to Western Europe, passed through Riga. The Russian authorities used their stay in Riga for something we would call espionage. Although received by the Governor General with all diplomatic respectability, the guests used their time for measuring the fortifications and drawing plans of them. Written with secret ink an information was forwarded to Moscow concerning the size of the garrison, its distribution, equipment *etc.* The commander of the garrison protested about such activities. This caused hostilities between Peter I and Governor General, E. Dahlbergh. E. Dahlbergh reported immediately to Stockholm that Russia is preparing for a war. Soon there came also other similar notes.

In the summer of 1697, the University family became excited as according to the vice Chancellor the long dreamed moving over to Pärnu was believed to take place soon, and after the summer holidays the lectures were believed to start already at the new place. The University sent a letter to the Chancellor in this connection expressing all kinds of troubles and problems emerging with relation to the removal. The answer from the Chancellor came within several days, saying that in the particular year there

shall be no changes in the life of the University. It occurred that the main hindrance for the departure was the unfinished reconstruction of the new premises. The King had given an order for extra funding for the works but the money was expected to be available only the next year.

In fact it took even longer to receive the needed sums and finish the works. Only in January 1699, E. Dahlbergh informed the University that the moving is planned for the forthcoming summer, asking also what requests shall be important to be asked from the King with regard to moving. After the letter of E. Dahlbergh had been read aloud at the Senate, the professors started to compose an answer. It took time, as not just concrete needs present at the moment were to be included into the paper, but the clever men also tried to guess different problems which could emerge in the future. The reply of the professors, signed by Rector Sven Cameen (1658–1708), containing 15 clauses reached the Governor General in February.

The moving was suggested to be started with taking away the printing house and library first — already during winter conditions. (Besides, in summer, during the busy agricultural season, the peasants were not so easy to be used for conveyance.) Extra money was asked for supporting the professors in their removal. At the new location, in Pärnu, the professors demanded free building sites, a permission to erect wooden houses and a building subsidy. Personal living premises would have freed the educated men from paying rent. When the negotiations of the previous years are remembered, then it is evident that in Pärnu it was not a problem to find free building sites. But (as a constant problem in Europe already from Medieval times) the issue of concern for the authorities was building materials. In a region rich in forests, like the surroundings of Pärnu, a wooden house was of course much cheaper to build than one of a brick or stone. But due to frequent fires it was a policy of towns to avoid wooden buildings.

As accommodation and high rents had been a constant problem in Tartu, the officials wanted to avoid the same issues arising in Pärnu. The solution was seen through an obligation put on the town officials to arrange and enlist all the premises where profes-

sors and students could find accommodation. Also food supply was an important issue for the academic family and fixed market days were planned as a means to support the catering.

A number of positions in the letter by the University concerned the erection of the university building in Pärnu. To have the University look more impressive an added portal for the building was viewed important. We have already mentioned the tower, which was to contain the astronomical observation, but also an anatomical theatre and a big clock were required. An old dream of the University — a botanical garden — was to be fulfilled in Pärnu.

The placement of a University in Pärnu was also to bring a new outlook for the whole town. The professors were especially concerned about the dirty streets. It was a suggestion of the academic family that the streets should be paved. In addition there was a wish to see some alleys planned for the sake of the students. A problem was the roads and bridges leading to Pärnu. A wish was expressed to keep the connections in order and not prohibit the people from travelling to Pärnu. As big numbers of Swedes were expected to come to Pärnu, it was viewed important to have a Swedish church in the town. Until the fulfilment of this idea, Swedish language sermons were to be held at the University's church.

As one of the main reasons for moving was a presumably small number of students in Tartu, it was decided to issue a placard making it obligatory for everybody applying for a state position in the Baltic provinces to study at the local University, i.e. from that time in Pärnu.

Even before the letter with these numerous claims and worries was sent, a request from the Chancellor arrived, asking what are the planned costs of the removal of the library and printing house and the University staff. The professors suggested that 60 rix-dalers per person would be enough, the same sum would suit also for the secretary and the librarian. The other academic staff and the printer were viewed to remain confident with 20, the beadle with 10 rix-dalers. Several letters on the issue were sent to the King, who after giving a long time for the delay, finally caused a

disappointment rejecting all the applications asking support for the moving. In his message to the Chancellor the King stressed that the moving should be done without any festivities and thus he saw it as needless to give any financial support.

The University had to hire itself cabmen from Tartu. Those asked 4 ½ rix-dalers for the trip as the journey was viewed dangerous and road conditions bad. On July 22, 1699, the Senate of the University held its last meeting in Tartu. In a letter sent to the Chancellor in the next day the University hoped to be in Pärnu in 14 days. On July 25, a last festive meeting in Tartu took place, where the professor of rhetoric and poetics, Michael Dau (†1710) gave a speech "*De migratione literarum*". Although the moving took place with perseverance — the Rector complained of the lack of transport means — the University yet managed to arrive to the town of its hopes for the beginning of the new academic year. This move had been discussed for decades, finally it had become true. Pärnu had become a university town.

UNIVERSITY IN PÄRNU

The new university town

In the year 1699 the new university town was on an upward path of its development. Especially promising was the situation regarding merchandise. According to the surviving customs documentation, it becomes evident that in the year 1684, 80 ships entered Pärnu and 82 ships left. In 1698, when the recent famine could have its influence on the general economic situation, 75 ships entered Pärnu and 76 left. To be honest, about half of them were seaboats or small ships, with a size of 5–9 lasts, keeping connections mainly with Hiiumaa Island from where lime was brought. But Pärnu had intensive connections also with more distant lands, especially the Netherlands and the old Hanseatic town Lübeck. In 1684, 18 big ships came from the Netherlands (mostly Amsterdam) and 19 ships left there. In 1698, 25 ships from the Netherlands visited Pärnu. Trade took place also with Swedish towns like Stockholm, Kalmar, Göteborg, Karlskrona and Visby. Single ships came from Copenhagen, Warnemünde and even France. There were connections with Riga, Narva and several Finnish ports.

According to customs income, the best trading years were 1687 and 1688. In exports from Pärnu grain dominated. It was first of all, rye, barley, oats and malt, even some wheat, but also flour, grits and groats. In 1683, by its value 68.4% of the exports constituted grain. About a quarter of the exports was timber, taken mainly to the Netherlands. Other items of exports were linen, hemp, skins *etc.* Among imports the most important article was salt (about 20% of total value), the second place was taken by different alcoholic breweries (wine, brandy, beer and a little spir-

its). From Western Europe the import of different cloths, paper but also tobacco and spices were well noted. From Lübeck and Amsterdam herring and cod was brought and fewer other fish.

An important item of imports was building materials. First of all it was the previously mentioned lime from Hiiumaa Island. From rather distant places, bricks and tiles were brought.

As a generalisation, one may say that Pärnu occupied a firm place in the trade scheme of the Baltic Sea. Of course its turnover was less than in such remarkable centres of merchandise as Tallinn, Riga or Narva. It is also important to mention that in the exports of Pärnu, the so called Russian goods — yuft (Russia leather), furs, potash, tallow, basts *etc.* — were missing. The hopes for a possible trade route going through the inner waterways of Estonia directly from Pärnu through Tartu to Russia were not dead and in a case when such connections would emerge, the trade of Pärnu of course would have become quite different.

One may say that at the end of the 17th century, Pärnu was a small town with a great future. In the penultimate year of the century the University moved to Pärnu. As the experience of universities in Europe has shown and also the case of Tallinn, the atmosphere of big towns was not usually suitable for the universities. Positive at bigger centres were the broad connections they usually possessed. But in our case we can see that also Pärnu could show close connections with its more distant surroundings. In this way Pärnu was open enough to serve as a good site for an academic institution.

The settlement

After the arrival in Pärnu, the Senate of the University held its first meeting on August 23, before the opening ceremony. The Senate constituted of all the nominated professors of the University. There were altogether ten of them by the constitution of the re-established in Livonia University. In 1698 the third professor of theology was added, the number of professors thus reaching 11,

including the three professors of theology (Olaus Moberg, Lars Molin, and Gabriel Skragge), one in medicine (Lars Braun), the professor of law (the post not fulfilled for long periods) and the six professors at the Faculty of Philosophy (Gabriel Sjöbergh, Sven Cameen, Sven Dimberg, Michael Dau, Daniel Sarcovius, Daniel Eberhard).

At the meeting, the educated men were discussing a real problem — how should the festive opening of the University at its new site take place. There was no previously fixed plan and nor was it arranged during this particular meeting. The task of arranging the event was given to Rector S. Cameen and the secretary of the University. Their plans were to be confirmed by the Chancellor.

Very serious discussions for the future developments of the University did take place on August 25. At this date the Senate held two meetings. Before noon, the founding of the botanical garden was discussed. At the meeting held in the afternoon, there were 22 positions under study and thus the discussions lasted long, hindering even events planned for the next day. The meetings were also attended by the Governor General, Erik Dahlbergh. Thus the discussions can be viewed as negotiations of the University with state officials.

In many European universities the botanical gardens had been founded already in the 16th century. At the same time in many Catholic universities the founding of the botanical gardens was neglected: "People should not gather together what the God has created ...". Such was the situation at Vilnius University even in the 18th century. In Italy, the botanical garden of Torino University was destroyed in the 19th century, during a reactionary period after the Congress of Vienna. At the University of Uppsala, serving as a standard in many aspects for Tartu and Pärnu, a botanical garden had been created in 1655 by a famous Swedish naturalist, Olaus Rudbeckius. In Tartu already in 1639 preparations had been made to establish a botanical garden, suggested to be at the lot next to St. John's church. After the re-establishment of the University in Tartu in 1690, a site for the botanical garden was marked down, but as for the demands of the commandant of the town, it was taken away from the University, as being too

close to the fortifications. The trees and bushes at the botanical garden had limited the visibility, the latter being a very important aspect for the defence of the town. Also the next site for the garden in Tartu was unsuccessful, again as for defence reasons.

Universitas Pernaviensis'e pitsat. The seal of Universitas Pernaviensis.

Such long history in the founding of the botanical garden was the reason why the issue was so seriously taken also at the new place of location. In Pärnu, by Rector S. Cameen's suggestion, the botanical garden should stand close to the university building. It was decided that if the University could wait a little, a site belonging to the town commandant shall be given for the particular purpose.

A need for new mathematical and physical instruments was already stressed in Tartu in 1691 by the professor of mathematics, S. Dimberg. Especially important, he considered a telescope. So he bought a 12-cubit instrument from England without even waiting for a permission of the Chancellor. In addition, he bought an astrolabe. When the University moved to Pärnu, professor S. Dimberg was in Sweden, and thus several things re-

mained unspecified. The Chancellor demanded the list of the instruments needed by the University, together with their prices. He suggested investigating the prices directly from the Netherlands as the instruments were to be obtained from there.

The anatomical theatre was essential, as the development of medicine had reached a relevant stage. During the 1697/1698 academic year, the professor of medicine in Tartu, Jakob Friedrich Below (1669–1716), had already taught medicine using human corpses, carrying out the first autopsies. J. F. Below had become a professor in Tartu in 1695. He was a graduate and had defended his doctoral thesis at the University of Utrecht, viewed as the main centre of medical education in Europe. In these times, autopsies were even anticipated in the foundation document of the University, meant to take place at least once in two years. The surveillance of the autopsies was to be open and free of charge, not only for the medical students but also the whole academic family. Initially, there were not enough cadavers available. At the request of the University, the magistrate of Tartu started to obtain the bodies of executed criminals and the people dying at the almshouse. Already in Tartu there had risen a plan to erect an anatomical theatre. Professor J. F. Below yet was more modest, promising to remain content just with a room in the university complex.

A need for an anatomical theatre in Pärnu did not cause any doubts. The Chancellor wanted first to listen to the ideas and plans of the new medical professor, Lars Braun (1657–1730). Initially, the works were planned by project professor J. F. Below made in Tartu, a later model was planned to be taken from the anatomical theatre at the University of Uppsala.

An accurate clock was needed. It could guarantee that the lectures and private courses could start on time. If in the lives of ordinary people, knowledge about the correct time was not needed, then the academic work had already become busy enough that there emerged a need to fix at least the full hours exactly. Usually, it was done by church clocks, but in Tartu, for example, a problem had been that the bells of St. John's hit half an hour later than the bells of St. Mary's, or vice-versa. In Pärnu

the time issue was planned to be solved in a way that in the tower at the university main building, a big timepiece, ordered from Riga by the Governor General, was going to be placed. In addition, one wall clock was meant to be in the big lecture room and a sundial should be placed in front of the university building.

At the same meeting, on August 25, it was decided that the town of Pärnu needs a Swedish church and congregation. The professor of theology, Olaus Moberg (1653–1705), even suggested a separate bishop in the town. A local bishop, controlled supposedly by the academic family, would have been a strong guarantee, that the professors of theology would have received their planned jobs as local pastors. A start was made with Swedish language sermons. The Senate demanded that until the Swedish church was in existence, the members of the academic family should have temporary seats at the local German (St. Nicholas') church. This issue in fact was very sensitive, as according to tradition the seats in the churches were fixed among the members of the congregation by their position and status, and thus changes attempted in this system could have caused great resistance. The Chancellor had to start discussions on this difficult issue with the town authorities.

One of the ambitions of the University was to see a named juridical burgomaster as a member of the magistrature. It was to be the secretary of the University. Also, on this issue the Chancellor promised to start discussions with the magistrate. The problem in the latter case was in the breaking of the power of local merchants. King Charles XII finally settled this in 1701. According to the decree from 1701, the first burgomaster and 2 aldermen were to be lawyers, the remaining six could be merchants as before.

As mentioned previously, the professors after paying their first visit to Pärnu, had come to a conclusion that the outlook of the town should become more decent. The educated men often having a possibility of getting acquainted with many European towns saw it very difficult and unpleasant to walk the unpaved muddy streets of Pärnu. They asked the town officials to take care of the general weal. The Chancellor supported this request.

For developing history-studies the Rector pointed to a need for the University to obtain a collection of different antiquities, old

coins and medals. The University dreamed about a collection of old Swedish coins, so that the people visiting Pärnu could have some sightseeing. The Chancellor replied that he had been thinking about the problem, and had made a preposition to the King to buy the collection of Elias Brenner kept at Stockholm. E. Brenner has been viewed as one of the founders of Swedish numismatics. The obtaining of his collection for the University remained a brave but unrealisable dream.

A great many of the wishes the University presented on August 25, were related to the previously mentioned in this book problems. Again building lots, lodging, provision with foodstuff, compensation regarding the village Tõrvandi *etc* were under discussion. Searching for a solution to these problems remained a future issue, as the main concern was the festive opening of the University, to take place in several days.

Among from the 22 propositions only the 19th was concerned with the main problem from the educational viewpoint — the University-chairs not fulfilled. There was no professor of law already from the year 1697, when Olaus Hermelin had travelled to Sweden and received a job of a state's historiographer (official history-writer) from there, sending in March 1699 his resignation. As his possible successor Daniel Forselius, the vice-fiscal of the Swedish Supreme Court, was mentioned. During the consultations another candidate also emerged. It was the secretary of the Livonian Knighthood, Georg Friedrich Reutz. The Chancellor had nothing against D. Forselius. G. F. Reutz caused a quite clear negative reaction, as the man had actively participated in the opposition of the Livonian nobility against the plans of the Swedish State to reduce the land property and autonomy of the local landlords.

To run the economic business of the University, a special official was expected to be employed. This person was to take care of the budget and the new building, thus it was a job of an accountant, cashier and commandant. When the plan had been forwarded to the King by E. Dahlbergh, the answer was negative and thus the whole issue was dropped.

As the University had more wishes than the already prolonged meeting could handle, the Chancellor asked to write them down

and present him in a written form. For this day the meeting ended. The day itself had one more unexpected scene for the Chancellor who had the day before ordered the burghers for a meeting at a fixed time with him at the town hall. But when the Chancellor, being also the Governor General, after the long day at the University arrived at the arranged place, it occurred, that all invited by him had already left. The townspeople had thought that the high official had been late. Maybe the whole mishap was a misunderstanding about the time for beginning the meeting. In any case, the high representative of the King felt himself offended and punished the town with a fine of 20 rix-dalers.

The next day the written list of wishes by the University was ready to be delivered to the Chancellor. As most of the problems listed, were to be solved according to the good will of the town's magistrate or the King, results remained dependant on the chronic lack of money and the absolute power of the monarch.

The opening festivities

August 28, 1699, could see one of the main festive events in the history of Pärnu — the opening of the University. As this event is going to have a special book dedicated to it, only a short description is going to be given here. According to the then tradition the festivities started early in the morning. Already by seven o'clock the professors and students gathered at the house of Rector S. Cameen, from where the whole academic community continued to the house where the Chancellor was staying. There already the town officials, local clergy and nobility were waiting. At eight o'clock, the church bells started to ring and then little Pärnu could witness a fancy parade unseen before, aiming for the big hall of the "*academy*" — as the University was called — where the inauguration commencement took place.

At the beginning of the ceremony, music was playing. The main part of the event was a speech given by the Chancellor in

Latin, where an ephemeral account was given on the reasons of the moving of the University and on the hopes placed on Pärnu. After some musical interludes, the Rector of the University gave the inaugural speech characterised by a contemporary newspaper from Riga as a "*Chivalrous*". After the ceremony, the participants again gathered for a parade, the military band was playing. Armed citizens were lined up at the marketplace. The parade headed to St. John's church where a ceremony, similar to the opening of the University in 1632 in Tartu, was carried on. As in Pärnu the idea was not the opening of a new University, there should have not been used the rituals of handing over to the Rector maces, seals, keys, letters of privileges and the constitution of the University. The problem was overcome in a way that the inauguration of a new Rector, demanding similar rituals, was performed. (The new Rector was M. Dau the professor of rhetorics and poetry.) The professor of Greek and Oriental languages, Daniel Eberhard (†1710), read a sermon, *Te Deum* was sung. At the fortifications, a salute of 40 cannons was given. This was responded to by the garrison and armed citizens. The day ended with a festive meal at the temporary residence of the Governor General.

In the next day the festivities continued with Latin speeches given by the professors. One of those, that of the professor of philosophy, Daniel Sarcovius (1661–1704), was even in verse. Also two students performed. The series of the festivities was finished in September 12 with the promotion of 10 Masters. As a continuation of the festivities also a conferring of a doctoral degree to professor O. Moberg was held on December 7. This event is important as the first defence of a doctoral thesis in Pärnu. O. Moberg was the first professor of theology and perhaps the most important member of the academic staff, so it is of course strange, that although being employed by the University from 1690, he had been only a Master of Philosophy. The defences of scientific degrees meant academic activities on the highest level. The beginning of the ordinary teaching process took place a little later. In fact, we do not even know when lecturing started in Pärnu.

Related to the promotions, the first quarrel between the University and town emerged. The reasons for it are unclear, it could

have been the pretentiousness of the academic family, the scorn of ordinary citizens towards the learned society, or official controversies between the University and the town council. Anyhow it is clear that *in corpore* the town magistrate did not participate at the promotion of O. Moberg, although being invited. The next day, at a festive reception party for the new Doctor, at least the secretary of the town council, Franz Carl Steiner, participated. He had asked the wife of prof. O. Moberg, holding a lap dog, whether the doggie also was made a Doctor the day before. Maybe the intention was not to offend the new Doctor, just mock the lady, but professor M. Dau viewed it important to reprimand F. C. Steiner, after which the latter in his turn called M. Dau a scoundrel.

The Senate of the University viewed the event an offence to the University and demanded satisfaction. The Chancellor agreed with that, but was cautious about the possibility to undertake something on the case, because that would have made the case public and given the University little help and honour. The Chancellor advised demanding recompense from F. C. Steiner not from the whole town council. Rather evident was the embarrassment of E. Dahlbergh, representing both the University, as its Chancellor and state authorities as a Governor General, in a problem tending to spoil the relations between the University and town.

The legal status of the University and its academic disposition

The founded in 1632 *Academia Gustaviana* had its constitution (statutes) based on those of Uppsala University (accepted in 1625). When the University in Livonia was re-established in 1690, the initial plan was to keep the old constitution. But as in 1655 the University of Uppsala had received new statutes, the example was applied also to Tartu. The statutes stressed the Lutheran basis for the University — the first paragraph of the document stated that nobody publicly nor privately could study at the University, if

not Christian and accepting the Augsburg Confession, i.e. all the students had to be Lutherans. By new constitution, the privilege of jurisdiction of the University over its members was preserved.

The latter meant autonomy, including the right to judge its members in civilian and administrative cases. The justice was to be according to Swedish Law, differing to some degree from civic statutes valid in Tartu and Pärnu, and legal acts of the Livonian province. The members of the academic family, subordinated to the jurisdiction of the University, were not only the professors and staff-members but also their families and servants. The members of the academic family were subject to the University's jurisdiction away from the university-town at a range of a day's journey. A number of articles in the constitution fixed the arranging of the justice. The University had a right for its own lock-up and a bedell (beadle).

An important privilege was the immunity of professors, staff and students from taxation. A retired professor received half of his salary, the widows of professors had the same rights as the widows of clergymen. A special status for the University was stressed in a special article, stating that the academic family with all their members and property were under the special protection of the King.

The highest official of the University was the **Chancellor**, to be nominated by the Senate of the University. The King had a right either to affirm the decision of the Senate or not. In reality the King showed his power, and nominated the Chancellor himself. The Chancellor had to be a Lutheran, faithful to the Augsburg Confession. He had to be a pious, moral and energetic man, at home with the issues of the University. The Senate in fact never discussed the candidates. In 1690–1703 the Chancellors were the Governor Generals of the Livonian province, in 1703–1710 the high officials in Stockholm, N. Lillerot and A. Horn, never visiting Pärnu.

The deputy of the Chancellor was the **Pro-Chancellor**. His power was among others shown by the fact, that he, together with the Senate had a right to judge the Chancellor. In 1690–1710, the

post of Pro-Chancellor, was held by the Superintendent General of Livonia, i.e. the highest religious nomination in the region.

In importance, the Rector was only the third man in the University. His task was to supervise the University, look after the morale and studies of the academic family. The Rector was elected by the Senate for one semester. According to the statutes it was to happen on May 24 and November 22. Only people who had served at least for two years as a professor, could be candidates. In Pärnu's case the only exception to this rule was made in the spring semester of 1700, at the beginning of the Great Northern War, when Professor D. Eberhard was elected a Rector. He had been working at the University just for the first year, and in fact he also did not get a majority vote (3 people were for him, 2 were against and 3 remained neutral).

Rektori regaalid 17. sajandist. Skeptrid.

The rector's regalia in the 17th century. Maces.

The Rector was recognised by several insignia: a crimson velvet gown with yellow borders, silver maces, seal and the keys of the University. All the mentioned items were given to professor O. Moberg at the festive opening ceremony of the University in

1690. The initiation of the Rector was to be 8 days before either St. John's Day or St. Thomas' Day. This event was to be a festive one. At 8 o'clock in the morning the new Rector and the professors gathered at the house of the old Rector, after which all the company headed to the church, where the ceremony was to take place.

The Rector had to be constantly present. During the academic semester he could leave for 8 days, during the holidays for 15 days. A longer absence was possible only by the permission of the Pro-Chancellor, and in such a case, a Pro-Rector was to be nominated. Although the Rector's term of office was short, his election to the post depended on the votes of the professors and his power limited by the Chancellor and Pro-Chancellor, the person of the Rector, his good name, house and property, were under special protection. The one raising his hand against the Rector, would be punished by his hand chopped off. The faculties were headed by *deans*, who were elected concurrently with the Rector. The dean was responsible for everything that happened in the faculty, but his main concern was the morality and behaviour of the students and the lectures of the professors.

The highest joint organ of the University was the Senate or the Greater Consistorium, which included all the professors. Participation at the Senate meetings was obligatory. An absence without reason brought a fine of 3 *marks*, being late, they had to pay a fine of 6 silver *öre*. The Rector had to pay double fines.

An important person among the technical staff of the University was the so-called *quaestor* whose task was the holding of the treasury. In the final years of the University, when it was already hopeless to maintain the University's budget, the tasks of the *quaestor* were handed over to the professor of mathematics, C. Quensel.

The correspondence and other writings of the University were the task of the *secretary*. As with the *quaestor*, the secretary was also elected by the Senate.

A man, whose presence was constantly seen, was the *beadle*, serving at the same time as a sergeant-at-arms and a messenger.

The University was divided into four faculties — of Philosophy, Law, Medicine and Theology. The Faculty of Philosophy was considered to be the introductory faculty, after graduation from this, one could continue with the three higher scholarships.

Theology was viewed to be the most important subject. The theologists were often sitting in the front rows at the church. According to the general structure of the University the next most important professorships were Medicine and Law. As the medical position demanded a special preparation, the career of the professors from the Philosophical Faculty anticipated achieving a professorship in Law or Theology. When a position of a professor became free in some higher faculty, the professors from the lower ones could be promoted. Careers could also be made within the faculty — for example in the Theological Faculty the professors were graded as the third, second and first.

Besides professors, the adjuncts, as they were titled, were also participating in the teaching process. At the Faculty of Philosophy there were four of them, at the Theological Faculty two and in the remaining ones one person. The task of the adjuncts was to repeat the subjects together with the students and when needed give private tutorials.

For the teaching of the subjects which were not quoted as sciences, the so called teaching *masters* were employed. Their task was to teach modern languages, dancing, fencing and drawing. The need for the masters was created by the spreading of the new and modern educational ideals, compatible with the demands placed on young men in European courts. Such trends being considered important in Livonia, shows the development of pan-European contacts.

The academic year at the University was divided into two semesters. The first lasted from the beginning of September till St. Thomas' Day (December 21), the other from Epiphany (January 6) until the summer. The spring semester was interrupted by a two-week Easter vacation. The duration of the summer holidays was to be 30 days, but in real life it tended to be longer, as the students leaving the town were usually late in returning. Sometimes also the professors were delayed, and the Rector or Pro-

Chancellor had to remind them their tasks somewhere in the middle of September or February.

The main form of teaching was an obligatory lecture in Latin. According to the then habit, the professor was indeed reading an earlier prepared text. The constitution of the University stated the authors, or books from where the texts were to be read. A special demand, when philosophical subjects were under discussion, was that the topic had to be presented clearly and comprehensively, without any scholastics and metaphysical speculations. Some of the professors' practice was just to dictate their comments on the work of the chosen author. The lecture course at the Medical Faculty was to last for 3 years, at the Theological Faculty every professor involved, read for one year, as in the Philosophical Faculty.

When languages were studied, firstly grammar was to be learned from the textbook. Then the learned material was to be explained through textual examples.

For the students the lectures were obligatory. Due to their early beginning — at 7 o'clock in the morning — there was a tendency by which the students tended to sleep in. At a meeting of the Senate in February 1700, the complaint was made that the students like to sleep until 8 or 9 o'clock and in this way ignore the lectures. To avoid such tendencies, the professors, deans and the Rector were to look after the diligence of the students.

According to the constitution, the students had to subscribe to the open lectures and also to visit them. The professors had to possess a list of the subscribed students, and also to check if the people were present. The lazy students were threatened with extra tests. These were to be organised by the deans of the Faculties of Philosophy and Theology. A very stimulative means to provoke diligence was a possibility of receiving a scholarship. Annually, after Michaelmas, examinations were held for those applying for a scholarship. The students skipping lectures or studies were denied any support.

Monthly and semester examinations were held to obtain information about the progress the students were making. Evidently, the monthly exams were seldom organised. The semester

exams were taking place regularly and were open. Among the supervisors were surely the professors and the deans of the faculties.

Holding of disputes was arranged to develop the arguing- and performance skills of the students. At least once a year also the professors had an obligation to appear at a dispute, and write for that event a special critical report (Disputation). According to the constitution, the disputes could be divided into several types. Among the open disputes there were listed 1) a festive and inaugural dispute, which usually was held in connection with some stately festivals; 2) annual dispute by a professor; 3) a practice dispute by a student under the guidance of a professor. In fact also the disputes held for the receiving of a scientific degree were open, but they possessed some differences when compared to the ordinary defences.

The time the disputes were to take place were exactly fixed. At the Theological Faculty they were held on Saturdays, at the Medical Faculty and at the Faculty of Law on Wednesdays or Saturdays. At the Faculty of Philosophy the disputes were held between 8–11 a.m. (a festive dispute during 8–12 a.m.), in other faculties between 2–5 p.m. Disputes were supervised by a chairman, a professor or somebody with an academic degree. As the presentation had already been printed the main part of the event was the speech of the opponent. There was one hour for that. The opponent had to produce his ideas in a syllogistic form without extra acrimony. The remaining two hours of the dispute were for discussions and polemics. The constitution demanded that there should be silence during the dispute, the speakers should not use sharp words, no reviling and other indecent ways of behaviour were allowed. When the event turned into a quarrel, the dean had to quieten it down. In a case of emergency, the dispute could be stopped.

A student making progress and fulfilling all his obligations could, finishing his studies, defend a scientific degree. This right according to the constitution, belonged to those who had achieved success in the studies and shown good behaviour and life-style. The constitution regulated the obligations to be fulfilled for the awarding of both master's and doctor's degree. In reality, graduates could become only a master. In *Academia Gustavo-Carolina*

the doctoral degree was defended in 1699, only by O. Moberg, a professor of theology,

A decision, whether the candidate was ready for the defence, was to be made by the faculty (the dean and the professors). A person applying for a degree in philosophy had to possess a good ability in Greek and Latin. The statutes even named ancient authors to be read by the applicant. To take one's degree in the Faculties of Law, Medicine or Theology, the candidate had to first receive a confirmation from the Philosophical Faculty saying that he had graduated from there with a sufficient knowledge in history, languages and philosophy.

As apprentices and journeymen, also the candidates for the scientific degree had to confirm the congregation they belonged to and bring a "letter" certifying this. The religious aspect prohibited the obtaining of a degree in some other University of different faith.

To get a degree, the candidate had to take private and public examinations. At a private exam at the Faculty of Philosophy, two professors, of whom one had to be a rhetorician, were the examiners. The rhetorician's task was to evaluate the Latin of the candidate. The exam itself was to last 4 hours at the Faculty of Philosophy, in other faculties 8 hours, that to give a possibility "for a thorough evaluation of achievements".

After the exam had been successfully completed, the dean's task was to encourage the student to more eager studies in the future. The candidate in his turn had to give an oath in God's name promising to run a moral life and behave as an honourable person during his remaining years.

A public exam, by the constitution, constituted of three sections, a defence (dispute), a speech (*oratio*), and a lecture. As time was needed to prepare the lecture, the whole event could last rather a long time. A dispute held for obtaining a degree was very festive. The Rector was in his purple cloak, the beadles carrying maces etc.

If the public exam had been successful, the Senate of the University determined the time for the conferment of the degree. This event was viewed as very important: as its proximate organiser, a supervisor was nominated, this position being filled by the

professors, of the particular faculty. The first task of the supervisor was to issue a program and invite all the members of the academic family to the promotion. The latter was started with a festive parade (also the church bells were ringing) leading from the house of the supervisor to the University building. When the degree was obtained in theology, the parade went to the church. Success was followed by a festive feast paid for by the newly crowned Master or Doctor.

In the worry and bustle of everyday

The University, so festively opened, initially lacked a new name. The official name continued to be *Academia Dorpatensis*, in speech also *Academia Gustavo-Carolina*. Only in July 1700, the new seal of the University obtained an inscription *Academia Pernaviensis*.

After the opening festivities were over, the University faced every-day-problems, many of which had emerged already in Tartu, and had been under discussion at the Senate's meeting of the August 25. It may be said that the aged Governor General actively dedicated himself to the problems of the University. It could even be that he missed the opening festivities, as already on the next day he answered the requests of the University.

The most urgent thing seemed to be the botanical garden, as the University was planning to establish it already in the same autumn, before the frosts. The Chancellor in his answer saw the solution clearly, given in a rather military way: the lot for the garden was to be fixed and measured. Paul v. Essen, the fortification engineer, received an order to prepare the needed plans to start the work at once.

Somebody from the University came up with the idea that, for the work, the soldiers of the garrison should be used. Perhaps such hope had emerged, resulting from the general generosity of the Governor General. But in this case the answer of E. Dahl-

bergh was negative. In his view the soldiers were needed at the fortification works. This shows that the military authorities were seemingly concerned about the Russian threat and did show their preferences when the labour of soldiers was the issue.

The question was how much the botanical garden was going to cost. The gardener was to receive 50 rix-dalers, his serf 10 rix-dalers a year. Support was needed for the erection of the greenhouse (*orangerie*) and a house for the gardener. In reality, the expenses turned out to be bigger, as the planned for the botanical garden lot belonged to the commandant of the garrison Jakob Hinrich Schwegelm (Schwengel), who asked 1500 rix-dalers for the lot and the house on it. The University lacked such sums and thus the money was asked from the King. Before any solution was achieved, the winter came. The emergence of botanical gardens for this time was frozen.

The compiling of the list about the necessary for the University scientific instruments was delayed as professor Dimberg was staying in Stockholm. At the demand of the Chancellor, a list of the most needed instruments was composed, it became rather long when taken into accordance the times. As the obtaining of all these instruments needed the approval of the King, the University had to wait for the decision of the latter.

For the erection of the anatomical theatre and the astronomical observatory, the Chancellor demanded a design. An outline for the building of the astronomical observatory had already been given by E. Dahlbergh, in the spring of 1699. The Senate demanded that S. Dimberg draw a plan for the observatory. S. Dimberg answered that for this purpose he needs a sketch of the building and crosscut as without them, it would be impossible to work out a good solution. He still gave his considerations. According to S. Dimberg, the observatory tower should be either of stone or timber and spacious enough to enable moving around in it. He advised that the observatory be of octangular shape and placed so that its sides and corners were directed to the four quarters of the horizon. How the observatory should be roofed to enable easy turning, must have been explained by the project. To

enable the mathematician to fulfil the necessary project, the sketches demanded by him were sent to Stockholm.

Along with the bigger future plans some minor everyday issues were faced by the academic community. The most urgent problem seemed to be the leaking roof of the University building. The Senate decided to complain to the engineer of fortifications, P. v. Essen, that the water was spoiling the floor of the big auditorium and the "sky" (a cloth hanging in the ceiling).

Concerning the future living conditions of the professors, a resolution by the Chancellor promised all the members of the academy building lots. The University had applied for that at the meeting on 25 August, in addition with a request to build wooden houses. Then the Chancellor had denied permission to use wood as a building material. Now once again the Chancellor repeated the wish of the King that the houses shall be built of stone.

Most of the professors were ready to accept this policy, but a compromise was suggested, by which professors should be granted a right to build temporary wooden buildings until the houses of stone are ready. The Chancellor did not sanction this request repeating that it did not depend on him. Possibly he even viewed the request of the professors justified, as he turned to the King on the issue with a letter, but received no answer.

Before any building of the houses could be started — and it was unrealistic before spring — a much more actual issue was to find accommodation for the professors and students. The demands from the University contained a wish by which the burgomasters and aldermen should fix controlled rents. The Senate of the University complained that the town officials were not reacting. On December 8, an answer from the town council finally arrived. From this letter it becomes evident that, at least, the initial accommodation problems were solved. The professors were said to have moved into the apartments reconstructed for them and were said to be totally content. The town could report that also from among the students, arriving from other towns, nobody had remained without a place to live. As a commentary to the complaints in the letter from the University, the magistrate answered that regarding particular questions, nobody had complained to the town officials.

In August, there had been issued a request by the University that the burgomasters and the town council nominate citizens to feed the students at low prices. Such a compulsion was in fact totally unrealistic, even if the Chancellor had promised to create corresponding regulations. Anyway, the issue never turned up again in Pärnu.

Continuously relevant was the providing of foodstuffs. The Chancellor had already on August 23, 1699, ordered that nobody had permission closer than 6 Swedish miles (~60 km) to buy agricultural products from the peasants. The products had to reach the market in Pärnu. The violators of this regulation were threatened with the confiscation of goods. The senate still complained that the foodstuff brought to the local market place is taken away by the army officers.

There had also been given an order to employ 50 fishermen, who when divided into five sections, had to provide the academic family with fish. The professors wished to fish themselves, as it had been in Tartu and as it was in Uppsala. This request was still denied, as in Pärnu the fishing was a privilege of the town. The provision of fish was also a cause for complaints later, although the Governor General had issued numerous orders demanding that the fish should be available. Perhaps the constant grumbling could have been caused by an anxiousness of the professors, living at the mouth of a fishing river to fish themselves.

As the University had moved to Pärnu just before the oncoming winter a real issue was the firewood. The academic community complained that the latter was too expensive as it was being exported. As a reaction to this complaint, Governor General, E. Dahlbergh, prohibited this export article.

To run an academic life in full scale, it was crucial to complete the staff of professors and tutors. An especially big problem was the missing professors in law and mathematics. The professorship of law had been empty after O. Hermelin's departure. The Senate decided that until a new professor was going to be found, a candidate for that post, Johann Christoph Aurbach (Aurbach) was going to give private lectures. More difficult was the case with Professor Sven Dimberg, the mathematician, who had not given away

his chair officially. Although he applied for the professorship of public speaking (later also mathematics) of Uppsala University, he perhaps also considered a possibility to return to Pärnu. On September 20, 1699, a subsequent long letter from S. Dimberg was read at the Senate with an explanation concerning his delay. The members of the Senate gave their colleague six weeks to return, in the opposite case they promised to appoint a new man.

One can see that after the arrival of the University at Pärnu, to begin with numerous problems related to the moving were to be solved, but already also more strategic goals were viewed. The endeavours of the University were actively supported by the Governor General of Livonia, also Chancellor of the University, E. Dahlbergh. It would have been highly possible that in the future, the many problems would have been solved and the new University flourish, but again a war ended the promising developments. This time it was the Great Northern War.

Panic at the beginning of the Great Northern War

At the meeting of the Senate, on February 17, 1700, information was delivered by which many thousands of Saxons had begun the siege of Riga. This news was of the beginning of the Great Northern War, particularly of the attack of the Saxon army on the main centre of Livonia. In Pärnu, there was no awareness about the broad scope of the coming war and about the treaty, uniting Russia, Denmark and Saxony-Poland against Sweden. The links of an anti-Swedish coalition had been forged very actively by one of the leading personalities in the Baltic German nobility, Johann Reinhold v. Patkul. In Sweden, he had been sentenced to death "in absentia" as the leader of the Livonian nobility against the reduction of their land property. Of course, a treaty by big powers can not be viewed just as an achievement of one representative of the Baltic German nobility. However, J. R. v. Patkul could be con-

nected to the fact that King August II was convinced that Riga was poorly defended and could be an easy prey for the enemy's army. In fact, the defence capability of Riga was doubted also by the head of the Swedish fortification service, Carl Magnus Stuart, from whose report only three of the planned 11 bastions were ready. The remainder of the town was defended by the old wall with towers. The five gates opposing the Daugava River could be closed only with turnpikes.

According to the treacherous plan of J. R. v. Patkul, the attack should already have taken place on December 16, 1699. In reality, the surprise attack on Riga was launched on February 11, 1700, at the Shrove's Eve when it was supposed that the defenders could be resting after the festivities. The Saxons had done everything for their attack to remain a surprise, but quite occasionally one of their units, moving on sledges towards Riga, was discovered by a small Swedish mounted platoon. Most of the latter's members were killed or imprisoned but one man could escape to Riga. There an alarm was launched and the gates of the town closed. There followed heavy battles for the defence of the town.

The information about the outbreak of the war did create a great agitation in Pärnu. Rector D. Sarcovius made plans to pack the library and hide it in the cellars of the University. He also viewed it necessary to hide the insignia of the University (maces, seals, foundation acts *etc*). The Senate of the University viewed such preparations exaggerated and suggested waiting to see, how the developments were going to proceed.

As a reflection of war, discipline at the University, started to be paid more attention. Rector S. Cameen stressed that during the hostilities it is important for the academic family to stay at the place, there is no right for anybody to leave the town and Academy. Professor M. Dau suggested that the students not arriving for their studies until the end of February lose their scholarship. Other professors viewed this period causing the banning the stipends too short, and thus the deadline was postponed to the middle of March.

At the next meeting of the Senate, on February 22, the University continuously lacked trustworthy information about the

war. As there was little official information, private letters were read aloud. Gossip was spreading. Initially nothing more than to hope for the God's mercy was possible to do. Every morning at the Swedish church a service was to take place. In any case it was decided to pack the library. In fact the Saxons did not move towards Pärnu, as the turning stronger than expected fortifications of Riga, could keep the enemy busy there. But as the defenders of Riga could get no help either, the situation remained threatening.

A new commotion was caused by a message that Daugavpils (*Dünaburg*) had surrendered to the Saxon-Polish army. On March 25, 1700, at the meeting of the Senate, the evacuation of the University was discussed. The most pessimistic about the future seemed to have been professor M. Dau, who suggested taking immediately the library and all other possessions of the University to Stockholm. A counter-argument against this was given, by which the taking of the library overseas could be more dangerous than preserving it in place. Some professors suggested taking the archives to Tallinn and hiding the library in cellars of the University. An idea also emerged to take the library to Finland. Finally, the professors made up their mind by which the library and the printing house should be moved to Stockholm or some other secure place, and the archives and insignias to Tallinn. From the commandant of Pärnu, a convoy was requested for that purpose. At the same time, a request was made to the Governor General of the Estonian province, Axel Julius de la Gardie, to kindly accept the archives of the University in Tallinn.

Yet, at this time the property of the University remained in place. The Governor General answered that he could see no reason for accepting the things in Tallinn, because several thousand men of reinforcements from Finland had arrived and more were expected. In April, the reinforcements under Major General Otto Wellingk headed for Viljandi (*Fellin*).

The atmosphere in Pärnu remained un-nerved. The Senate discussed whether the professors in such dangerous times should remain at their duty, or would it be recommendable to search for a safer place. It was decided to stay in Pärnu and keep the Univer-

sity working. It was yet viewed reasonable, that everybody tried to settle the families and properties in a safer place.

In May 1700, the threat of a war seemed to be over for Pärnu. Otto Wellink's army arrived at Riga and forced the Saxons and Poles to the left bank of Daugava River. At a Senate's meeting on May 16, it was decided to re-open the library. At the same meeting the issue of the botanical gardens was raised again. At the same meeting an order was given to the printer that he should clean the inner yard of the University-complex. The panic seemed to have ended and ordinary life had started.

Hope despite the war

The University had numerous everyday problems. The first thing was still the previously mentioned leaking of the roof. Earlier, a written communication to the fortification engineer P. v. Essen was made, but this time with no results. P. v. Essen informed the Rector that he had no wish to be concerned with such issues. The Senate was at first at a loss, then decided to turn to the Governor General with a complaint, and ask the latter to persuade P. v. Essen. It seems that the issue remained unsolved. The officials worried about the fortification works had more important tasks to be solved.

Very assiduously the cleaning of the inner yard of the University was undertaken. At first, the printer was blamed for the mess. Yet the latter, after being summoned to the Senate, explained that the reason was the carts and carriages, not prohibited to drive into the yard, as there were no gates. The University then turned to the commandant of the town, who promised to clean the territory.

The war also let itself be felt in the way that the professors could not get their salaries. On June 21, they complained in a joint letter, including also the Rector D. Eberhard, to E. Dahlbergh, stating that during the completed semester the professors did not receive their salaries or the students their scholarships. Also, the rents for the apartments were criticised as being too

high, and life generally more expensive than in Tartu. There was also a complaint that there were no extra-jobs (the pastor's places) and no financial support from personal households. Soon an answer was received from Riga, explaining that there was so little money that barely the needs of the garrisons could be satisfied. The other issues were not discussed.

Food was a constant issue. In a letter dated May 25, to Governor General, E. Dahlbergh, Professor Gabriel Sjöbergh (†1704) complains that he has been suffering from scurvy, and has to travel to Stockholm to take care of his health there. He asked for permission to leave and the salary for six months which he had not received. Regarding such a rather tragic economic situation, numerous letters give us information. If in earlier times the situation in Tartu had caused a lot of grumbling, then now Tartu was depicted as Paradise.

Due to the war, the University had to surrender some of its rooms to the army. The Governor General commenting on the fact, explains that as most of the professors and students have escaped from the war, the premises of the University are empty and out of use. It could be partly true, but one has also to take into account the beginning of the summer holidays, making the town empty of the academic family. Anyhow, E. Dahlbergh viewed it reasonable to inform the University, that as there are problems the army is facing in placing its provisions and ammunition, the rooms of the University are to be used for the latter's needs.

In summer 1700 a new panic gripped Pärnu as the Saxons were launching a new attack against Riga. During this panic, a letter demanding the unpaid salaries was written to the authorities. Some professors decided to flee the war. The professor of theology, Gabriel Skragge, notified the Senate on July 28 rather unequivocally that he planned to leave for Sweden and stay there until the times become better. The professor of morals and politics, G. Sjöbergh, justified his leaving by illness, adding that he had permission from the Chancellor. The tutor of French, Ulrich Schlyter, just notified of his leaving the town.

As in spring, it was discussed whether and where to hide the insignias of the University, the archives, library and printing house.

Answering to the Universities request to receive them in Tallinn, the Governor General of Estonia noted that there was no space for them in the upper town of Tallinn, and the situation being even worse in the lower town. To get some advice, but also to receive perhaps some ally, the University turned to General O. Wellingk at his camp near Rügena. The important military man answered appeasingly, that Pärnu has nothing to be afraid of and advised not to move the discussed items either to Sweden or to Tallinn.

D. LAURENTIUS BRAUN,

Med. Prof. & Civ. Per. Physicus,

Entsch.

Dem Curieusen und Geringsten Vester seinen Gruß und Dienste!

Es war notorisch / und daher
so muß man dennoch bewundern / ja höchst
nach / solchen mehr in dem / woraus statt
perspiratione kam / sucht / und also statt der sol
selbst kennen zu lernen / ist wohl auch
anzunehmen hat / denn dieses ist dem
sitten an / und unter dem / denselben rech
und desselben Wesen sich hier selbst effil
zu bürsten und ihnen auff das empfinden / bekümmern ge
dine erste Wissenschaft der Erkenntnis sein selbst / worin war das
exordium / ansehnliche vernünftige Seele und der Menschliche Zelle
den Theile / mehr bekümmern son / als sich von einander kennen la
ihren Auctorem und Werdung / beide müssen mit bewundern
forschung und Erkenntnis seiner / ein große Wahrheit zu
den Fabric des Menschlichen / es ist ein nach
sein subtilen und damit absohl
nicht vorzugeben / doch
sachse son / hat / respect
Ergänzung es nicht gestalten / als die
tion / daß ich alles übergeben / nicht angebeugt werde / so muß
Himmels / begierige Aeronomus / es werden in dieser kleinen We
prophetische Astrologus die Deutung der Sterne zu machen / er
positionen der Besten und deren monas und revolutionibus in dem
der Erde / es wird sich selbst
radische / auch das fertige / in
finget Arbeit. Es mußte der
Mechanicus seine machine
Anglia und Horologium gewie
beste dehlacion, cohobation, Circulation und dergleichen. Es
wie dieselben in veracht ist der
die cubam sicut raphoniam, sie ist die best Harmonie. Summa
mit ihrem Zustand / und dem Zustand / die Bildung des Wasser
Werd mit dem Zustand seiner Veränderung abgeben / nicht
verdräblich Herr! und dem Arbeit / und das
Leibes / einem heiligen Erfinder dieser so gezeigten Dinge / unter
Zustand des menschlichen Lebens zu
Sehen des Stoteles und der
mit etwas richtigen Augen ansehen / dieselbe
werden uns in die Schönes anaromex befragen / welches so krost
schen Zustand / als auch dem
obliegenden Flüch / veranlaßt sich son / in einer publiquen Ana
und / oder / von nach condition und Würden sie son mögen / ein
werden soll. Wer man hierin curieus son toll / der gerathe sich
wohlfinden Obri einzuwenden / und gegen an dem Freygeit der
s. werth. zuerlegen. Man wird seines Theils / jedem nach dem

seines weitläufigen Bewusstseins bedarf / daß das
inclarat und in
der adionum sonders curat
die größte Haupte / der irdischen Erfahrung
Ihne oftmals ein weltlicher Stabs
unsterbliche Gemüth seine meisten Kräfte
Wissenschaft und Erforschung der Dinge recht
Bewußt / und das goldene Nofce reipsum bey denen Nachkommen
Ich werde / sonder Rücksicht / nicht zu beschuldigen son / wenn ich
Menschlichen Gemüth stets an beunruhigt son muß / auch auf den
gehen Menschen constituen / und also die Erkenntnis dieser
flügen ansehnlich werden / und
so soll die Betrachtung und Erkenntnis der zu bewundern
an die Erde
in den ansehnlichen und
Werde haben Würde haben son großen das
den Gemüth / durch die Darstellung zur
beunruhigten Umständen
nach
dankt mit wieder meine inten
die in dieser
in der Betrachtung des
die Gelehrte sich pro
judicieren. Es befehle der
Geographus und
das und Einsicht
Es werden der
Hauptausgang
sich eine
repende der schwebende Chymicus alles noch so sehr / hier das Element
bedingte Mathematicus sine lineas rectas / und
Es stünde der scharff forernde Musicus
son seiner intensionen an
Hände wird sein Zimbes und Hammer / dem
alles nach der Länge
dieses Wunder
Propheten
Betrachtung des menschlichen
Zustand
ohne dem Plauen
ist in die
son unsern
geben werden
auf den stürkenden
Acad. Bohen / Cancell. ARVID HORN. von der
Menschlichen Körpers / an
vollständig
son unsern
geben werden
Nachmittage son 2. ist
den besten
einen halben
Alb. oder vor jedes
nicht anmangeln. P.P. Pernau den 17. Octobr. Anno 1709.

Professor L. Brauni kutse avalikule lahangule 1709. a.

An invitation by professor L. Braun to a public autopsy. 1709.

After receiving this answer, the University decided to hide the archives and library in the cellars of the University, asking the commandant to free rooms for that. At the same time the commandant in his turn was asking more rooms from the University for storing armaments. The Rector offered the military the Small Auditorium. The commandant took the room of the Faculty of Philosophy. The Small Auditorium already was used by the army to store the hops arriving from Wismar. The hops were meant for making beer for the soldiers. There was a big need for this drink, as from the 16th century onwards, the Swedish soldiers were prescribed 1 ½ pots of beer in a day. The Swedish pot was 2.62 litres. It is evident that the lack of this amount could inhibit the morale of the soldiers.

On August 23, 1700, immediately before the opening of the new academic year, Rector D. Sarcovius placed the insignias of the University in the archives. This meant a break in the work of the University. On the same day, the Senate stopped its activities. As the future showed, this period of inactivity lasted for several months. In autumn 1700, the teaching work was not started at all. There were too few students in place. From the professors D. Eberhard, L. Braun and Lars Molin (1657–1723) had also escaped to Sweden. The University itself did not move away from Pärnu but remained with a small staff to wait for developments in the war.

When King Charles XII [1697–1718] landed in Pärnu on October 6, 1700, he was met only by professors S. Cameen and O. Moberg and about ten students. The students greeted the King with a serenade and poetry in German.

The monarch was involved with the war. In summer he had defeated Denmark and persuaded the Danes out from the war. Now the King had landed in Pärnu to go to help Riga. In Pärnu, Charles XII received information that the Russians under the leadership of Peter I were besieging Narva. The King changed his mind, turned towards Tallinn and hurried to hasten to the relief of Narva.

The studies start again

After Charles XII had defeated the Russians in the battle of Narva on November 30, 1700, and was staying at the winter quarters in Laiuse, the situation in the Baltic region stabilised. Charles XII found time for the University; perhaps he was given suggestions for that from the Chancellor, E. Dahlbergh. First the salaries, they had not received for a long time, of professors O. Moberg and S. Cameen, the only professors remaining in place, were paid.

In December, it already seemed that it was possible to continue the work of the University. Rector D. Sarcovius returned to Pärnu from Tallinn, where he had found a hiding place. The continuation of the work is stressed by the fact that the election of a new Rector took place at an anticipated time, December 13, 1700. Although only 3 professors were present the elections were unanimous. Both D. Sarcovius and S. Cameen voted for O. Moberg, whose candidature had also been accepted by E. Dahlbergh in a letter sent to the University on November 19. The Chancellor even had suggested that the Rector could just step into his position, without any formalities, as there were fewer professors at present than needed for the ordinary elections. The inauguration of the new Rector took place without customary festivities because of the already mentioned reason — there were too few members of the academic family present.

The next professor to return was M. Dau, who had been hiding on Hiiumaa Island. In his letter to the Chancellor he wrote, that he would not have left if he had seen a possibility to keep himself alive in Pärnu without receiving the salaries for a quarter of a year. He asked to classify his being missing as an emergency case. A message in the beginning of January was next received from professor L. Molin from Stockholm. L. Molin informed the University that he had been in Stockholm because of the illness and death of his wife, but now was ready to continue his service at the University.

So, in the beginning of the year 1701, the University could count on the presence of five professors out of the ten prescribed in its statutes. The starting of the teaching became the centre of attention. On February 8, 1701, after a long break, the Senate of the University gathered at a meeting. The first item was what to do about the professors staying in Sweden. A decision was made to send them all letters. As the secretary was also away, the Rector personally had to do it. Also the fate of the law chair, still without a professor, was discussed. The Senate decided to make a suggestion that the position be given to Samuel Auseen (†1734), a graduate from Uppsala University. In March, the man was appointed and the University could hope for the influx of new students planning to apply for an official's post in the Baltic provinces.

Altogether strict was the attitude of young Charles XII, possessing absolute power, towards the professors not teaching. Before his departure from the Baltic provinces, Charles XII sent a letter dated May 25, 1701, and bearing also a signature of the head of the State Chancellery, Carl Piper, to the University. The King in his letter informed of dismissal of professors G. Skragge, L. Braun, G. Sjöbergh, D. Eberhard and S. Dimberg. In his introduction on the matter, Charles XII states in severe terms that during the enemy's attack in the previous year the four first mentioned had shown incomprehensible cowardice. Leaving the country they had left the youth thirsting for knowledge, without any support and guidance. Especially harsh words were aimed at the professor of mathematics, S. Dimberg, perhaps the most outstanding scientist in the then Tartu University. According to the King, he had for a long period of time for private reasons, stayed away from the life of the University, leaving empty his academic chair and making youth suffer. Among the professors receiving the King's mercy, were L. Molin and M. Dau, whose excuses seemed convincing enough. Professor D. Sarcovius, leaving temporarily for Tallinn, escaped dismissal only thanks to protection by E. Dahlbergh.

Immediately, Charles XII nominated new professors instead of the dismissed ones. The first chair at the Theological Faculty went to a doctor of theology from Kalmar, Johan Folcher (1664–1729). Dr. Adreas Lundelius was to become a professor of medicine, *ma-*

gister Samuel Krook a professor of mathematics, Andreas Palmrooth (†1725) a professor of moral philosophy and politics and *magister* Erik Fahlenius (1651–1710), a professor of Oriental languages and Greek. Those new professors nominated by the King could proceed with their work only in the autumn of 1701. In the spring semester, the few professors remaining from the previous staff had to perform their teaching work.

Concerning the new professors the University was very unlucky in two important subjects — medicine and mathematics. Andreas (Anders) Lundelius, nominated to the position of medical professor, reported on August 24 of his serious illness, saying he could not get a word from his lips. Perhaps the poor man had suffered a stroke and resulting from it, paralysis. Several days earlier, the would be professor of mathematics, Samuel Krook, had also reported being seriously ill, also a confirmation by the town doctor of Stockholm was added. S. Krook yet hoped for his cure and sent an outline of his lectures. He promised to arrive on the first ship coming the next spring. In fact, Krook never arrived at his chair in Pärnu and the University remained without a professor of mathematics for several years.

The Senate of the University expressed its dissatisfaction with the dismissal of professor G. Sjöbergh. The educated men appreciated the previous activities of the professor of moral philosophy and politics and praised his diligence. E. Dahlbergh as a Chancellor backed the application of the University to give G. Sjöbergh a chair of history instead of his previous position. It was understood that the rehabilitation of him in his previous post was impossible, and so it was attempted to view him as a "new person". A long-lasting argument concerning the tenure of G. Sjöbergh could now start. G. Sjöbergh himself stressed that he had been in the staff of the University for 12 years and that he was received the support on this issue by his colleague professors. E. Dahlbergh in a special letter to the central authorities also advised restoring the whole tenure of G. Sjöbergh but senior officials rejected all requests.

Several of the dismissed professors had, at least initially, to stay away from the work of the University. G. Skragge for example had to be satisfied with the modest job of a provincial judge of

Saaremaa Island. Several years later he, however, was nominated the Superintendent of Livonia in this way becoming also the Pro-Chancellor of Pärnu University. The professor of Greek and Oriental languages, D. Eberhard, became, thanks to the support of E. Dahlbergh, the diRector of the Riga Gymnasium. In his letter to the University, D. Eberhard still expressed his deep indignation on his dismissal.

The dismissed professor of medicine, L. Braun, followed the King to the battlefield. Already in 1702, the University sought his dischargement from military service hoping in this issue also for the support of O. Hermelin, the previous professor in Tartu and the later Royal historiographer. In a reply sent from Warsaw, the latter answered that the King was not planning to change his decision. Thus the University remained without a professor of medicine.

The previous very highly appreciated professor of mathematics, S. Dimberg, could only in 1706 be seated as an assessor of the Supreme Court in Riga. Although the job in a high state office could be compared to that of a professor, the mathematician lost a possibility to continue his scientific career, which had so promisingly started in Tartu. S. Dimberg had, for the first time in Europe and relevantly also in the world, presented the studies by I. Newton as a systematic lecture course.

As a background to the issues mentioned above, the University's everyday life was hampered by the constant presence of the problems related to the state of war. In October, it was decided to re-erect the library. There was a demand to free the rooms from the army. The Governor General had ordered the big auditorium for this purpose. Already rather anecdotal was the everlasting topic of the leaking roof. A permanent issue also was the problems of accommodation for the professors and students. For some reasons at least, part of the population of Pärnu town was rather hostile towards the academics. Some had even stated that they would better leave their premises empty than rent them to professors. E. Dahlbergh had no other choice, than to give an order to the commandant of the town to aid the professors in finding suitable flats.

Start of the work on the gunpowder caskets

In 1701, the teaching at the University started, shadowed by the war in all coming years. The country especially suffered from the looting raids of Russian Fieldmarshal B. Sheremetyev, first of which had taken already place in October 1700, when Peter I was besieging Narva. When in the spring of 1701, Charles XII at the head of his main forces headed to Poland and Saxony, Estonia and Livonia remained to be defended only by local garrisons and small field forces under the heading of Wolmar Anthon v. Schlippenbach. They could not resist the Russians concentrated in Pskov and conducting their attacks from there.

During the Christmas of 1701, B. Sheremetyev conducted one of his subsequent attacks. In 1703, 11 000 strong Russian cavalry entered Baltic provinces for total looting of these. The enemy moved through the counties of Virumaa, Järvamaa, Viljandimaa, Tartumaa and Võrumaa. On their way the Russians destroyed Rakvere, Paide, Viljandi, Põltsamaa and other centres. The Russians moved in ten kilometers broad fronts, the mounted Tartars killing and torturing the people they managed to find. Some of the locals, mostly children survived as were sold as slaves to Russia. Later the army was divided into parties (Peter I used a German word "*Parthey*" symbolising his goal for the West). These marauding parties have been remembered in Estonian folklore as "*pardiajajad*", "*ruskid*" or "*kirkisid*".

In such conditions, Pärnu was one of the few places on Estonian territory where the work of the University was possible. Very symbolic was the fact that the cellars of the University were filled by the garrison's gunpowder and ammunition. The academic family was in this way under direct constant threat of explosion. When, in June 1702, the news about the great fire in Uppsala, burning down the whole town, spread, the frightened professors requested that the gunpowder be taken away from the cellar to some other place. In a letter sent several days later, the professors complained about the commandant, who had ordered the gun-

powder arriving from Stockholm to be put into the cellars of the University. The authors of the letter stressed that if a fire broke out, not only the University building but the whole town would have been destroyed. A solution was that the gunpowder be taken to the gunpowder tower.

In answer to the request by the University, the vice-commandant of Pärnu, M. J. Wollfeldt stressed that the gunpowder and ammunition were located in the University's premises by the orders of the Governor General, E. Dahlbergh, who viewed the place as the best possible. To avoid somebody using fire where it was not advisable, the Governor General had ordered the moving of the printing shop away from the cellars. As a trump card the vice-commandant also stressed that the King himself supported the position of the military. Soon the next governor of Livonia, Karl Gustav Frölich, also stated that the gunpowder and ammunition had temporarily to remain where they were. The nervousness of the professors was fuelled by the gossip about wandering fire-raisers. Finally, the commandant also started to be worried. Occasionally meeting professor J. Folcher on the street, he promised that soon as much gunpowder from the cellar would be taken away as could be accommodated in the gunpowder tower. Yet this did not free the University from the threat of explosion. Only in April 1708 were the final loads of ammunition taken away from the cellars of the University.

After the University was freed from the hops, soon premises were again demanded for the army. In April 1702, it was reported at the Senate of the University that the army demanded space for keeping pistols, saddles and other equipment, for which the commandant had no other place. Although the University was against these plans, the army still occupied the small consistorium. The representatives of the army promised that the equipment, arriving from Riga, was going to remain at the University's premises just for 4–5 days, before being spread to the regiments. Rector, professor M. Dau, was still claiming that the building of the University was not intended by the King for such purposes, and that the auditorium under discussion was needed by the Univer-

sity. Soon the room was freed, perhaps taking account of the pressure from the University's side.

In the spring of 1703, the lack of space in Pärnu was increased by the Swedish civil institutions evacuated from Tartu. The premises of the University were chosen by the Vice-Governor of the Estonian part of the Livonian province, Gustav Adolf Strömfeld, as suitable for his chancellery. The only thing Rector J. Folcher could do was to remain resolute concerning the Big Auditorium — this could not be given away.

Soon the academic community became harassed by the attempts to billet military personnel in their apartments, although by the privileges of the University, its members were exempted from it. Especially serious problems emerged when the officers and petty officers of the regiment of Colonel Magnus Wilhelm Nieroth entered the town. As the accommodation was at first hand an obligation of the town, the alderman and *kortormeister* of Pärnu, Vick, visited the Rector of the University. According to him, the University should temporarily neglect its privilege.

After discussing the issue, the University decided that, if necessary, let the houses bear the obligation, not the people. With such a formulation it was meant that the military staff should not be accommodated in the professors flats, but when enough space was found, in the houses where the professors were accommodated. As an explanation for this, it was added that there were very few among the University personnel who had their own houses and more space than they themselves need. In fact the reluctance of the University was not considered. As a result series of conflicts took place, an example of which the case of Professor G. Sjöbergh can be considered.

As becomes evident from G. Sjöbergh's complaint from September 1702, he had his apartment in a two-storey wooden building, one heated and two cold rooms on each of the floors. One storey was occupied by a landlady with two children and the other by the professor. The landlady already had 6 men from the militia, two from the commissariat and 4 artillerymen billeted on her. Later 3 soldiers and a lieutenant were added to the landlady and a captain with 4 soldiers placed in the only heated room of

the professor. But the professor needed peace and quietness in his room to conduct studies and for teaching youths in private and open lectures.

To understand the last complaint, it has to be remembered that private lectures were held by the professors at their homes. If a situation arose, the home was also the place for holding public lectures. The latter need was enforced by the fact that the premises of the University itself had partially been occupied by the military. Sometimes the professors had to conduct lectures at home also when it was cold at the University's premises, although in general such practice was not supported. Anyhow — the nervousness of G. Sjöbergh in the related context — soldiers and officers accommodated in the only room of the professor — can be understood.

An even more serious conflict took place when soldiers were accommodated in the flat of professor D. Sarcovius. The latter made a complaint that during his stay in Tallinn the apartment was occupied by captain Günthersberg. As the professor had no more rooms in his flat and that also he used the room for his private lectures, he demanded that the captain be settled elsewhere. Samuel Christian Heno, a burgomaster of Pärnu, explained the taking of the officer into the room (perhaps in a house belonging to this same burgomaster) by the fact that D. Sarcovius had not informed about his wish to keep the flat before leaving for Tallinn. Besides, the professor, according to S. C. Heno, had remained in debt for his rent.

Perhaps this time professor D. Sarcovius got his apartment back, but in 1703 he already had a new quarrel. This time the town accommodated a colonel-lieutenant of militia, Heinrich Johann Buddenbrock, in the professor's premises, who perhaps had not been at home since the door had been broken down and the things thrown out of the room.

As a result of the intervention of the University, the professor's things were returned, but the case did not end, as the whole issue was viewed as a violation of the privileges of the University. The professor himself did not expect his rights would be restored in Pärnu and he decided to travel to Stockholm to obtain justice in

the capital. The Senate agreed to these plans giving permission to leave, but due to the dangerous war this trip did not take place. Instead the professor, his wife and children travelled to Tallinn.

Even if the inviolability of the home of one single professor could be viewed as a minor issue in the whole context of the war, the University turned directly to the King. Charles XII did not see the event as of minor importance. He classified the case as a violation of the privileges of the University. In a letter addressed on November 16, 1703, to Major General A. v. Schlippenbach and Vice-Governor G. A. Strömfeldt, the King claimed that he could not stand the violation of the laws of the state. And although the commandant already had ordered the release of the professor's flat, the demand of the monarch was to conduct an investigation. A special commission was formed and the debate lasted a long time. The importance of the case was stressed by the fact that in December 1703, professor D. Sarcovius had been elected the Rector of the University.

Again the situation became insecure for the University in 1704 when the Swedes had suffered severe losses in the war. In July, the old University town Tartu surrendered. In August the Russians took Narva. As it seemed that Tallinn was also in danger, the Senate of the University decided to take the valuable library to Riga. Pärnu, anyhow, was not attacked, and the teaching thus not stopped. Scholarships were nominated for 18 students although in fact there were more students. In the context of a generally tense military situation, the army demanded more rooms from the University. This time the University offered the flat of printer Johann Brendeken (1653–1710).

By the summer of 1704, few professors had remained in Pärnu. On April 1, the professor of history, G. Sjöbergh, had died, on April 30 the professor of theoretical philosophy, D. Sarcovius. In the autumn of the same year, a long-standing professor of public speaking and poetry, M. Dau, was nominated a juridical burgo-master of Pärnu by the King. As previously, the chairs of medicine and mathematics were not fulfilled. The release of professor L. Braun from military service had been delayed, although the man himself had asked for that and was also supported in these

requests by the University. In principle the King even accepted the requests, but wanted a new doctor for the military service in Curonia. Finally in the autumn of 1705 L. Braun became free, the University rehabilitated him in the professorship of medicine and the Medical Faculty in this way could resume its work.

In October 1704, the Senate of the University proposed to the Chancellor a request for the fulfilment of the vacant professorships with new and capable candidates. As a professor of mathematics magister Conrad Quensel (1676–1732), until then an adjunct at the University of Turku (*Åbo*), was suggested. As a professor of history Nicolaus Wiraeus (1671–1710), graduate of the University of Lund, an appreciated historian and fluent in several European languages (the latter characteristics viewed to be very important). As a professor of philosophy, Carl Schultén (1677–1730/1740) was suggested, a graduate from Uppsala. His strong side was seen in his good knowledge of Oriental languages. The University had to explain why it was suggesting Jacob Wilde (1679–1755) from Curonia for the chair of public speaking and poetry. The Chancellor preferred to see somebody from Sweden in this position. The University still stuck to its idea, that the particular professor must be of German origin, being capable of rectifying the German language texts and poetry. Finally a confirmation also concerning the last mentioned person was received, and in the course of summer and autumn all the elected men stepped into their posts. The University, in this way became equipped with new capable professors and as the military activities were not continuing in the Baltic provinces the University in Pärnu could look to the future with hope.

The hopes remain

In connection with the entering into service of new professors the economic situation of the University became more acute. By 1704, all the salaries of the war period were unpaid. This in fact

was a rather typical case for the whole Swedish nation. The King even had given an order to pay the salaries of the academicians but the Governor of Livonia announced that there was no money in the treasury. Everything went to the army. After numerous applications to the officials in Stockholm, the head of the Chamber Collegium, Fabian Wrede, ordered the Vice-Governor of the Estonian part of Livonia, G. A. Strömfeldt, and the chief military commissary, P. v. Paliche, to see what the authorities could do to handle the debts. In 1705, P. v. Paliche twice assigned money for the University — altogether 5334 silver dalers in May and November. This sum perhaps was to cover the year 1704. Correspondence concerning the salaries not received during the war lasted in fact for years.

A constant problem was the condition of the University building. The nuisances started from the roof, where many slates were missing. Through holes rain and snow penetrated. The water had damaged not only the ceilings, but also the walls, from where the plaster was falling down. Also the windows needed to be repaired. In the war it was difficult to find glass in Pärnu, so the Senate decided to turn to the glaziers of Tallinn.

During the years 1707–1709, the Senate discussed the repairing of the building several times. In a plan made in 1707, 1000 new roof tiles were viewed as needing to be replaced. Also 62 beams were planned to replace the rotten rafters and girders. By the orders of the Vice-Governor the timber was to be cut from the forests of Tori and Vändra estates. The academic people in their turn were ready to support the reconstruction works. The professor of theology, J. Folcher, stated that he was planning to order from the Netherlands a needed quantity of bricks and pay for them, if the University promised to cover these costs later. Professor S. Auseen saw as has his task finding the bricklayers. This could witness the acceptance of the new university town by the learned men.

As the beginning of the works was delayed, the whole issue in fact developed into a major reconstruction as the decay of the building had developed further. Meanwhile the obtained beams had already partially been stolen, partially lent out. In 1708, it became evident that already 3000 roof tiles were needed and as

the water had spoiled the floor of the University church, sacristy and treasury, these were to be replaced. In 1709, the master builder, Uggla, was consulted. When this craftsman had looked at the condition of the building, it became evident that much wider work was needed by the University and that the initially planned sums were inadequate. A consequent decision, to write to the Chancellor, was made but the developments in the Great Northern War in 1710 did not leave any possibilities for conducting even the basic works of reparation.

The familiarisation of the professors with the new town can be seen from their wish to build themselves houses. In some aspects this wish of course was brought about by the high rents for apartments, the staff had to hire. As there was a constant deficit of lime, the latter needed perhaps for the fortification works; the professors again presented a wish for a right to build wooden houses. In 1705, the academicians wrote to the town officials of Pärnu asking building lots. On January 19, 1705, a letter was sent to the King signed by the Rector and all the professors. This contained information by which the learned men planned building their own houses and a request by which the King should free them from the rent from the lots demanded by the municipal authorities.

New hopes at the University were generated in 1706 as a result of the victories Charles XII achieved in Poland. In these victories a guarantee for the University's security was seen. The key question in the future context of the University was viewed to be the improvement of the living conditions of the students. The latter, according to the plans, should have also increased in numbers. The Senate of the University decided to send a petition on the issue to the King. According to the University, besides a stipend for 40 students, 30–40 students should also be guaranteed a common meal. As expensive flats were viewed a major problem, the Senate requested a dormitory to be built in Pärnu. It was to be a two-storey building with 40–50 rooms for a relevant number of students — privacy in these times was valued. All these requests were delivered in 1706 to the Vice-Governor with a request that the latter found a confirmation for them from the King.

In time of war an issue of concern was provisions. In 1705, the University consequently demanded fishermen for itself who twice a week should have supplied the academic family with cheap fish. The town council pointed to the possibility of buying fish from the market. In the autumn of 1706, the authorities finally met the demands of the University and supplied four fishermen who, under the threat of corporal punishment, received orders from the town twice a week to supply the professors with fish, unless the stormy seas were hindering the catch.

In September 1705, the Senate of the University consequently discussed the issues related with foodstuff. At this time a very mercantile attitude was taken: all foodstuff from the countryside should be taken to the marketplace and sold to those offering the best price. At the same time the professors demanded peasants with farmsteads for themselves as it had been in Tartu. To support the marketplace with products the Vice-Governor gave an order that everything taken to the market, should also be sold there, not at the town gates, as often seemed to happen. A special order was given to the tenants of the estates around Pärnu, who usually bought the products from their peasants. The new ordinance stated that the peasants should be free to take their goods to the town. Also the commandant of Pärnu and the officers received an order not to requisit the goods, but to leave the trade free at the open marketplace.

Thanks to the sympathetic attitude from the town and state authorities, the University in Pärnu could resist new plans of moving. The idea came again from the Superintendent of Livonia, residing in Riga. This time the position belonged to Nils Bergius, who in his letter sent to the King, declared that he saw little hope of the University flourishing while it remained in Pärnu. The only solution for the University to grow and develop was, according to Bergius, when it was taken to Riga.

On June 9, 1704, Charles XII sent a letter to the University, signed also by the head of the State Chancellery C. Piper. The King reminded that the situation and all circumstances were weighed when the University was taken to Pärnu. Besides, in the unrestful times of war he viewed it impossible to make any

changes. Instead, the King gave an order to study in detail, what could be the reasons, hindering the work of the University in Pärnu. Only when it became evident that it was impossible to get the University in Pärnu on its feet, it would be taken to Riga or some other town. The Senate of the University discussed the same topic and showed concern about the small number of students, a problem also in Tartu. The idea of the moving of the University was still declined by the learned men because of the dangerous war period.

After the Swedes had won several victories in Poland in 1706, there emerged new hopes, and several strategic plans for the University, discussed already for a long time, like the botanical garden, anatomical theatre and a collection of scientific instruments, were again tried to be solved. The champion in the establishment of the botanical gardens became the professor of medicine, L. Braun, who on January 18 1708, gave a note to the Rector and the Senate, which consequently stressed the need for a botanical garden. According to L. Braun the works should have been started already in the spring of 1708. He also suggested the hiring of a gardener and building a small house for the latter.

A lot for the botanical garden had by then already been marked down or at least known. L. Braun yet considered it to be too small and suggested it to be broadened by a piece of land stretching to the rampart, belonging to the artillery. According to L. Braun, the works could be carried out with the help of the soldiers. The house for the gardener was also to be built by the fortification squad, as had been the case with the house of the printer. To receive help from the military, support of the Chancellor was needed.

But E. Dahlbergh had died in 1703. He was succeeded by state officials residing in Sweden and although standing close to the King, they were away from the University's daily problems. From 1705–1710, the Chancellor of the University was a famous public and state person, Arvid Horn (1664–1742).

In any case, the spring of 1708 did not see planting and sowing at the botanical gardens. In June, the Senate even discussed the

issue but the forthcoming military activities were already placing the whole existence of the University under a question mark.

Also no anatomical theatre or observatory was built. Yet, for the teaching of anatomy, a positive solution was achieved. On November 2, 1709 the Rector, C. Schulten, informed the Chancellor that professor L. Braun had started public autopsies (carried out in a building, ruins of which were present in the post-war Pärnu — the so called "Elephant store"), as foreseen in the constitution of the University. Professor also had presented a detailed program for the studies. The Chancellor accepted it.

After C. Quensel had obtained the professorship of mathematics, the purchase of scientific instruments became a reality again. Attempts were made to find the telescope, obtained by professor S. Dimberg. It was lost during the moving of the University to Pärnu. In Tartu somebody remembered having noticed the telescope wrapped in paper, but in Pärnu it was never found. It is a guess that professor S. Dimberg took it with him when leaving for Sweden. Professor C. Quensel proposed buying a new telescope and also an astrolabe from the bookstore of Nöller in Riga. This purchase perhaps did not take place due to lack of money. As a result Pärnu never got an observatory and the above mentioned scientific instruments.

When speaking about all these difficulties and problems, one has to remember that it was the University working in difficult war times. What would have happened to the University, if it had remained in Tartu, can be seen from the sad history of this town. After the Russians, headed by Peter I, on July 13, 1704, entered the town, the new hosts severed the town of contacts with other regions also prohibiting correspondence. The situation concerning foodstuff became very difficult. By the order of Peter I, the deportation of the citizens started on May 18, 1707. Initially 50 craftsmen and 6 merchants together with their families were taken to Moscow. In 1708, the Tsar decided to deport the whole German population of the town. On February 18, 1708, altogether 824 citizens of Tartu were sent to Russia. After that Tartu was looted. On July 12, 1708, a systematic destroying of the town commenced. Town walls and other stone buildings were blown

up, after that the churches and houses ignited. On July 17, the last *sauna* where the soldiers had washed themselves from dirt and gunpowder was set on fire. The citizens escaping the deportation searched for shelter and help in the looted villages. Similar could have been the fate of the professors and students, if they had been remaining in Tartu.

At the same time in Pärnu the academic life could be continued. The period of progress can be viewed during the years 1706–1709. On March 30, 1708, the Senate by the request of the Rector, Ingemund Bröms (1669–1722), heard the reports of all professors. The latter praised the diligence of the students in attending the lectures. Only the professor of theology J. Folcher complained that due to the lack of space, he could not have had private lectures. In April 1709, five students undertook the Major Exam, and their master's promotion became an actual issue. On November 4, 1709, it was decided the promotion to be completed within a week. No information is available if the fellows could receive their degrees.

The general background for the development of the University was hampered by the very poor harvest of 1708, remaining in the shadow of the Big Famine of 1695–1697, but being nevertheless a great nuisance. The effect of the famine was increased by the military, who were numerous to defend the land from Russian looters, but who also required a lot of provision. On August 24, 1709, the University forwarded a letter to the Chancellor, signed by the Rector and all the professors, saying that the members of the academic community did not even have bread for eating and that they also lacked money to buy the basic food. The citizens were accused of not giving loans to the learned men. It was said that the professors had no gold, silver and other wealth, apart from books. The latter yet were needed for tutorial work. In such a situation everything depended on developments in the war.

MENTAL ATTITUDES

Religious struggles

When taken into account the religious struggle in 16th–17th century Europe, the major importance placed on religious issues at the Tartu and Pärnu Universities is rather understandable. In Sweden, the Lutheran Reformation had taken place in the 16th century. In 1592, when the Crown of Sweden went to Sigismund an attempt was made to restore Catholicism. As a reaction to this, the Synod of Uppsala accepted, in 1593, the Augsburg Confession. After that, the religious conflict was reflected in the Swedish-Polish wars, raging for decades and doing great harm to Estonia and Livonia. These conflicts and wars made Swedish authorities especially cautious about any deviation from the main religious course. Yet the religious issues in Livonia did not become very acute. Pärnu, when compared to Uppsala was far from the capital and the Swedes, in the regions to the East of the Baltic Sea, had much bigger problems, for example, the conflict with the local nobility, caused by the Swedish attempts to reduce the land property of the local nobility.

At the end of the 17th century, when the re-establishment of the University in Tartu was real, a new religious conflict was ripening. This time the situation was more important for the Baltic provinces. The problem emerging was the contradiction between the orthodox Lutheran Faith and Pietism emerging in and spreading from Germany. As Estonia and Livonia were traditionally in close contact with Germany, the new faith and the conflicts around it, played a rather important role in the region, influencing also the developments at the University in Pärnu.

I. N. J.
IMAGO PIETISMI,

Scriptoris anonymi in Germania:
Ad nonnullorum desiderium, qui studio S. S. Theologiæ serio & sine hypocrisi
inserviunt;

Secundum exemplar, quod Pantheon Anabaptisticum & Enthusiasticum An. Chr.
M. DCCII. editum exhibet.

Impressa
PERNAVIE Typis JOHANNIS BRENDENEN,
Reg. Acad. Typogr. An. MDCCIX.

Pärnus 1702. a. välja antud pietismi kritiseeriv kirjutis.
Issued in Pärnu in 1702 anti-Pietist booklet.

Pietism as a religious movement was ignited by a German theologian, Philipp Jakob Spener, with his work *Pia desideria*, published in 1675. According to Spener, a new and more pious religiousness was needed to cause a rebirth of the Lutheran Church and even a new Reformation. In their attempts to increase the role of religion, the Pietists opposed rationalism and early Enlightenment.

Pietists arranged meetings where the Holy Bible was read, hymns were sung and exercises of godliness took place. One of the main centres of the new faith became the University of Halle, where one of the leaders of the movement, August Hermann Franke, worked. According to A. H. Franke, a real faith could be obtained by the repeated thorough reading of the Holy Scriptures. He demanded that clergymen should at least once a year in the primal language (Hebrew) read through the Old Testament, and at least twice, the New Testament in Greek. As for founding schools and orphanages, the Pietists at least in the beginning could enjoy the support of the Prussian authorities.

Yet they could not escape conflict, as they were arranging meetings and services out with the official church, and scorned the clergy being not pious enough. Soon the official church launched an attack against the Pietists. In Sweden the movement was also officially banned.

Slightly different was the situation in the Baltic Provinces. It was an open secret that the Superintendent and the Pro-Chancellor of the University, J. Fischer, was a supporter of Pietism. The man who was to defend the official Lutheran Faith, was in fact in correspondence with the founder of pietism, P. J. Spener, and had as his childrens' home tutor a student by A. H. Francke. In 1698, J. Fischer was forced to leave his post. A supporter of Pietism was also a professor of Tartu University, M. Dau, who initially taught history, later theoretical philosophy and in Pärnu was the professor of rhetoric and poetics. The ideas of Pietism were also supported by the professor of theology L. Molin, he yet was rather cautious in expressing his sympathy.

In the religious conflict the omnipotent monarch also played a decisive role. Both sides tried to influence their King. In 1704, the headquarters of the King was visited by one of the fiercest enemies of the new faith, the Superintendent of Pomerania, J. F. Mayer. He managed to convince the King of the need to take measures against Pietism. Several years later, in 1707, Charles XII was also visited by the leader of Pietism, A. H. Francke. The King still remained a firm antagonist of the new faith.

At the University of Pärnu, the general religious situation changed, as in 1701 an orthodox Lutheran, Nils Bergius, had become the Pro-Chancellor. He had already in 1690 spoken against P. J. Spener, whom he named a false Messiah. He hurried to exploit the success of anti-Pietists at the King's Court. At the Senate of the University, a petition by J. F. Mayer to the King and the answer of the latter were read aloud. From these letters it must have become evident that the King was agreeing with Mayer's vision, stressing concern about the spreading of pietism in German Protestant universities. To avoid it taking place among Swedish youth, obstacles were made for their studies in Germany. It is evident that such regulations hindered the formation of scientific connections. We should remember that once already the fights between Catholicism and Protestantism had drawn a border between the European universities from North and South. Now the borders were emerging already between the Northern universities belonging to the Protestant realm. When any of the students wanted to travel abroad from Pärnu he was to be interviewed as to the strength of his faith. This meant an exam in theology. A similar fate awaited the students coming from abroad. It was important to get information where they had studied, whose lectures had been listened to and which congregations they belonged to.

The whole issue was stressed by an edict of the King sent from a military camp near Volynia, to limit the travel of students abroad. The State Council and the Chancellor also viewed it as important to send separate monitors to prevent the spreading of books declared heretic. The University in its turn tried to exploit the travel limitations to increase the number of students. In a letter sent to the State Council on March 5, 1707, the University argued that an order should be introduced by which the local youth should, if planning to study abroad, first spend several years at the University in Pärnu. In 1708, this wish of the University became a legal document at least in the Estonian Province. The Governor General, Nils Stromberg, issued a regulation by which nobody from the academic youth could get a travel passport for abroad, if not having studied two years at the University of Pärnu and obtained from there a certificate about their faith.

With the broader religious conflict as a background, a quarrel between the professors of theology, J. Folcher and I. Bröms broke out in Pärnu. It was started perhaps by J. Folcher, who as a Pietist devotee had criticised the lifestyle of his colleagues, I. Bröms and N. Wiraeus, first in private talks and later in a sermon. Professor I. Bröms in his turn had, in 1708, started a campaign against Pietism, stating that the faith of his colleague J. Folcher was not true. After the already mentioned sermon, the University set out an accusation against J. Folcher for offending his colleagues, and demanded an explanation before the Senate. After J. Folcher had refused such acts, a letter of complaint was sent to the King himself. The King gave his "power and permission" to demand an explanation from J. Folcher, and the denial of his attitudes. If J. Folcher would not do it, then an investigation and justice should have taken place.

But instead of discussions, narrow-minded bickering between those involved took place at the Senate, until J. Folcher finally ended his participation at the Senate meetings, giving an explanation that he was sick. In 1709, both professors involved, asked for permission to travel to Stockholm. I. Bröms based his wish on the death of his mother in law. The Senate supporting the leave also mentioned that the journey to Stockholm was also related to the religious quarrel. J. Folcher stated directly that he was planning to turn to the King for justice, but he was not given permission to leave. Ignoring this he travelled to Stockholm, after which the Senate concluded that their colleague had left the University without permission and thus dismissed himself from the academic family. In Stockholm, the fight between J. Folcher and the orthodox Lutheran side lasted for years, even after the University was closed in Pärnu. In 1718, J. Folcher was imprisoned. A year after the death of Charles XII he was freed, but by then the Pietist movement in Sweden had been suppressed.

The religious conflict brought along the growth of religious issues at the University of Pärnu. This can be noticed mainly in the Theological Faculty in which perhaps the internal quarrelling took all the strength of the religious men, and thus the issue could not be carried to other faculties.

Student body and student life

There were no lists of the students present or studying at the University in the discussed period and so there is no exact data on the number of students at Tartu or Pärnu Universities. The only source is the matriculation lists of the students, which give information on the number of students accepted at the University. During the years 1699–1710, altogether 191 students matriculated at the University of Pärnu. Thus the annual number of students joining the academic family was 10–20 people. It becomes evident that the annual acceptance reflects the general political and military situation of the region. For the first time, a bigger number of students matriculated in 1701, a year after the great victory of Swedes in the battle of Narva. Then the wintering of Charles XII at Laiuse, and the later passing of the military actions away from the Baltic lands to Poland and Saxony, added security. The hayday of matriculations coincided with the victories of the Swedes in Poland. In 1706, 25 students matriculated. In 1707, even more, 29 new students joined the University. The last students were accepted in 1710. These were Johannes Klein from Transilvania and Johannes Beyer from Rostock.

The number of students constantly present in Pärnu has been evaluated as being about 30–40. Fellows from the local Baltic German origin were dominating (according to the data produced by A. Tering, there were about 70% of them). But there were people also from other regions, in the first place from Sweden and Germany. Although it is possible that the parents of some student could be of Estonian or Latvian background, craftsmen from some minor town for example, there yet is no evidence about Estonians or Latvians among the students of Pärnu. The economic and legal situation was too harsh for the local peasants and lower layers of townspeople (the *Undeutsch*) to send their sons to the University. And although King Charles XI had announced the abolishment of serfdom, at least for the state peasants, and there had been organised a net of parish schools, the conditions for the suppressed in-

digenous people were too unfavourable to obtain the needed basic education enabling the acceptance of them in the facility of higher education.

The behaviour of the students was regulated in detail by the constitution of the University (*Constitutiones*). A student was obliged to read the Bible every morning and evening and attend the services. At a time meant for the service, no playing or promenades were permitted. Duellants were to be excluded from the University. The same punishment was for those who acted frivolous, were brutal, quarrel, or for example "have thrown something at somebody". A lock-up awaited those making noise or wandering around in the night, taking part in gatherings of a disturbing character, throwing stones through windows and braking down doors. Here one has to add the golden rule for the understanding of historical sources: what is prohibited, takes place. For stealing, the punishment was either exclusion or hanging. Playing cards and dice was strictly forbidden, especially harsh punishment was promised for those who played for money or books.

The denial of alcohol was expressed with a sentence: "The orgies of Bacchus shall be damned ...!" Everybody and all together must keep away from inns. The student had to live chastely and meagrely. In the first year of studies, the boys must not consume alcohol at all, later on temperance was suggested. The nightly excesses were to be controlled by the then general order that in summer after 10 and winter after 9 places for drinking should be closed.

Also a suggestion was given on the moral and mental characteristics of the future intellectuals — a student must not be proud, arrogant or cowardly. He must avoid crookedness, fraud, envy, slander, perfidiousness, cunning, boasting, simulation etc. Needless spending on festivities, luxury goods, clothes and other futile items were also to be avoided. There was much advice for the students and demands made of them.

In real life the rules and regulations were often forgotten. Frequent were the violations in late evening and night. It was a sort of tradition that often the whole student body gathered at some tavern. After it was closed, the group marched through the town and not in silence, of course. Often even musical instruments were

taken along. At the first meeting of the Senate on August 25, 1699, in Pärnu, the Rector stressed that he had nothing against singing but he warned against excesses.

Yet the excesses took place, and not once. One happened on January 28, 1708, when the students had gathered at a place called the *Müller Cellar*, where for some time they were drinking. Later at night, the whole group walked through the town three times. After that the students dispersed into groups, which shouted and screamed, finally breaking the windows of the Pro-Rector. Several days after that, Rector I. Bröms, summoned the students into the Big Auditorium, where he exhorted the fellows and read aloud a chapter from the constitution: "On the life and behaviour of the students". As a result an even bigger conflict between the Rector and the students emerged. It culminated when the students arranged a caterwauling at the windows of the Rector, but playing the other professors decent music.

A constant problem in Tartu had been the acute relations between the students and the military people. There were quarrels with the officers — then it was an issue between the noble men — or with the ordinary soldiers, in the latter case we can call it a simple scuffle. In Pärnu efforts were made to avoid such cases. In a petition of the Senate to the Chancellor, from August 26, 1699, the professors asked the Chancellor to prohibit whatever attempts of the garrison to get involved into the businesses of the University. The Chancellor replied that the University should take care not to give encouragement. Yet quarrels happened. In June 1702, a fight took place between the students and the soldiers guarding Pärnu. The assessor of the court martial demanded that four students be arrested. The Senate discussing the issue, freed the students later for ransom.

When in August of the same year a similar conflict took place, Major General, W. A. v. Schlippenbach found the students guilty, arrested and placed in the guardhouse. He refused to free them even after a request by the University Senate. In this way a new conflict emerged on the basis of the privileges of the University. Only after long debate the University got the students into its possession to administer justice. It is evident that the tension be-

tween the students and the garrison soldiers was high because of the effect of the war on the people.

The students quarrelled also with the town citizens. Perhaps many people in the small town could not get used to the noise and presence the youth were making. The main problem was that the burghers did not want to rent apartments to the students. Broad awareness was noted in a case of two foreign students, Jacob Bajer and Friedrich Radellof, arriving in 1699. The two stayed at a guesthouse (*Revalsche Herberge*) sending a soldier to search a flat for them. Everybody who heard about foreign students gave a negative answer. The lady keeping a place called *Mohr's Cellar* did even comment: "God save us from the students". Finally the future medical specialist and theologist themselves went to search for a room. Pretending to be journeymen they managed to receive a room into the house of merchant Bohnsack. But when the truth became evident, they were told that such people were not welcome.

Some changes in student life were brought by Western European influences reaching Pärnu, carrying with them new fashions of the courtly culture. Fencing and dancing became popular. Modern languages, especially French was viewed an important knowledge. The teachers giving these subjects could even enjoy a privilege not to follow the Augsburg Confession.

In Tartu, a language tutor had already been hired in 1694, with an obligation to teach French, but also to give French speeches at festive events. The first person in this position was a Swede, Ulrich Schlyter, who also managed to work in Pärnu. After his death in 1704, a Frenchman, Jaques Massot, was hired. In addition to French he taught Italian. In the latter he felt himself rather at home as he could even write poetry.

A man appreciated very much, was the fencing tutor. As the professors and students were wearing a sword as a symbol of a free man, they also had to know how to use it. Fencing was taught by a Frenchman, Pierre de Maret and dancing by his countryman named Bazancourt.

By indirect influence of the French Court, new fashions arrived, leaving of course in a distant provincial town an impression

of odd foppery or snobbishness. In this way the switch from the Medieval academic gown to new courtly fashion could cause conflicts. One of these, taking place in 1708, was caused by a student from Riga, Joachim Peper, who in his red cloak with silver embroidery, caught the attention and anger of Rector I. Bröms and the Dean of the Theological Faculty N. Wiraeus.

What did the student under discussion look like becomes evident from a copperplate by Tielemann. The artwork is named *Academicus Pernaviensis*, and depicts a student in French clothing with breeches and silk stockings, in a cloak with abundant embroidery, wearing a three-cornered hat on a curly wig. The sword is not any more attached to the waist but is hanging arrogantly in the cloaktail. The left hand is placed gracefully on the waist, the right is holding a wine bottle or a bottle of scent. To get a full idea of the whole glory, we have to add bright colours to this graphic depiction.

A conflict on the clothing started at the already mentioned February 3, 1708, when the students had been summoned to the Big Auditorium to listen the Rector personally reading them the chapters from the constitution. Annoyed by the fact that some students were talking, the Rector looked around and saw the red gown of J. Peper, after what an order was given to the beadle to take the fashionmonger directly to the lock-up. J. Peper was not the only person keen on fashion. Some times later, noticing at the marketplace a group of fashionably dressed students, the Rector again viewed his obligation to go and reproach those involved, but other professors were holding him back. The fashion conflict continued in the spring, when J. Peper, again in his fancy clothing, went to professor N. Wiraeus, to take the exam demanded for a permission to travel abroad. Unluckily for the student, Rector I. Bröms happened to be at the place asking whether the student was going to play the fool. The student was sent home, to change his clothing, but the end was that J. Peper gave up the plans to make the theology exam, travelled to Germany on his own responsibility and thus left the University.

Estonian and other local languages

According to the spirit of the time, the academic and teaching language was Latin in Pärnu. In Latin lectures, speeches, defences were conducted and the disputations and dissertations published. When, under the influence of early Enlightenment, it was suggested that the lectures be held in local vernaculars, it initially was resisted by academic circles and state authorities. For example, in 1687, a German Enlightener, Christian Thomasius, was deported from Leipzig, for having read the natural law of Pufendorf in German. M. Dau, who had been a professor of rhetoric and poetry in 1695–1704 in Tartu and Pärnu, a German, had tried to use German language also in his teaching. Even more brave on this issue was the last professor of rhetoric and poetry, J. Wilde, who besides Latin authors used the texts of German poets.

Estonian was important not only for the clergymen but also for local officials. Already on July 1, 1690, an official announcement was issued by which everybody applying in Estonian or Livonian Provinces for position, should at least for two years study Estonian at the University. This demand was repeated also in the coming years, and it was valid during the stay of the University in Pärnu. The people born and grown up in Estonian lands, did not see the issue of course as a reason for concern, as they had had enough possibilities to get used to this language in the manor or town. The students arriving from further places received a task to learn either Estonian or Latvian. This demand was also fulfilled. Even on January 10, 1710, a student, Andreas König, while applying for a scholarship stresses, in a letter addressed to the Rector and professors, the fact that by the order of the Superintendent he has started the study of Estonian.

The characterisations given to people applying for a pastor's or clerk's job, tell us about the good knowledge of Estonian shown by the graduates of Tartu/Pärnu Universities. When a Swede, Gustav Duncan, studying in Tartu for five years, applied for a job of notary in Pärnu District, a supporting letter from the University said, that

G. Duncan can speak the languages of the country, being fluent in German and Estonian, as in his mother tongue. Applying in 1701 for the same job Jacob Friedrich Döpner, studying in Königsberg, Tartu and Pärnu, presents a support letter from the University stressing that the man is fluent in Estonian, Swedish and German.

The Swedish University in Livonia was important also for Latvian cultural history. During the existence of *Academia Gustavo-Carolina* in Tartu, it was planned to hire a tutor of Latvian. In 1697, a subsequent request was given to E. Dahlbergh, who supported the idea. But after the change of the King in Sweden the situation became unfavourable. In April 1697 Charles XI died. Charles XII, in September 1698, announced that he viewed the Latvian teacher not needed. With a confidence, not supported by knowledge about his overseas territories, the young monarch declared that the University had been founded for the children of a country studying Latvian from their early childhood. To ridicule the whole idea, the King stated that in such case the University in Turku (*Åbo*) should also need a teacher of Finnish. Here we can also understand why there was no Estonian tutor — at least at the University level, the situation of the University on a territory inhabited by Estonian speakers had been acknowledged.

With his letter, Charles XII prevented the employment of a tutor of Latvian. Just before leaving for Pärnu, even a candidate, one Melchior Helmes, for that position had been found. At the meeting of the Senate, where his petition was read, it was decided that he could not be accepted, as the King would not approve the case.

Poetry and printed words

Despite the depression caused by the war, a tradition of writing poetry in the Estonian language, already starting in Tartu, continued in Pärnu. In most cases it was the so named poetry for occasions, first of all written and published, when weddings, funerals and other special events were taking place. At the University such

events could be the defences of the dissertations. The poems in Estonian served usually as introductions to the dissertations in Latin. The most remarkable examples of such poetry were written by Johan Örn: a 36 line poem for the dissertation of Johannes Elias Pastelbergh in 1709; but also by the professor of history, C. Schulten in the same year. The latter was to praise the Hebrew language and the author used the new Estonian grammar suggested by B. G. Forselius. This was already a learned writing in Estonian.

Together with the University, its printing house moved to Pärnu. The main task of it was to publish the disputations and dissertations of the University, but also other matters. Already in Tartu the printing house had several times applied for a right to print books in Estonian and Latvian. Permission was still not given, as from the year 1675 the printing of such books was a privilege of the Livonian Superintendent General, J. Fischer, performed in a private printing house in Riga. In 1699, J. Fischer left his high position and with the University's printing house already in Pärnu, a new attempt was made to gain the permission for the University. The printer of the University asked the Senate to request a right from the King for the local printing house to print books to be used in the local district, i.e. written in the Southern-Estonian dialect. When the petition of the printer was discussed at the Senate, Chancellor E. Dahlbergh supported the idea.

An official proposition to the Chancellor concerning the printing issue was made a little later. In a letter sent on October 6, 1699, and signed by Rector M. Dau, the University asked the Chancellor to petition the King for permission for the printer of the University to print books in Estonian. To receive this right, the printer, J. Brendeken, agreed to repair at his own cost the printing type needed for Estonian text. The Chancellor forwarded the application by the University to the King but did not receive any answer.

A new attempt to rearrange the privilege given once to J. Fischer, was made in 1702, when the printer at J. Fischer's printing shop, Wilkens, died. Again the request was based on a petition by J. Brendeken. The University applied for permission to

PERNAVIA
LITERATA
BREVITER CONCINNATA
ET
IN LUCEM PUBLICAM
ANNO 1703.
EMISSA.

EX OFFICINA
GEORG. MATTH. NÖLLERL

8457

Literata Pernavia

print books in Estonian. As a supporting argument, it was added that already for 13 years J. Brendeken had for a small salary worked as a printer for the University. J. Brendeken himself added that already from the moment he became the printer for the University, he had dreamed of a right and privilege to print books for the *Undeutsch*. At this time the campaign launched by the University and its printer, was stopped, when E. Dahlbergh

left the post of the Governor General of the Livonian province and subsequently lost also the position of the Chancellor of the University.

The last attempt by the meritorious printer of the University to obtain a right for printing Estonian and Latvian books, was made in 1706, when a possibility for positive answer was supported by the favourable situation of the Swedes military developments in the war. Again the petition of the printer was the basis for the Senate to apply for permission from the King to print Estonian language books. No permission was received this time and the subsequent years of war did not give any possibility to deal with the matter further.

There is reason to mention one more type of book. First it has to be admitted, that although not in such dimensions, as in Tartu, there had yet been rather notable changes in the social structure of Pärnu due to the increase of educated people in the town. The professors from Germany and Sweden were a rather small ratio, but they were educated people who, without the University, would have never been in this provincial town. Also the students can be viewed as representatives of the educated class. At the turn of the 17th–18th centuries the local towns possessed already as many literary people, that from the example of Lübeck, the issuing of the “Lexicons of Men of Letters” began. The first were issued for Riga and Tartu. Both appeared in 1698. The Lexicon for Riga contained 130 names, Tartu’s 127 names. In the same year a Lexicon for Tallinn was issued with 117 names. After the University had moved to Pärnu, a similar book was compiled by Professor G. Sjöbergh in 1703, on Pärnu, containing 104 names. The last Lexicon was also issued in 1703, containing 116 names and being dedicated to the capital of Ingermanland — Narva.

THE ENDING AND THE TRADITION

The end of the University in the aftermath of the Great Northern War

Despite all the difficulties caused by the war, Pärnu and also the coastal Tallinn and Riga, had avoided direct attacks by the Russians. The reason, why Russians had not gone so far, was the agreement between the Tsar and the Saxon-Polish Emperor, fixed in the Treaty of Birzha, that the provinces of Estonia and Livonia were to be handed to the Saxons and Poles after the defeat of Sweden. The Russian outlet to the Baltics would have remained Ingermanland and the mouth of Neva River, where Peter I had founded St. Petersburg instead of Nevanlinna which he had destroyed.

Besides, the Russian army was engaged on its own territory, disturbed by the plans of Charles XII to move towards Moscow. To avoid this development, the Tsar used the tactics of burnt land. Incapable to cross the devastated territories, Charles XII headed towards Ukraine, hoping for foodstuff and help there by Hetman Ivan Mazepa.

The defence of the Baltic provinces was weakened by the departure from Riga of a 16,000 strong corps under the command of Adam Ludwig Lewenhaupt together with an enormous supply train of 7000–8000 carriages with provision, ammunition and money for the help of the Swedish main forces. Near the village of Lesnaya in Belorussia an ambush occurred and the whole fortune fell into the hands of the Russians. The final defeat of the Swedes took place in the battle of Poltava on June 27, 1709. After

this the previous professors O. Hermelin and J. F. Below were imprisoned. Charles XII escaped to Turkish territory. Livonia remained without any defence.

Crucial for the future fate of the Baltic provinces could have been the negotiations between Poland and Russia in Torun and the treaty signed at their end on October 10, 1709. At these negotiations Peter I again promised the Livonian territories to his ally. Several peculiarities still make us think that such promises were not sincere. For example when Peter I sent the outline of a peace treaty with Sweden to Turkey, to Charles XII, one of the demands was the surrendering of the Baltic Provinces to Russia.

In autumn 1709, the Russians under Fieldmarshal B. Shermetyev launched a new offensive in the Estonian and Livonian provinces. In October the blockade of Riga started, by the end of the year routes between Riga and Pärnu and Tallinn and Pärnu were cut. In October a new panic emerged at the University in Pärnu. Many professors requested permission from the Chancellor, A. Horn, to leave for Stockholm, using as excuses some urgent business to be handled in Sweden. The others stressed a need for escape for the safety of their families. Lucky were those capable of finding for themselves a new working place at some other university. Such fate smiled on I. Bröms, who became a professor of theology at Turku University. Single brave ones, like L. Braun, continued their work. It is not clear how long the academic life in the winter 1709–1710 continued in Pärnu.

In this agitated situation a calming letter from the Chancellor, A. Horn, reached Pärnu, saying that in the autumn of 1709 there was no threat of a siege of the town. The University in any case decided to hide the library. Soon it was evident that the library should be sent to Sweden, but there was no ship suitable for that. As the library was packed its premises were given to the army. The next spring was already ominous. On May 3, 1710, A. Horn wrote a letter to the University in which in the case of threat, it was advisable to save the archives and the library. In July, the contents reached Stockholm where they are preserved till present time with the exception of those taken back to Tartu.

There is little evidence of detail concerning the transport of the documents and other material overseas. Indirect hints could be obtained through an event taking place in the summer (before St. Jacob's Day) of 1710, when a ship from Pärnu, reportedly carrying a "group of professors" and the "King's office" arrived in Dalarö, Sweden. The interest of the Swedish side on the issue was caused by the threat of plague the ship was suspected of carrying. Without this the whole issue perhaps would remain without any attention being paid at all. The ship should have left Pärnu around July 20. Who were the professors on board, can be researched through indirect hints — finding them from the men evidently active later on in Sweden. These could have been the professor of law, S. Auseen, maybe also the professor of theology E. Holstenius and the professor of medicine L. Braun. Several professors like Rector C. Schulten, and the first theologist J. Folcher, had already left earlier.

On June 27, 1710, a Russian army, under Lieutenant General Rudolf Felix Bauer arrived at the walls of Pärnu. On July 22, the siege of the town started. At the same time other Swedish forts in the Baltics were attacked. On July 4, 1710, Riga surrendered, whereby in the Capitulation Act also the University in Pärnu was mentioned. It was stressed that after the surrender of Pärnu the University shall be preserved and provided with the necessary professors and other staff. The importance of this fact was stressed by a plan by which Russian students should be sent to study in Pärnu. As a condition for that, Pärnu should have surrendered by an agreement, i.e. remain passive during the siege. The latter of course could not be promised as the defence of the town was not governed by the town's magistrate but by the Swedish military in the town. Anyhow it could be concluded that by their promises, the Russians, already sure in their victory, tried to draw the local authorities toward their side.

Another problem for the town was the plague reaching Pärnu in the summer of 1710, causing massive death among the soldiers and citizens. As it seemed that there was no hope to escape from the pestilence, the desperate people were preparing for their death: washed and clothed themselves decently and remained

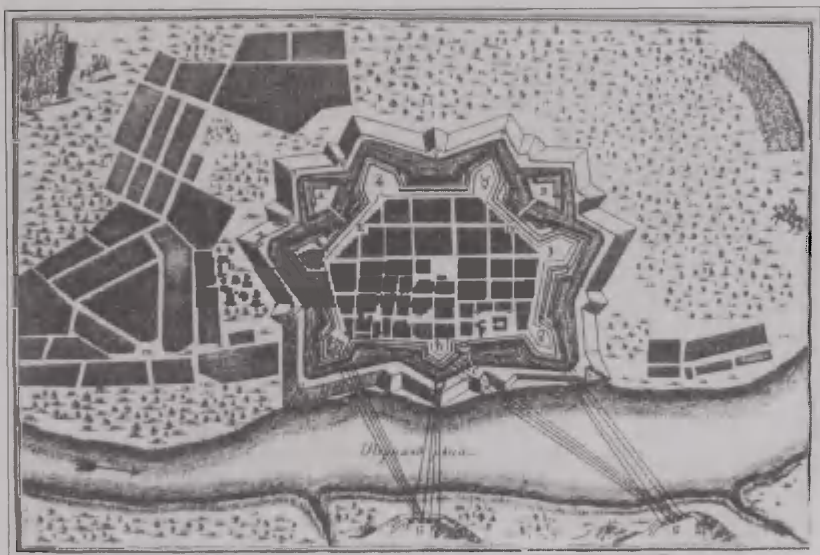
waiting, hoping that somebody was going to bury them. When on August 11, 1710, a war council gathered in Pärnu to discuss the offer of surrender, the alderman, Johann v. Dohren, reported that there were 47 citizens alive besides 19 journeymen. To comment on this number, it would be important to stress that no women, daughters and "ordinary" people were counted. Among the soldiers 134 men were alive. From the professors, perhaps the professor of Greek and Oriental languages E. Fahlenius, the professor of old languages and theology G. Skragge, professor of theology N. Wiraeus and the previous professor M. Dau, died of plague.

The situation in Pärnu was depressing. It was unclear what would happen if the Russians enter the town. Everybody just cared about their own lives. Resistance seemed meaningless. The town surrendered on August 12, 1710. Lieutenant General R. F. Bauer and the commandant of Pärnu, J. H. v. Schwengelm, agreed that all the members of the University together with their families, servants and dependants (widows and orphans) had the right to freely leave the town, taking along their movable property and without being searched. It was added, that it was permitted to leave by land or by sea to Stockholm, Saaremaa island or elsewhere. When the remnants of the garrison, carrying their flags and insignias departed through the gates of Riga, the last members of the academic family also joined.

During the siege the University lost one professor in rather curious circumstances. A. Palmrooth, together with the ex-professor M. Dau, then the juridical burgomaster of Pärnu, went to the fortifications to survey the Russian forces, but was imprisoned. A. Palmrooth lived later in Pärnu, was a private teacher in Riga and could return to Sweden only in 1721 after the signing of the peace treaty. M. Dau could somehow return to the town but died there of plague.

The next towns to surrender to the Russians, were Haapsalu and Paide in Central Estonia. In the second half of August the siege of Tallinn started and on September 29, 1710, in Harku, a surrender of the garrison of Tallinn, the town of Tallinn and the Estonian Knighthood was signed. This paper later became the basis of the Baltic provinces' jurisdiction under the Russian nation.

On October 12, 1710, the instrument of capitulation by the Livonian nobility was also signed, the latter containing a promise by the Tsar to continue the University in Pärnu. It was even added: "... to take care that the academy was fulfilled, and nobody should suffer destitution ..." The only extra condition by the Russians was that there should be a professor for teaching Slavonic languages at the University.

Pärnu piiramine venelaste poolt. *The siege of Pärnu by Russians.*

In reality there was no possibility in Pärnu after the end of the war to continue academic life. Most decisive for the cessation of the work of the University was the fact that its property had been taken to Sweden and the professors and students had died of plague or emigrated. With the war going on — the peace treaty in Uusikaupunki (*Nystad*) signed only in 1721 — there was little hope of finding professors from abroad and expect an influx of students. The fate of the Baltic provinces was generally unclear.

Attempts to restore the University in Pärnu

After the peace treaty ended the Great Northern War, there arose the question of re-establishing the University in Pärnu, an item already mentioned in the capitulation acts of Livonian towns and provinces. The issue could be supported by the fact that the Baltic provinces in Russia did keep a special autonomous status, maintaining the Protestant Faith as the official one, the German language as a local official means of communication and also the old legislation. All these particulars should have created conditions for the continuation of the University. Only professors and students were needed.

If the re-establishment of the University could have occurred immediately after the war, Pärnu would have remained without competitors. Tartu, a possible challenger for this title, had been burnt to ashes, its restoration taking at least half a century. Pärnu in its turn achieved in the 18th century an unforeseen prosperity based on foreign trade.

In Pärnu the needed premises also existed. It seems that it was only necessary to invite professors from abroad, to find the needed money and demand back from Sweden the library and archives. But there was missing a relevant sanction from the Russian central authorities.

As the University had situated in the the Livonian province, the Livonian Knighthood should have been the local administrative power to hold the discussions with the new central authorities. On June 9, 1725, the Livonian ambassador to St. Petersburg requested information from Riga as to what would be the attitude to the continuation of the work of the University. Already on June 13, 1725, i.e. very soon, an answer from Livonia reached St. Petersburg, stating that at the moment there was no need to raise the issue of the re-establishment of the University. The reason for such quick and negative attitude could be the concentration of the Baltic nobility on more important issues — securing the local administrative and judicial autonomy. From the view-

point for the future of the provinces, these issues were of first hand importance and the attention thus was perhaps too important to be ignored. Besides, the University was not an issue of crucial importance for the nobility — the latter could send their sons to universities abroad, especially to Germany.

At the same time, Tartu tried to use in its favour the end of the University in Pärnu. On November 12, 1725, the magistrate of Tartu made a proposition to the Russian authorities to re-establish the University to Tartu. As an explanation it was added, that the case could solve many economic problems facing the town — the citizens were prospering when the University was in Tartu. On December 10, 1725, at the meeting of the town council it was noted that the central authorities had given a negative reply to the town's request. In fact it did not come from St. Petersburg, but was sent by the Governor General of Livonia, Duke Anikita Repnin. The high official explained his refusal by the fact that the University already once had been taken away from Tartu, and added that most probably the Swedish authorities had a reason for that. Thus after the war an opinion prevailed that the University town of the region was to be Pärnu.

As the University had also been the *alma mater* for the Province of Estonia, the nobility from the latter did show an even greater interest in restoring the University in Pärnu, than their comrades by rank in Livonia. In 1730, the Knighthood of Estonia turned to the Livonian Knighthood with a question as to whether the University should not be restored in Pärnu. The Livonians gave a diplomatic answer, saying that the issue must be discussed and that the right place to do it, would be the coming Diet. When the Diet gathered, the case of the University was not raised at all. Yet in the answer, given to the Estonian side, one particular detail was stressed — that the University should preferably be in Tartu.

According to the promises given by Peter I, the University was expected to be restored by the Russian authorities. The Tsar had even promised to send Russian youth to study at the Livonian academy. There were no Universities at that time in Russia.

Being influenced by the German Enlightener and philosopher, Gottfried Wilhelm Leibniz, Peter I made plans to found an Acad-

emy of Sciences. In those times it could also be regarded as a university, as both were called *academia*. In 1724, the Russian Academy of Sciences was founded in St. Petersburg, where famous foreign scientists were invited to work. After that Peter I lost his interest towards a university in the territory recently conquered by him.

At the beginning of 1730s, the re-establishment of the Livonian University in an unclear way reached the Russian Government. One may guess that again the initiative came from Tartu. In 1734, the Empress Anna Ivanovna [1730–1740] nominated, Heinrich Johann Friedrich Ostermann to be the Curator of the University of Tartu. No practical steps were made by the new nominee. Perhaps it was viewed to be just an honorary position or title. In its turn, the magistrate of Pärnu in 1754 raised the issue of re-opening the University, proposing to St. Petersburg different data on its previous activities but this attempt also obtained no result.

A new phase in the re-establishment of the University began with the reign of Catherine II [1762–1796]. A background for that was the European Enlightenment. The despotic ruler of Russia wanted herself to be regarded abroad as an enlightened person. But it was also the demand of the state, to found new schools and facilities of education. In 1755, the first university in Russia was opened in Moscow. The Enlightenment had also reached the Baltic provinces and the nobility there. The ambassador of Livonia, Baron Schoultz v. Ascheraden, turned to the Chief Prosecutor of the Synod, S. Melissino, with a plan to open a University in Livonia. S. Melissino had been the Rector and the Curator of Moscow University and in this way had good awareness of educational issues in Russia. By the mediation of S. Melissino, the proposal reached the highest organ of the Russian Empire — the Governing Senate.

On November 16, 1764, the Governor of Livonia was sent a decree to dispatch data on the activities of the University in Pärnu, together with copies of documents supporting the information and calculations on the question as to how much would it cost and from where to find the money to open a University in

the Baltic provinces. The reply to the Senate was given by the Governor General of Livonia, an Irishman George v. Browne (1698–1791), a man of great merit in developing the school system in Livonia. In his letter dated July 30, 1765, he supported the re-establishing of the University, adding that according to him, Tartu would be more suitable for the University than Pärnu.

In the 1760s, the re-establishment of the University was consequently put forward by the towns of Tartu and Pärnu. In Pärnu the juridical burgomaster Zange had privately collected letters and other documents about the University in Pärnu, among which separately are stressed the printed constitution of the University. Some of these documents he had received from court bailiff Heno. The documents were forwarded to General Fieldmarshal Butterlin. What expectations Pärnu had from the Russian military, remain unclear, perhaps it was just a wish to use any authority to move towards their goal.

It seems that by that time Pärnu had already lost its advantages as the University town. As time passed, Tartu again was advancing as a seat for the University. The competition was equalised also by the fact that Tartu had managed to rebuild itself. A good opportunity for the competing towns, for everybody, fighting for the Livonian University, was the gathering of the Legislative Commission in Moscow according to the manifesto by Catherine II dated December 14, 1766. Both applications from Tartu and Pärnu were sent to this institution.

The petition from Tartu was taken to Moscow by the town Mayor who was also known as a historian, Friedrich Conrad Gadebusch. The wish for the re-establishment of the University was given in a document of 7 clauses. The suitability of Tartu as a University town was explained by its central situation — the town geographically in the middle of the Baltic provinces, and by the fact that the University once had been founded there. It was also stressed that the presence of the University would mean a lot of benefit for the town. A wish was expressed that if a University would be re-established in Livonia, Tartu should be chosen as the place of location. In addition to the plans concerning the University, the town also made a suggestion by which the High Court of

Justice of Livonia should be taken to Tartu, as the Consistorium of the Livonian Lutheran Church.

The petition (*Desideria*) of Pärnu, dated June 17, 1767, had been constructed on a much broader basis than the letter from Tartu. A stress had been put on the explanation of the broader meaning of the re-establishment of the University in Pärnu would have had. It was said that the whole country and state could profit from that, as it would be more people have their children taught sciences. Study in foreign universities was depicted dimly. The costs there were said to be very high, a lot of parents have ruined while educating their sons. In addition the youth living far from home tend to become involved in wantonness, luxury and laziness and would return home with all those demerits. But if the University were situated in Pärnu it would be possible to look after the students. Also economic aspects were stressed. It was claimed that for studies abroad 20 000–30 000 roubles would be annually needed, and that it would be better to spend such sums at home. This would benefit local business and the state income.

In the same letter the advantages of Pärnu over other Livonian towns were suggested: the town was situated in the middle of the country and at the seashore. Pärnu was also a good choice because by sea all the needed foodstuff etc, could be brought from the islands of Saaremaa, Hiiumaa and others. If students from abroad were coming to study at the Livonian University, they most probably would prefer Pärnu instead of Tartu. A positive aspect about Pärnu was that the University building was in existence there, in Tartu a lot of time and money would be wasted to create this. To have foreign students come to Pärnu, a need for a special decree, stating that nobody could get a position in Livonia without first studying three years at the local University, was put forward. To resolve the issues concerning the funding of the University (the latter causing a reserved attitude by many local groups, i.e. the knighthoods), the magistrate of Pärnu proposed an original solution — every landowner should pay a rouble per hide in a year.

It is remarkable that the temporary location of the University in Pärnu had not been widely recognised in Europe. Perhaps the

time period had been too short. At the same time of the Great Northern War the Spanish War of Succession took place. In this way on a European scale the fame of a university town had remained with Tartu, where on March 21, 1777, a letter in Latin arrived from the University of Valencia in Spain, addressed to the Rector and professors of the University of Tartu asking them to comment on a Latin Grammar, written by Gregorius Maiansius (Gregorio Mayansi). Perhaps the University in Tartu had been acknowledged in the 17th century Spain, but at least in Valencia nobody had heard about the relocation of the University and its end during the hostilities.

The re-establishment of the University in Livonia was seriously under discussion in 1767. In the Russian capital it was found that for that an example from the Western-European universities should be taken. It is notorious that the state officials considered themselves incompetent and suggested finding additional information. In connection with this, the Senate on July 18, 1767, issued an ukase "The Foundation of an Academy to Livonia", in which data was demanded, as to how the best universities in Europe were organised. The ukase was discussed by the Livonian authorities, who remained anticipatory, as they were afraid of costs. Only on July 1768, the Livonian Collegium of Land Councillors (*Lan-drats*) supplied the Governor with a including data for the Senate. In this the changes, which had taken place in the development of Western universities when compared to the historic Livonian University, were taken into account. A statement was made that the Swedish University could not be viewed as a basis for the theoretical establishment of the University. The number of professors was considered especially unsuitable. As an example the universities of Leipzig and Halle were suggested, the first possessing 32, the second 13 professors at that time.

The need for the local University was brought forward by one of the most prominent intellectuals in Livonia, August Wilhelm Hupel (1737–1819), the pastor of Põltsamaa, a person conducting correspondence with Johann Gottfried Herder. In 1772, Hupel issued a pamphlet (*Flugschrift*) headed "To the Estonian and Livonian Public", and a number of articles in which he very point-

edly brought out the issue of the lack of clergymen, officials *etc.*, and relevantly a need for the local University. A. W. Hupel mentions that in a situation where there were not enough private teachers, the tasks of the latter were fulfilled by cabinetmakers, huntsmen, wigmakers and other people, but even those had to be sought for half of a year. For the funding of the University, A. W. Hupel proposed a private fund, from the incomes of which the University should be maintained. It could only be added that in 1803, A. W. Hupel and Gottfried Benedict Funk were elected the first honorary doctors of the re-established Tartu University. In the 18th century A. W. Hupel was supported also by Jacob Michael Lenz, who wrote a popular drama piece "Private Teacher" (*Der Hofmeister*).

Some hope for the breakthrough from the indifference of the Russian authorities and their mistrust regarding educational facilities was promised by the reforms carried out according to the Enlightenment spirit in the 1780s (for the Baltic provinces in fact meaning also an attempt of Russification under the pretext of limiting Baltic autonomy). In Russia, the "Committee for Founding Educational Establishments" was founded. On January 29, 1786, the Empress issued an ukase on the founding of the universities in Pskov, Tchernigov and Perm. Tartu and Pärnu were not mentioned. Three universities were initially viewed to be enough. In this way, the issue of the re-establishment of a University in Livonia was not even raised. The emergence of new universities was postponed anyhow, as the new war with Turkey, raging from 1787–1791, took all the attention of the government.

A new situation emerged after the Great French Revolution in 1789. The Empress and upper authorities of Russia became afraid of the possibility of new ideas also spreading to Russia. The generally backward atmosphere in Russia deepened, when after the death of Catherine II, the Crown of Russia went to Paul I [1796–1801]. There remained a fear that revolutionary ideas can pollute Russian youth studying abroad. Despite these tendencies, the request of the Livonian Knighthood for the founding a university was rejected in 1792. Only in 1797, was the Livonian nobility informed that the Tsar was positive about founding a university in

either the Estonian, Livonian or Curonian Province. It was not said that the Swedish University in Pärnu was to be re-established but without doubt the general atmosphere was that the facility previously existing in the Baltic provinces was the basis on which the new plans were founded.

Meanwhile, in 1795, the academic and educational situation in the Baltic lands had seen a big change. In the above-mentioned year, the third historic Baltic Lutheran province, Curonia, had been united with Russia. Now the most outstanding educational centre was the capital of the new province Jelgava (Mitau), with the founded there in 1775 *Academia Petrina*, a university in some respects.

By a decree issued on April 9 1798, Russian citizens were forbidden to study abroad. With the same decree, Paul I permitted the knighthoods of Estonia, Livonia and Curonia to found a local University choosing its site by mutual agreement. The competition was held between Tartu and Jelgava. Pärnu was never mentioned. A period in the University's history had ended when in 1802 Tartu University was re-established by Emperor Alexander I.

CONCLUSION

During the years 1699–1710 Pärnu had a possibility to be a university town. These were one of the most difficult and worst times for the Estonian and Latvian people, when the approaching threat of the Great Northern War forced the Tartu University to escape to Pärnu. During the time when Tartu was totally destroyed, its citizens deported, Pärnu not only did give the University shelter, but also a possibility to continue academic life. Yet one can not look at the University in Pärnu just as a refuge. Pärnu in fact had already been a strong candidate for the University's location from the beginning of the 16th century, when for the first time more concrete plans emerged for a University to be founded in historic Livonia. Pärnu appeared as a serious competitor for the University's site in the middle of the 17th century when the University could not continue in Tartu and Tallinn had shown its negative attitude. Pärnu had constantly welcomed the University, and could have earned a position of a university town.

Despite the difficult situation during the Great Northern War, it was possible in Pärnu to obtain the needed conditions for the work of the University. The further presence of the academic facility in town would have most probably brought along broad changes in the social perspective in the town's development. Looking back, it would be highly possible to see Pärnu as a new and prosperous university town in the Baltic provinces.

In 1710, Pärnu had all roads open. Tartu was, in 1708, totally destroyed. The hopes of Pärnu were ended by the plague and war. When the town surrendered, all the members of the academic family evacuated together with the remnants of the military. Earlier the library and archives had been evacuated. After the town had fallen to the Russians, there was no possibility of continuing the work of the University. Perhaps it could have been possible to

survive the newly emergent traditions, viewing Pärnu as a university town, and invite professors from abroad, but the educational policies of the Tsar and Russian authorities did not favour such developments. In this way the promises of Russians during the capitulation of Livonian and Estonian provinces to Russia, were viewed unimportant. Pärnu rapidly developing in the 18th century could not use its advantages. Although Pärnu made numerous attempts to revitalise the University, in the Russian context, where higher education was making only its first steps, the idea of a University did not achieve a breakthrough. Also the Enlightenment, emerging in Russia and its Baltic provinces, could not cause a University to be re-established during the whole 18th century.

Meanwhile Tartu was restored. When competing with Pärnu, Tartu was supported by tradition. This was the place where the University had been founded — the famous “Athens on the Ema-jõgi River”. Ten years of the existence of the University in Pärnu was too few to break the traditions of Tartu where in 1802 the University was finally re-established.

In modern times the competition between Tartu and Pärnu has been replaced by co-operation. Let the memories from previous centuries be an encouragement for the Pärnu College of Tartu University to seek its way for future growth. Pärnu is standing at a new standpoint of academic glory. Let the traditions guide us not only in our present deeds but also in making future plans.

VIITED.

REFERENCES

¹ A. Tering. *Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina käsi-
kirjalised allikad TRÜ teaduslikus Raamatukogus*. [The Manuscript
Sources from the *Academia Gustaviana* and *Academia Gustavo-
Carolina* at the Scientific Library of Tartu University.] — Tartu ülikooli
ajaloo küsimusi I. Tartu, 1975. Lk. 33–40.

² Th. Beise. *Beitrag zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen
Universität*. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-,
Ehst- und Kurlands. Bd. XIII. Riga, 1880. S. 309–332.

³ C. Schirren. *Verzeichnis livländischer Geschichtsquellen in Schwe-
dischen Archiven und Bibliotheken*. Dorpat, 1861.

⁴ *Förteckning över Dorpat-Pernau Universitetsarkiv*.

⁵ M. Salupere. *Senitundmatut keskarhiivi riivleilt*. [Unknown from the
Shelves of the Archives.] — Horisont. 1983. Nr. 5. Lk. 26–27.

⁶ TÜ TR KHO. F. 7, S. 39. [Department of Manuscripts and Rarities at
the Library of Tartu University. Stock 7. Item 39.]

⁷ B. Morin. *Curiosa Pernavensia, aller Memorial på de lustiga Choser
och uptog ...* — Den Swenska Fatburen. 1768. Andra Öpningen, nr. 14.
Den 18. Februarii 1768. S. 105–112; Eesti keeles / In Estonian:
B. Morin. *Curiosa Pernavensia* ehk päevik löbusatest asjadest ja
üleannetustest ... — Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand).
Koostanud S. Issakov. Tallinn, 1986. Lk. 52–56.

⁸ H. L. C. Backmeister. *Nachrichten von der ehemaligen Universitäten
zu Dorpat und Pernau*. — Sammlung der Russischen Geschichte. Bd. IX.
St. Petersburg, 1764. S. 95–162.

⁹ C. Schirren. *Zur Geschichte der schwedischen Universität in Liv-
land*. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und
Kurlands. Bd. VII, Heft I. Riga, 1853. S. 41–63.

¹⁰ C. Schirren. *Ibid*, S. 3–4. (Ülikooli tegevust Pärnus käsitles lühikävaatena P. Schneider / In these years also a short overview about the history of the University in Pärnu was given by P. Schneider: P. Schneider. *Beitrag zur Geschichte der Universität in Pernau*. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. 3. Pernau, 1901–1903. S. 186–203.

¹¹ E. В. Петухов. *Латино-шведский университетъ въ Дерпте въ XVII и въ начале XVIII века*. [Latin-Swedish University in Dorpat in the 17th – Beginning of 18th Centuries.] — Журналъ министерства народнаго Просвещенія. СССРXXXV, май 1901. С. 120–149; E. В. Петухов. *Императорскій Юрьевскій, бывшій Дерптскій университетъ за сто летъ его существованія (1802–1902)*. Юрьевъ, 1902.

¹² A. R. Cederberg. *Suomalaiset ja inkerilaiset ylioppilaat Tarton ja Tarton-Pärnun yliopistossa vv. 1690–1710*. [Finnish and Ingermanland Students at the Tartu and Pärnu Universities in 1690–1710.] — Historiallinen Arkisto. XXXIX, 5. Helsinki, 1921. S. 1–39.; A. R. Cederberg. *Suomalaiset ja inkerilaiset ylioppilaat Tarton ja Tarton-Pärnun yliopistossa vv. 1632–1710*. [Finnish and Ingermanland Students at the Tartu-Pärnu Universities in the years 1632–1710.] — Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 23. Helsinki, 1939. S. 8–132.

¹³ A. R. Cederberg. *Mõningaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloost*. [Some Traits in the History of Tartu-Pärnu Universities.] — Ajalooline Ajakiri. 1927. Nr. 1. Lk. 1–11. Nr. 2. Lk. 65–80.

¹⁴ J. Bergman. *Universitetet i Dorpat under svenska tiden. Gustav II Adolfs sista kulturskapelse*. Uppsala-Stockholm /1932/.

¹⁵ J. Vasar. *Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis*. [The Student Body at the Swedish University of Tartu-Pärnu.] — Tartu üliõpilaskonna ajalugu seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooga. Tartu, 1932.

¹⁶ Fr. Puksov. *Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit*. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931. Tartu, 1932. S. 251–182; Fr. Puksov. *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trüükikoda*. [The Printing House of the Swedish University in Tartu-Pärnu.] Tartu, 1932; Fr. Puksov. *Raamatukauplemist rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist*. [On Book Trade in the Swedish Era.] — Ajalooline Ajakiri. 1932. Nr. 2. Lk. 88–98.

¹⁷ S. Karling. *Tartu universitets bygnadshistoria under den svenska tiden*. — Svio-Estonica 1934. Tartu, 1934. S. 29–66.

- ¹⁸ H. Normann. *Märkusi rootsiaegsest Tartu ülikooli arstiteaduskonnast*. [Some Notes on the Medical Faculty of the Tartu University.] — Eesti Arst. 1926. Nr. 7. Lk. 241–247; A. Bulmerincq. *Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis*. [Studies on Orientalistics at the Swedish University of Tartu–Pärnu.] — Usuteadusline Ajakiri. 1932. Nr. 3 (lisa-vihik). Lk. 39–44; O. Sild. *Tartu–Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteadus-konna suhe ja tähendus praegusele*. [The Theological Faculty of the Swedish University in Tartu.] — Usuteadusline Ajakiri. 1932. Nr. 3 (lisa-vihik). Lk. 78–86; O. Sild. *Mis tähendus on rootsiaegsel Tartu ülikooli usuteaduskonnal Eestimaa ja Liivimaa kirikule*. [The Influence of the Swedish 17th Century University in Tartu–Pärnu to the Church of Estonian and Livonian Provinces.] — Usuteadusline Ajakiri. 1938. Nr. 2. Lk. 44–53.
- ¹⁹ H. Kruus. *Tartu ülikooli osa eesti kultuuri arengus*. [The Role of Tartu University in the Estonian Cultural Heritage.] — Postimees. 1932 29. juuni.
- ²⁰ G. v. Rauch. *Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690–1710*. Essen [1943]. Reprograafilise järel-trükina avaldati see uuesti 1969. a.
- ²¹ Э. Э. Мартинсон. *История основания Тартуского (б. Дерптского) университета*. [The Founding of Tartu (Previous Dorpat) University.] Ленинград, 1954. С. 13–17.
- ²² *Eesti NSV ajalugu, I kd. Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni*. [The History of E.S.S.R. From the Oldest Times until 1850s.] Tallinn, 1955.
- ²³ Р. Кенкмаа, Л. Эрингсон. *Из истории Academia Gustaviana в Тарту (1632–1656)*. [The History of Academia Gustaviana (1632–1656).] — Скандинавский сборник II. Тарту, 1957. С. 137–175, 300, 317.
- ²⁴ Л. Эрингсон. *Из истории Academia Gustavo-Carolina (1690–1710)*. [The History of Academia Gustavo-Carolina (1690–1710).] — Скандинавский сборник VII. Таллин, 1963. С. 184–218.
- ²⁵ *История Эстонской ССР. Т. I (С древнейших времен до середины XIX века)*. [The History of E.S.S.R. From the Oldest Times until 1850s.] Таллин, 1961. С. 470–471.
- ²⁶ Ü. Lumiste. *Matemaatika Eestis XVII ja XVIII sajandil*. [Mathematics in Estonia in the 17th and 18th Centuries.] — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis I. Tallinn, 1968; Ü. Lumiste, H. Piirimäe. *Sven Dimberg — Newtoni õpetuse varane propageerija Tartu ülikoolis 1690. aastail*. [Sven

Dimberg — an Early Propagandist of the Newton Principles at Tartu University.] — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XI. Tartu, 1981. Lk. 26–53.

²⁷ H. Eelsalu. *Astronoomia rootsiaegses Tartu ülikoolis*. [Astronomy at the Swedish University in Tartu-Pärnu.] — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi II. Tartu, 1975. Lk. 3–7.

²⁸ H. Piirimäe. *Ülikoolist Tartus XVII sajandil*. — *Academia Gustaviana 1632–1665. Academia Gustavo-Carolina 1690–1710*. [On the Tartu University in the 17th Century.] Näituse kataloog / *A Catalogue of an Exhibition*. Tartu, 1974. Lk. 9.

²⁹ H. Piirimäe. *Kui Tartust sai ülikoolilinn*. [When Tartu Became a University Town.] — *Nõukogude Kool*. 1973. Nr. 1. Lk. 76–81.

³⁰ H. Piirimäe. *Kui ülikool Pärnu kolis*. [When University Moved Over to Pärnu.] — *Horisont*. 1978. Nr. 3. Lk. 22–25; *Pärnu — ülikooli lootuste linn*. [Pärnu — the Town of Hopes for the University.] — *Horisont*. 1978. Nr. 5. Lk. 25–27; *Kui sõda möllas enam kui kaks aastakümnet*. [When a War Lasted for more than Two Decades.] — *Horisont*. 1978. Nr. 7. Lk. 22–24.

³¹ Ü. Lumiste. *Teadusrevolutsiooni ääretuultes*. [In the Winds of Scientific Revolution.] — *Horisont*. 1980. Nr. 4. Lk. 26–28; P. Tulviste. *Kui Tartus hingeteadust uurima hakati*. [When the Spiritual Science Emerged in Tartu.] — *Horisont*. 1980. Nr. 8. Lk. 20–22; P. Kard. *Füüsikateaduse lähteil Tartus ja Pärnus*. [The Emergence of Physics in Tartu and Pärnu.] — *Horisont*. 1981. Nr. 5. Lk. 25–27; Nr. 7. Lk. 24–27.

³² A. Tering. *Raamatutel on oma saatus*. [The Emergence of Physics in Tartu and Pärnu.] — *Horisont*. 1980. Nr. 7. Lk. 23–25.

³³ *Tartu ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Koostanud H. Piirimäe. Tallinn, 1982. Also a one volume History of Tartu University 1632–1982 was issued in English: *History of Tartu University 1632–1982*. Ed. by K. Siilivask. Tallinn: Perioodika, 1985.

³⁴ *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuenssis V. Tallinn, 1984.

³⁵ K. Inno. *Tartu University in Estonia. During the Swedish rule (1632–1710)*. Stockholm, 1975 jt.

- ³⁶ I. Arens. Kas "Must Surm" Pärnust koputas 1710. a. suvel Dalarö kantsi väravaile? [Did "Black Death" Knock on the Doors of Dalarö in 1710?] — Tulumuld. 1987. Nr. 1–2. Lk. 39–45; 89–93.
- ³⁷ Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979. Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrer Wirkung im Grenzbereich zwischen West und Ost. The Universities in Dorpat/Tartu, Riga and Wilna/Vilnius 1579–1979. Papers on Their History and Impact on the Borderland between West and East. Herausgeben von / Edited by G. v. Pistohlkors, T. Raun, P. Kaegbein. Köln, Wien, 1987.
- ³⁸ R. Hausmann. Studien zur Geschichte der Stadt Pernau. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. IV. Pernau, 1906.
- ³⁹ J. Kivimäe. Heinrich Laakmann, medievist Pärnust. [H. Laakmann — a Medievalist from Pärnu.] — 100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi. Artiklite kogumik. Toimetanud Aldur Vunk. Pärnumaa ajalugu, vihik I. Pärnu, 1997. Lk. 30–42.
- ⁴⁰ H. Laakmann. Das mittelalterliche Kirchenwesen Neu-Pernaus. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922. Dorpat, 1923. S. 124–147; Zur älteren Geschichte der Grossen Gilde zu Pernau. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VIII. 1926. S. 45–58; Die Pernauer Ratslinie. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VIII. 1926. S. 80–142; Die Eroberung Pernaus durch die Russen 1575. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. IX. 1930. S. 3–23.
- ⁴¹ Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoim. A. Tammekann. Tartu, 1930. Lk. 718–739.
- ⁴² H. Laakmann. 700 Jahre Pernau. — Baltische Briefe. 1951. Nr. 4/12 (38).
- ⁴³ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558). — Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, herausgegeben vom Johann Gottfried Herder-Institut. Nr. 23. Marburg am Lahn, 1956.
- ⁴⁴ R. Patzner. Vana-Pärnu. Üks ununenud Eesti linn. [Old-Pärnu. A Forgotten Estonian Town.] Tartu, 1932.
- ⁴⁵ G. Koch. Die Schulverhältnisse Pernaus seit Reformation. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VII. 1914.

⁴⁶ H. Piirimäe. *Pärnu kaubanduse suurus ja koostis XVII saj. lõpul*. [The Characteristics of Merchandise of Pärnu in the End of the 17th Century.] — Eesti NSV ajaloo küsimusi V. TRÜ toimetised, vihik 223. Tartu, 1968. Lk. 98–131.

⁴⁷ H. Piirimäe. *Flax and Hemp Trade in Estonian Towns in the 17th Century*. — Archiv und Geschichte im Ostseeraum. Herausgegeben von R. Bohn, H. Rebas und T. Siltberg. Studia septemtrionalia. Bd. 3. Frankfurt am Main, 1997.

⁴⁸ *100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi*. [100 Years of the Pärnu Heritage Society.] Artiklite kogumik. Pärnumaa ajalugu, vihik I. Toimetanud Aldur Vunk. Pärnu, 1997. Lk. 63–73.

¹⁹ J. Kivimäe, A. Kriiska, I. Põltsam, A. Vunk (ka tehniline toimetaja / Editor). *Merelinn Pärnu*. Pärnu, 1998.

⁵⁰ R. Tüür. *Academia Gustaviana* ajaloost. [On the History of *Academia Gustaviana*.] — Sirp. 1998. 14. august.

⁵¹ M. Raitar. *Kas verbaalne pangarööv?* [A Verbal Robbery?] — Sirp. 1998. 28. august.

KIRJANDUS. LITERATURE*

- Academia Gustaviana 1632–1665. Academia Gustavo-Carolina 1690–1710. Näituse kataloog. Tartu, 1974.
- Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997. Koostanud Sirje Tamul, toimetanud Toomas Hiio. Tartu, 1997.
- Altoa, V., Valmet, A. 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn, 1973.
- I. Arens. Kas "Must Surm" Pärnust koputas 1710. a. suvel Dalarö kantsi väravaile? — Tulimuld 1987. Nr. 1–2. Lk. 39–45; 89–93.
- Backmeister, H. L. C. Nachrichten von der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. — Sammlung der Russischen Geschichte. Bd. IX. St.-Petersburg, 1764. S. 95–162.
- Beise, Th. Beitrag zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. XIII. Riga, 1880. S. 309–332.
- Benrath, G. A. Die deutsche evangelische Universität der Reformationszeit. — Universität und Gelehrterstand 1400–1800. Büdinger Vorträge 1966, hrsg. von Hellmuth Rössler und Günther Franz; Deutsche Führungsgeschichte in Neuzeit. Bd. 4. Limburg/Lahn, 1970.
- Bergman, J. Univesitetet i Dorpat under svenska tiden, Gustav II Adolfs sista kulturskapelse. Ett bitrag till belysning av stormaktstidens kultursträvanden. Uppsala och Stockholm, 1932.
- Bienemann, Fr. jun. Zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität in Dorpat. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. XV. Riga, 1893. S. 398–420.

* Kirjanduse nimekirjas ei ole järgitud kõike historiograafilises osas esitatut. See on lugejaile soovitatav valikbibliograafia.

Does not contain the names found only in references.

- Bock, W. v. *die Historie von der Universität zu Dorpat und deren Geschichte.* — Baltische Monatsschrift. Bd. IX. Riga, 1864. S. 107–193, 487–522.
- Buchholtz, A. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888.* Riga, 1890.
- Bötführ, H. J. *Die Livländer auf auswärtigen Universität in vergangenen Jahrhunderten.* — Festschrift der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russland zur Feier ihres 50-jährigen Bestehens am 6. Dezember 1884. Erste Serie. Riga, 1884.
- Cederberg, A. R. *Kaks eestikeelset mälestusmärki Tartu–Pärnu ülikoolist Rootsi valitsuse ajal.* — Eesti Kirjandus. 1921. Lk. 337–340.
- Cederberg, A. R. *Mõningaid jooni Tartu–Pärnu ülikooli ajaloost.* — Ajalooline Ajakiri. 1927. Nr. 1. Lk. 1–11. Nr. 2. Lk. 65–80.
- Cederberg, A. R. *Suomalaiset ja inkerilaiset ylioppilaat Tarton ja Tarton-Pärnun yliopistossa vv. 1632–1710.* — Suomen sukututkimusseuran vuosikirja 23. Helsinki, 1939. S. 8–132.
- Cederberg, A. R. *Suomalaiset ja inkerilaiset ylioppilaat Tarton ja Tarton-Pernaun yliopistossa vv. 1690–1710.* — Historiallinen Arkisto. Helsinki, 1921.
- Cobban, A. B. *The Medieval Universities: Their Development and Organization.* London, 1975.
- Eelsalu, H. *Astronoomia rootsiaegses Tartu ülikoolis.* — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi II. Tartu, 1975. Lk. 3–7.
- Eesti kooli ajalugu I. (13. sajandist 1860. aastateni). Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn, 1989.
- Eriksson, E., Vennberg, E. Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet. Till 300-årsminnet 1625–1925. Uppsala och Stockholm, 1925.
- Feyerabend, H. D. *Johannes Fischer – Generalsuperintendent von Livland von 1764–1700.* Riga, 1907.
- Freytag von Loringhoven, R. *Pernauer auf auswärtigen Universitäten.* — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VIII. Pernau, 1926. S. 61–80.
- Gelehrte Kontakte der Universität Halle zu Est-, Liv- und Kurland zur Aufklärungszeit.* Ausstellung aus Anlass des 300. Jubiläums der Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg in der Universitätsbibliothek Tartu. Tartu, 1994.
- Hausmann, R. *Studien zur Geschichte der Stadt Pernau.* — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. IV. 1906.

- Helk, V. *Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa*. Odense, 1977.
- Inno, K. *Tartu University in Estonia during the Swedish Rule (1632–1710)*. Stockholm, 1975.
- Kard, P. *Füüsikateaduse lätteil Tartus ja Pärnus*. — Horisont. 1981. Nr. 7. Lk. 24–27.
- Karling, S. *Tartu universitets bygnadshistoria under den svenska tiden*. — Svio-Estonica. 1934. S. 29–66.
- Kivimäe, J. *Heinrich Laakmann, medievist Pärnust*. — 100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi. Artiklite kogumik. Pärnumaa ajalugu, vihik I. Toimetanud Aldur Vunk. Pärnu, 1997. Lk. 30–42.
- Kivimäe, J., Kriiska, A., Põltsam, I., Vunk A. (ka tehniline toimetaja). *Merelinn Pärnu*. Pärnu, 1998.
- Koch, G. *Die Schulverhältnisse Pernau seit Reformation*. — Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VII. 1914.
- Köpp, J. *Kirik ja rahvas. Sugemeid eesti rahva vaimse palge kujunemise teelt*. Lund, 1959.
- Laakmann, H. *Das mittelalterliche Kirchenwesen Neu-Pernaus*. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922. Dorpat, 1923. S. 124–147.
- Laakmann, H. *Die Eroberung Pernaus durch die Russen 1575*. — Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. IX. 1930.
- Laakmann, H. *Die Pernauer Ratslinie*. — Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VIII. 1926. S. 80–142.
- Laakmann, H. *Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenzeit (bis 1558)*. — Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, hrsg. vom Johann Gottfried Herder-Institut. Nr. 23. Marburg am Lahn, 1956.
- Laakmann, H. *700 Jahre Pernau*. — Baltische Briefe 1951. Nr. 4/12 (38).
- Laakmann, H. *Zur älteren Geschichte der Grossen Gilde zu Pernau*. — Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. VIII. 1926. S. 45–58.
- Laidre, M. *Lõpu võidukas algus*. Tartu, 1995.
- Lindroth, S. *A History of Uppsala University 1477–1977*. Stockholm, 1976.
- Lumiste, Ü. *Matemaatika Eestis XVII ja XVIII sajandil*. — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis I. Tallinn, 1968. Lk. 67–93.

- Lumiste, Ü., Piirimäe, H. *Sven Dimberg — Newtoni õpetuse varane propageerija Tartu ülikoolis 1690-ndail aastail.* — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XI. Tartu, 1981. Lk. 25–53.
- Morin, B. *Curiosa Pernavensia ehk päevik lõbusatest asjadest ja üleannetustest ...* — Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand). Koostanud S. Issakov. Tallinn, 1986. Lk. 52–56.
- Patzner, R. *Vana-Pärnu. Üks ununenud Eesti linn.* Tartu, 1932.
- Piirimäe, H. *Kui sõda möllas enam kui kaks aastakümnet.* — Horisont. 1978. Nr. 7. Lk. 22–24.
- Piirimäe, H. *Kui ülikool Pärnu kolis.* — Horisont. 1978. Nr. 3. Lk. 22–25.
- Piirimäe, H. *Pärnu kaubanduse suurus ja koostis XVII sajandi lõpul.* — Eesti NSV ajaloo küsimusi. VRRÜ toimetised, vihik 223. Tartu, 1968. Lk. 98–131.
- Piirimäe, H. *Pärnu — ülikooli lootuste linn.* — Horisont. 1978. Nr. 5. Lk. 25–27.
- Piirimäe, H. *Rektori ameti algus Euroopa ülikoolides.* — Album rectorum Universitatis Tartuensis. Tartu, 1997. Lk. 111–113.
- Piirimäe, H. *Rektor rootsiaegses Tartu ülikoolis.* — Album rectorum Universitatis Tartuensis. Tartu, 1997. Lk. 114–118.
- Piirimäe, H. *The use of the Estonian language during the Swedish rule.* — Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Uppsala, 1993. S. 367–382. (Acta Univ. Stockholmensis. Studia Baltica Stockholmensis, 11.)
- Puksov, Fr. *Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit.* — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931. Tartu, 1932. S. 251–282.
- Puksov, Fr. *Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist.* — Ajalooline Ajakiri. 1932. Nr. 2. Lk. 88–98.
- Puksov, Fr. *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda.* Tartu, 1932.
- Põltsam, I. *Reformatsioonist Uus- ja Vana-Pärnus.* — 100 aastat Pärnu Muinasuurimise Seltsi. Artiklite kogumik. Toimetanud Aldur Vunk. Pärnumaa ajalugu. Vihik 1. Pärnu, 1997. Lk. 61–73.
- Pärnumaa. *Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus.* A. Tamme-kann (peatoimetaja). Tartu, 1930.
- Rauch, G. v. *Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690–1710.* Essen, /1943/.

- Schirren, C. *Verzeichniss Livländischer Geschichtsquellen in Schwedischen Archiven und Bibliotheken*. Dorpat, 1861.
- Schirren, C. *Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland*. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. VII, Heft 1. Riga, 1854. S. 1–41.
- Schneider, P. *Beitrag zur Geschichte der schwedischen Universität in Pernau*. — Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Bd. 3. Pernau 1901–1903. S. 186–203.
- Sild, O. *August Hermann Francke mõjud meie maal*. Tartu, 1928.
- Sild, O. *Tartu (ja Pärnu) rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna suhe ja tähendus praegusele*. — Usuteadusline Ajakiri. 1932. Nr. 3. (lisavihik). Lk. 78–86.
- Sild, O. *Tartu–Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus*. — Usuteadusline Ajakiri. 1932. Nr. 3 (lisavihik). Lk. 46–78.
- Tartu ülikooli ajalugu I. 1632–1798. Koostanud H. Piirimäe. Tallinn, 1982.
- Tering, A. *Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina käsikirjalised allikad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus*. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi I. Tartu, 1975. Lk. 33–40.
- Tering, A. *Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. — Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuens V. Tallinn, 1984.
- Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979. Beiträge zur ihrer Geschichte und ihrer Wirkung im Grenzbereich zwischen West und Ost. The Universities in Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979. Papers on their History and Impact on the Borderland Between West and East*. Herausgegeben von / Edited by Gert v. Pistohlkors, Toivo Raun, Paul Kaegbeim. Köln, Wien, 1987.
- Vahre, S. *Uue kooli rajamise kavatsus Vana-Liivimaa reformatsiooni eelõhtul*. — Kleio. 1988. Nr. 1. Lk. 31–37.
- Vasar, J. *Üliõpilaskond Tartu–Pärnu rootsiaegses ülikoolis*. — Tartu üliõpilaskonna ajalugu seoses eesti üliõpilaskonna ajalooga. Tartu, 1932.
- Willstadius, P. *Studierende smålänningar vid svenska akademien i Dorpat-Pernau 1632–1710*. — Natio Smolandica. Lund, 1957. S. 1–30.
- Эрингсон Л. *Из истории Academia Gustavo-Carolina (1690–1710)*. — Скандинавский сборник VII. Таллин, 1963. С. 184–218.

- Кенкмаа Р., Эрингсон Л. Из истории Academia Gustaviana в Тарту (1632–1656). — Скандинавский сборник II. Тарту, 1957. С. 137–175, 300, 317.
- Мартинсон Э. Э. История основания Тартуского (б. Дерптского) университета. Ленинград, 1954.
- Петухов Е. В. Латино-шведский университетъ въ Дерпте въ XVII и въ начале XVIII века. — Журналъ Министерства Народнаго Просвещенія. СССРXXXV, май 1901. С. 120–149.

ISIKUNIMEDE REGISTER.

INDEX

Nimekirja ei ole arvatud viidetes esinevad autorite ja isikute nimed.
Not included the names mentioned in the footnotes.

- Aken, Kasper *von* 42, 162
Akerbaum, Samuel 42, 162
Anna Ivanovna, keisrinna/*Empress* 119, 246
Arens, Ilmar 19
Arning, Heinrich 37, 157
Ascheraden, Schoultz *von* 119, 246
Aurback (Aurbach), Johann Christoph 77, 200
Auseen, Samuel 84, 92, 209, 218, 241
Avicenna 29, 148
Axelsson, Erik 24
Axelsson, Ivar 24

Bååt, Seved 41, 161
Bachem (Barchem), Henricus 27
Bacchus 130, 230
Backmeister, Hartwig Ludwig Christian 15, 133
Bajer, Jakob 104, 232
Bathory, Stefan 30, 35, 149, 154
Bauer, Rudolf Felix 115–116, 241, 242
Bazancourt, tantsumeister / *dancing teacher* 105, 232
Beise, Theodor 12, 131

Below, Jakob Friedrich 62–63, 113, 184, 240
Berg, Tor 13, 131
Bergman, Johan 15, 133–134
Bergius, Nils 95, 99, 220, 227
Beyer, Johannes 102, 229
Braun, Lars 60, 63, 82, 84, 86, 91, 95–96, 114–115, 182, 184, 206–207, 209, 211, 216–217, 221–222, 240–241
Brendeken, Johann 91, 111, 216, 236–237
Brenner, Elias 64, 186
Broockmann, Reinhard 95, 175
Browne, George *von* 119, 247
Bröms, Ingemund 14, 97, 100–101, 103, 105–106, 114, 132, 223, 228, 231, 233, 240
Butterlin, kindralfeldmarssal / *Fieldmarshal* 120, 247
Buxhövdén, Reinhold *von* 24

Cameen, Sven 56, 61–62, 65–66, 79, 83, 177, 182–183, 187, 202, 207–208
Cederberg, Aarno Rafael 15, 133

- Dahlbergh, Erik 54, 56, 61, 63,
65, 67, 75, 78, 80–81, 83–86,
88, 96, 103, 108, 111, 174–
177, 182, 186, 189, 198, 200–
201, 204–205, 208–211, 213,
221, 235–237
- Dau, Michael 58, 61, 66–67, 78–
79, 84–85, 88, 91, 99, 107,
111, 115–116, 179, 182, 188–
189, 202–204, 208–211, 213,
221, 235–237
- Dimberg, Sven 50, 61–62, 75, 77,
84, 86, 96, 129, 170, 182–183,
198, 200–201, 209, 211, 222
- Dohna, Heinrich *von* 35, 154
- Droste, Johann 25, 144
- Duncan, Gustav 108, 234–235
- Döpner, Jacob Friedrich 108, 235
- Eberhard, Daniel 61, 66, 68, 81–
82, 84, 86, 182, 188, 191, 204,
207, 209, 211
- Eck (Eyken), Johann 27, 146
- Eelsalu, Heino 18, 137
- Eringson, Linda 18, 136
- Essen, Paul *von* 44, 47, 51, 54,
75–76, 80, 128, 164, 167, 171,
175, 184, 192, 197, 199
- Fahlenius, Erik 85, 115, 210, 242
- Fischer, Johann 47, 49, 99, 110–
111, 166, 167, 169, 226, 236
- Fleming, Lars 37, 156
- Folcher, Johan 13, 85, 88–89, 92,
97, 100–101, 115, 132, 209,
213–214, 218, 223, 228, 241
- Forselius, Bengt Gottfried 45, 49,
109, 165, 169, 236
- Forselius, Daniel 64, 186
- Francke, August Hermann 99,
226
- Freytag von Loringhoven, R. 26,
146
- Friedrich August I (August II) 78,
202
- Frölich, Karl Gustav 88, 213
- Fundell, Nicolaus 64, 84
- Funk, Gottfried Benedict 123,
250
- Gadebusch, Friedrich Conrad
120, 247
- Galenos 29, 148
- de la Gardie, Axel Julius 80, 203
- Gregorius XIII 30, 149
- Grote, Petrus 27
- Gustav II Adolf, kuningas / *King*
Gustavus II Adolphus 17, 32,
34, 44, 135, 137, 151, 153,
165
- Günthersberg, kapten 90, 215
- Harlem, Egbert 31, 150
- Hastfer, Jakob Johann 45, 47, 50–
51, 54, 165–167, 171, 174
- Hausmann, Richard 19, 138
- Hedemer, Hinricus 27
- Hedvig Eleonora, kuninganna /
Queen 40, 160
- Heinrich, piiskop/*Bishop* 21, 140
- Helmes, Melchior 109, 235
- Heno, Samuel Christian 90, 215
- Heno, ülemkohtufoogt / *court*
bailiff 120, 247
- Herder, Johann Gottfried 122,
249
- Hermann, piiskop/*Bishop* 22
- Hermelin, Olaus 51, 64, 77, 86,
113, 171, 186, 200, 211, 240
- Heuer, Johannes 27
- Hiio, Toomas 11, 129
- Hippokrates 29, 148

- Horn, Arvid 68, 96, 114, 190,
221, 240
Horn, Bengt 37, 156
Horn, Claes 35, 154
Hruštšov, N. S. 17, 136
Hupel, August Wilhelm 122–123,
249–250

Jakob, piiskop/Bishop 22, 141
Jernfeld, Crispin 51, 171
Johan III, kuningas / *King*
Johan III 98
Johannes IV Kievel (Kyvel) 31,
150

Kalling, Ken 10, 129
Karl IX, kuningas / *King* Char-
les IX 33, 35, 152, 154
Karl X Gustav, kuningas / *King*
Charles X Gustavus 36, 156
Karl XI, kuningas / *King* Char-
les XI 15, 39–40, 44–45, 47–
48, 50, 102, 108, 134, 158–
160, 165, 170, 174, 229, 235
Karl XII, kuningas / *King* Char-
les XII 15, 83–85, 87, 90, 92,
95, 99–102, 108–109, 113–
114, 134, 185, 207–209, 212,
216, 219–220, 226, 228–229,
235, 239–240
Karling, Sten 16, 134
Katariina II, keisrinna / *Empress*
Catherine 119–120, 123,
246–247, 250
Kelch, Christian 55, 175
Kenkmaa, Rudolf 18, 136
Kettler, Godard 33, 150
Klein, Johannes 102, 229
Koch, G. 20, 139
Kristiina, kuninganna / *Queen*
Christina 35–36, 155–156

Krook, Samuel 85, 210
Kruus, Hans 16, 134
Kulvietis, Alraomas 30, 149
König, Andreas 108, 234
Königfels, Tobias 42, 162

Laakmann, Heinrich 19–20, 138
Leibniz, Gottfried Wilhelm 118,
245
Lenz, Jakob Michael 123, 250
Lewenhaupt, Adam Ludwig 113,
239
Lillerot, N. 190
Linde, Jasper 31, 150
Loit, Aleksander 10, 128
Lumiste, Ülo 18, 136
Lundelius, Andreas 85, 209–210
Lynthem, Heynricus van 27

Maiansius (Mayansi), Gregorius
122, 249
Maret, Pierre de 105, 232
Martinson, Eduard 17, 135–136
Massot, Jaques 105, 232
Mayer, J. F. 99–100, 226–227
Mazepa, Ivan 113, 239
Melissino, S. 119, 246
Moberg, Olaus 60, 63, 66, 69, 71,
73, 83–84, 182, 185, 188–189,
191, 196, 207–208
Mohr 104, 232
Moller, Claus 25, 144
Molin, Lars 60, 83–85, 99, 182,
207–209, 226
Morin, Bengt 14, 133
Müller 103, 231
Müürsepp, Riina 10, 129

Newton, Isaac 86, 211
Nieroth, Magnus Wilhelm 89,
214

- Notman (Nothmann) 106
 Oxenstierna, Bengt 36, 39, 42,
 155, 159, 162
 Ostermann, Heinrich Johann
 Friedrich 119, 246
 Paliche, P. von 92, 218
 Palmrooth, Andreas 85, 116, 210,
 242
 Patkul, Johann Reinhold von 78,
 201–202
 Patzner, Richard 20, 139
 Paul I, tsaar/*Tsar* 123–124, 250–
 251
 Peeter I, tsaar/*Tsar* 9, 55, 83, 87,
 96–97, 113–114, 116, 118,
 125, 176, 207, 212, 222, 239–
 240, 245–246
 Peper, Joachim 105–106, 233
 Petuhhov, Jevgeni 15, 17, 133,
 135
 Piper, Carl 84, 95, 209, 220
 Quensel, Conrad 70, 91, 96, 192,
 217, 222
 Radelloff, Friedrich 104, 232
 Rauch, Georg von 16, 19, 134–
 135, 138
 Raitar, Maie 20, 139
 Rebas perekond / *family* 10, 128
 Repnin, Anikita 118, 245
 Reutz, Georg Friedrich 64, 186
 Rosenbach, bürgermeister/*burgo-*
master 37, 156
 Rudbeckius, Olaus 62, 182
 Sarcovius, Daniel 61, 66, 79, 82–
 83, 85, 90–91, 182, 188, 202,
 207–209, 215–216
 Scheiding, Philipp 36, 155
 Schelen, Joachim 38, 157
 Schirren, Carl 12, 15, 17, 131,
 133, 135
 Schlippenbach, Anton von 87, 90,
 104, 212, 216, 231
 Schlyter, Ulrich 82, 105, 205,
 232
 Schultén, Carl 91, 96, 106, 115,
 217
 Schwengelm (Schwengel), Jakob
 Hinrich von 75, 82, 116, 242
 Sigismund II August 35, 154
 Sigismund III 25, 154
 Sjöbergh, Gabriel 61, 81–82, 84–
 86, 89, 91, 112, 182, 205,
 209–210, 214–216, 238
 Skragge, Gabriel 51, 60, 68, 81,
 84, 86, 115, 171, 182, 205,
 209–210, 242
 Skytte, Johan 32, 34–35, 153–
 154
 Sonntag, K. G. 11, 130
 Spener, Philipp Jakob 98–99,
 225–227
 Steiner, Franz Carl 66–67, 189
 Strömfeldt, Gustav Adolf 88–90,
 92, 216, 218
 Stuart, Carl Magnus 78, 202
 Šeremetev, Boris 9, 87, 114, 212,
 240
 Zange, justiitsbürgermeister /
juridical burgomaster 120,
 247
 Tamm, Jüri 10, 128
 Tering, Arvo 19, 102, 138, 229
 Tessin, Nikodemus (Vanem) 44,
 164

- Thomasius, Christian 107, 243
Tielemann 105, 233
Tott, Claes 41–42, 161–162
Treniota, vürst/*Duke* 22
Tüür, Reiu 20, 139

Uggla, ehitusmeister / *master*
 builder 9, 219

Vick, kortermeister 89, 214
Vunk, Aldur 11, 20, 129, 139

Wellingk, Otto 80, 82, 203–204

Wickewoorth, Johann 42, 162
Wilde, Jakob 91, 107, 217, 234
Wilhelm, markkrahv/*Duke* 24
Wilhelm Modenast 21
Wilkens, trükkal/*printer* 111, 236
Wiraeus, Nicolaus 91, 100, 105–
 106, 115, 217, 228, 233, 242
Wolf, Rutger 35, 154
Wollfeldt, M. J. 88, 213
Wrede, Fabian 92, 218

Örn, Johan 109, 236

28. jaanuaril 1708, kaarlipäeval, olid kõik üliõpilased nagu üks mees Mülleri keldris ja pärast seda, kui nad olid öösel natuke aega joonud ning enne rahva muusikaga kolm korda ümber linna kõndinud, hakkas üks teine lugu peale ning nad käisid rühmiti väljas märatsemas ja peale muude tükkide, mis nad tegid, karjumise ja lärmi, löid rabi silme all prokantsleri aknad sisse.

Benedictus Morin, *Curiosa Pernaviensia*

Mitte ainult säärane ei olnud üliõpilaselu. Ülikoolilinnas Pärnus tehti palju muudki. Raamat, mida hoiate käes, annab professor Helmut Piirimäe sule läbi teada sellest, kuidas ülikool Pärnusse tuli, Pärnus oli ning mis edasi sai.

On January 28, 1708, the students as one man gathered at the Müller's Cellar, and after that, having been drinking for some time and walking thrice through the town at night with music playing, a new frenzy started: the students in groups begin raving and rioting, shouting and screaming among other acts breaking the windows of the Pro-Chancellor.

Benedictus Morin, *Curiosa Pernaviensia*

This was just an extract from student life in Pärnu. The book by Professor Helmut Piirimäe which You are holding in Your hands, still gives a much broader overview of the history of the University: its arrival in Pärnu, its work there and the forthcoming times.